insan • düşünce • kültür

insicam 16

İslâm'la Yoğrulan Yurdumuz: ORTA ASYA

Necdet Tosun: **Orta Asya'da Tasavvuf**

Mustafa Aydoğan: **Uzağa Fırlatılmış Baba Duygusu**

Meryem Güney ile **Katı' Sanatını Konuştuk**

VEFATININ 35. YILINDA CAHİT ZARİFOĞLU

SAYI 16 • HAZİRAN • 2022

Kitle Toplumu ve Toplumsal Dönüşüm / Sevde Öztürk • **Temsil mi Misal mi?** / Mustafa Eser • **Ebu Seleme Abdullah b. Abdilesed: Hz. Peygamber'in Süt Kardeşi** / Rıza Savaş • **Abdullah ibn Ömer (R.A.)** / Ahmet Poçanoğlu • **Selçuklu Kartalı** / Arif Altunbaş • **Merâgî'ye Göre Mûsikî, Allah'ın Varlığının Bir Delilidir** / Yalçın Çetinkaya • **Taşkent'teki Kadim Bir Çile-(Rasat)-Hâne** / Bahadır Musametov • **Cemâl Tâliblerine Yesevîce Hikmetler** / Mustafa Özsaray • **Uzağa Fırlatılmış Baba Duygusu** / Mustafa Aydoğan

VİDEO KAYIT SİSTEMİ

30.yıl

BAĞIŞLA BAYRAM OLSUN

Bu bayram kurban bağışlarınızı, Türkiye'de ve dünyanın dört bir yanında ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyoruz.

AFRİKA	ASYA	SURİYE-FİLİSTİN YEMEN	TÜRKİYE
1.250₺	2.000₺	2.250₺	2.750₺

İNSAN VAKFI
İNSAN EĞİTİMİ KÜLTÜR VE YARDIMLAŞMA VAKFI
"Önce İnsan"

ONLINE BAĞIŞ
insanvakfi.org.tr

İRTİBAT
0212 534 41 61
0539 828 14 71

insicam
insan • düşünce • kültür

İMTİYAZ SAHİBİ:
İnsan ve Medeniyet Hareketi Adına
Kemal Özden

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Mustafa Özel

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mehmet Bulayır

EDİTÖR
Şehnaz Fındık

SON OKUMA
Betül Yavuz

YAYIN KURULU
Ahmet Geçer
Cemal Balıbey
Ebubekir Dilekçi
Fatih Büyükkara
Haluk Nas
Mustafa Özel
Mehmet Bulayır
Raif Nas

ISSN: 2757-9271

GRAFİK TASARIM
Ahmet Furkan Onat
ahmetfurkanonat@gmail.com

YAYIN TÜRÜ
Ayda bir yayınlanır. Yerel Süreli Yayın. Ücretsizdir

Yazı ve reklamların içerik sorumluluğu sahiplerine aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Dergimize, www.insicam.net adresinden erişebilirsiniz.

Hakîm olanın adıyla.

Yaza merhaba dediğimiz şu günlerde Türkiye gündemi de dünya gündemi de sıcak. Gerçi bu topraklarda gündem ne zaman sıcak olmadı ki! İslam yeryüzünde yayılmaya başladığı günden beri, yayıldığı topraklarda büyük ölçüde kendiliğinden kabul gördü. Bunun temel sebebi, İslam'ın gayet insanî, insanın tabiatına, ruhuna, gönlüne uygun olmasıydı. Hayatın her alanında insanı merkeze alan yaklaşımı, onun ilk yüzyılda o kadar hızlı yayılmasının temel sebebiydi.

Bu sayımızda Anadolu coğrafyasını İslamlaştıran erlerin, erenlerin, pirlerin yurduna, Orta Asya'ya bakalım istedik. Bu topraklarda İslamî hassasiyeti olan insanlar olarak ne yazık ki yıllarca o coğrafyaya bigâne kaldık. Buna birçok neden sayabiliriz. Ancak bunların hiçbiri bizi haklı çıkarmaz. Bu ihmali gidermek için çok çalışmamız gerekiyor; öncelikle bölge hakkında sağlıklı ve doğru bilgilenmek gerekiyor. Dosyamızdaki yazıların bazı konulara dikkatleri yönelteceğini umuyoruz.

Haziran ayı deyince aklıma hep 7 Haziran 1987, kıymetli şair ve yazar Cahit Zarifoğlu'nun vefat ettiği tarih gelir. Bir iki yazıyla kendisini analım, hatırlayalım dedik. Tam otuz beş yıl olmuş şairin Sonsuzluk Yurdu'na göçüşü. Kendisinden el alan, yol yordam öğrenen, teşvik gören o kadar çok yazar var ki, saymakla bitmez. Kendisini rahmetle, minnetle ve hürmetle yâd ediyoruz.

Meryem Güney hanımefendi ile katı' sanatı hakkında yaptığımız söyleşiyi de ilgiyle okuyacağınızı düşünüyoruz.

Temmuz sayımızda buluşmak üzere *Hakîm* olana emanet olunuz.

Mustafa ÖZEL
Genel Yayın Yönetmeni

İÇİNDEKİLER

06 *Kitle Toplumu ve Toplumsal Dönüşüm:* Sevde Öztürk

08 *Temsil mi Misal mi?* Mustafa Eser

10 *Zurnada Peşrev Olmaz mı?* Derviş Çelebi

12 *Ebu Seleme Abdullah b. Abdilesed: Hz. Peygamber'in Süt Kardeşi* Rıza Savaş

14 *İnci Mercan Gerdanlığı -14- Abdullah ibn Ömer (R.A.)* Ahmet Poçanoğlu

18 *Selçuklu Kartalı* Arif Altunbaş

20 *Atalar Diyarı Orta Asya* Mucahid Yıldız

22 *Orta Asya'da Tasavvuf* Necdet Tosun

26 *Cemâl Tâliblerine Yesevîce Hikmetler* Mustafa Özsaray

28 *Merâgî'ye Göre Mûsikî, Allah'ın Varlığının Bir Delilidir* Yalçın Çetinkaya

34 *Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder Arasında Türkistan* Şehnaz Fındık

38 *Taşkent'teki Kadim Bir Çile-(Rasat)-Hâne* Bahadır Musametov

40 *Turizmin Esaretinde İnanç Göstergeleri* Zübeyir Şekerci

42 *Orta Asya Kitaplığı* İnsicam

44 *Meryem Güney ile Katı' Sanatını Konuştuk* İnsicam

46 *Uzağa Fırlatılmış Baba Duygusu* Mustafa Aydoğan

48 *Havf, Recâ ve Yakarış: Cahit Zarifoğlu* Selinay Keleş

50 *Cahit Zarifoğlu* Mustafa Kutlu

52 *Gazâlî Öncesi Tasavvuf* Mülayim Sadık Kul

58 *Sezai Karakoç'un* Hâtıralar*'ında Necip Fazıl -II-* Mustafa Özel

62 *"Müslümanlık" Değil, Tırnaksız Olarak Müslümanlık* Betül Zeyrek

64 *Çizgi:* Hasan Aycın

Evrim günlük sularla
Devrim irinle kanla
Bizse dirilişi gözlüyoruz
Bengisu bengisu kayna ve çağla

(Sezai Karakoç, Gün Doğmadan, syf. 189)

Kitle Toplumu ve Toplumsal Dönüşüm

Sevde ÖZTÜRK

Doktora Öğrencisi, İbn Haldun Üni.

Bugün birçoğumuz, teknolojinin içinde yaşadığımız toplumu ve gündelik alışkanlıklarımızı hangi yönde değiştirdiğini deneyimliyoruz. Bu durumun bireyler ve toplumu ne anlamda dönüştürdüğünü, en çok da toplumsal değerlerimize etkisini tartışıyoruz. Bazen sadece çılgın bir kalabalık olarak gördüğümüz kitlelerin, çeşitli teknolojik araçlarla önemli derecede büyük etkilere sahip olduğunu gördükçe şaşırıyoruz. İçinde bulunduğumuz topluma yönlendirilen eleştiriler, kitle ve tüketim toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumunun temellerine inmeyi elzem kılıyor. Günümüz toplumunun, örgütlenmesinden düşünme biçimini ve hatta yaşam pratiklerini şekillendiren bu dönüşümün nasıl ortaya çıktığına gelin hep birlikte bakalım.

Avrupa, 1600'lü yıllardan itibaren rönesans ve reform hareketlerinin ardından toplumsal hayatta birtakım değişim ve dönüşümler yaşadı. 18.yüzyıla gelindiğinde ise sanayileşme ve modernleşme ile birlikte bu gelişmeler Avrupa merkezli olmak üzere tüm dünyaya yayılmaya başladı. 19. yüzyılla birlikte, Avrupa'da toplumun bilgi, ulaşım, teknik, taşıma ve haberleşme alanında geçtiği yeni bu aşama bir *kitle toplumunun* doğmasına yol açmıştır. Zira Avrupa toplumundaki insanların tüm yaşam biçimleri ve pratikleri değişmiştir. Bu toplumun en önemli özelliği, temel karakterinde kapitalist üretim biçimi ile enformasyonu barındırmasıdır. Kitle toplumu, sanayileşme sürecinde ortaya çıkan şehirlerde bir arada yaşayan, üretim için Weber'in "demirkafes" olarak adlandırdığı çalışma döngüsü içinde sisteme dahil olan bir topluluğu çağrıştırmaktadır. Durmaksızın üreten bu sistem, ekonomiyi, iktidarı, toplumsal kurallarını da yeniden üretmektedir. En önemlisi de üretimle birlikte tüketimi de küreselleştirmektedir. Unutulmamalıdır ki kitle kültürünün yayılmasında en önemli aktör, kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları ile hemen her alandaki üretim milyonlara ulaşabilmekte, hem toplumsal hayatı hem de bireyin günlük hayatını yeniden şekillendirmektedir. Böylelikle ortaya çıkan kitle kültürü, ülke sınırlarının dışına taşan bir takım standartlar, yaşama biçimleri ve üretim-tüketim eğilimleri ortaya koymuştur. Castells, bu noktada metropol şehirleri örnek vermektedir. Metropol ona göre, yeniliklerin ve bilgi üretiminin merkezidir. Ağ toplumunun hareket kaynağı ise enformasyon teknolojisidir. Belli teknolojilerin bütünleşmiş bir sisteme dönüştüğü bu toplumda, teknoloji ve toplum iç içe geçmiştir.

Özellikle, iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve iletişimin sınırlarının küreselleşmesi ile toplumun maddi ve manevi kültürü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu anlamda, teknolojinin bilgiyi yeniden üreten biçimde kullandığı bir toplumsal düzeni temsil eden, enformasyon dönemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, sanayi döneminde kitleleşen şehir yaşamına geçen bireyin, ağ toplumunda yeniden konumlanmasıdır. İnternetin icadı ile uzaklar bir anda

yakın olmuş, bilgiye ulaşmak kolay kılınmıştır. Ancak, bu kadar kolay ve hazır enformasyon, bizleri insanlık tarihinde aradığımız mutluluğa ve hikmete ne kadar yakınlaştırmıştır? Dahası ulaştığımız bilgi bizim midir? Baudrillard, kitle iletişiminin bize gerçekliği değil gerçekliğin göstergelerini sunduğunu ifade ederek, ulaştığımız bilginin bir yanılsama olduğuna dikkat çekmiştir. Ağ, birbirine bağlanan toplumları yani toplumun genişlemesini temsil eder. Castells, toplumların teknolojiyle birlikte birbirine bağlandığını, bu bağlılıkta ustalaşma kabiliyetlerine göre de küreselleşen ağ toplumuna dahil olduklarına vurgu yapar. İşte teknolojinin toplumsal değişim üzerindeki belirleyiciliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Teknolojinin toplumu temsil ettiği gibi ağ toplumu da bu teknolojik yenilikleri kullanan toplumdur. Ancak, bugün her alanda tüketilen ve üretilen ürünlerin birbirine bu kadar benzemesi, milyonlarca insan tarafından talep edilmesi; aklımıza kitle mi enformasyonu ortaya çıkarır yoksa enformasyon mu kitleyi şekillendirir sorusunu getirmektedir. Zira kitle kültüründe milyonlar için yapılan üretim veya bilim, kendi ilkelerine sahiptir. Yaratıcılık ve özgünlüğün arka planda bırakıldığı bu sistem, daha çok bireyleri anonimleştiriyor görünmektedir.

Teknoloji ve enformasyon, hem toplumu hem de bireyi değiştirir. Örneğin, önceden el emeği ile yapılan çamaşır, bulaşık, ekim-dikim gibi işler makineler tarafından yapılır olması, bireylerin bu tarz günlük işlerden daha fazla zaman ve emek tasarrufu etmesini sağladı. Böyle bir şeyin bireyin kendisine ve çevresine daha çok zaman ayıracağı ön görülürdü. Ancak ilginç bir şekilde ortaya çıkan yeni meslekler ve günlük yaşam biçimi insanların şehirde birbirinden yalıtılmış halde olduğu bir başka toplumsal düzeni ortaya çıkarmıştır. Yani, kitle toplumunda bireyin toplumla bir kalabalık içinde yaşarken ne kadar yalıtıldığına şahit oluyoruz. Diğer taraftan, bireyler isteseler de istemeseler de bu sisteme dahil oluverirler. Örneğin, günümüzde pandemi nedeniyle dijital eğitim imkanlarına sahip olmak neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Yahut, hastaneden randevu almak veya iptal ettirmek için her an hastaneye gidemezsiniz. Dijital uygulamalar üzerinden randevu, aşı, kontrol sağlar bunun sonrasında doktor ile iletişim kurabilirsiniz. Ağ toplumunda var olabilmek için bu imkanlarla donatılmış olmanız kaçınılmazdır. Deyim yerindeyse birey ancak silahını kuşanırsa bu hıza yetişebilmektedir.

Kısaca, ağ toplumunda teknolojinin bireyle ilişkisini; hıza yoğunlaştığı, günlük yaşam pratikleri ve algılarını etkilediği, tüm bunları ağlar ve enformasyon devinimi ile sağladığı, kapitalist üretim biçimi ile şekillendiği bir iletişim biçimi olarak özetleyebiliriz. Hayatın her alanını kuşatan teknoloji bugün, dijitalleşme ve yapay zeka ile birlikte hızına yetişemeyeceğimiz bir hal aldı. Üstelik, teknoloji ile insanın ve toplumun kurduğu bu karmaşık ilişki zamansal ve uzamsal algılarımızı sorgular hale geldi. Bugün yapay zeka ile bizlerden çok daha fazla bilgiyi belleğinde saklayabilen, dönüştüren, robotik teknolojiler de var. Metaverse'de evini satışa çıkarıp bitcoin ile milyonlarca liralık ticari faaliyet yürüten de. Hızı her gün katlanarak ilerleyen teknoloji, enformasyon birikimi ile bir yandan toplumun gündelik hayatını şekillendirirken diğer taraftan insanoğlunu saf dışı bırakacak gibi görülüyor. Şimdiden robotların ve yapay zekanın işlevleri insanoğlu ile mukayese edilip insanın geride kalacağı izah ediliyor. Bu söylemlerden, kitle toplumunun; iletişim araçlarının manipülasyonlarına açık, yalnızlığa sürükleyici, dışlayıcı ve konformist bir durumda olduğu anlaşılıyor. Tüm bunlar, insanlığın kendi ürettiği bu sistemin aykırılıklarına ve paradokslarına kulak vermez ise gelecekte toplumun bir yığın kalabalıktan farkı kalmayacağını düşündürüyor.

Kaynakça

Manuel Castells. (2003). Ağ Toplumunun Yükselişi / Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 1, Çev: Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım.

Jean Baudrillard. (2015). Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları, Çev:Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 7.Basım.

Dal, Nil.E. (2017). Tüketim Toplumu Ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma.

Temsil mi Misal mi?

"Temessül etmediğin (özümsemediğin) bir değerin temsiline (örnekliğine) soyunma; çünkü bu hâl seni hem riyâkâr kılar hem de maskara yapar... Sözle savunduğun ama hâlle temsil etmediğin değeri de insanlar nezdinde itibârsızlaştırır."
İ. Fazlıoğlu

Mustafa ESER

Bir meseleyi misalsiz aktarabilmek, o meselenin *ne*'liğine dair uzunca bir mesai harcandığının delilidir. Kanaatimizce misal vermek, meselenin anlaşılmasına katkı sağlıyor gibi görünse de meseleyi örtebilir. Meselenin, verilen misal eksenine kaymasına, o misalin dışında düşünülmesine engel olabilir.

Verilen her bir misal bir çerçeve çizer. Bu konunun dağılmaması adına önemliyken aynı zamanda anlamı kısıtlamasından dolayı da tehlikelidir. O yüzden cevhere taalluk eden anlam, misalsiz aktarılmalıdır. Misalsiz, anlamın konuşulabilmesi de mefhumun aktarılması da zordur. Misal vermenin bir başka tehlikesi ise misal veren kişinin verdiği misalin, o kişinin kişisel tarihinden izler taşıması ve aktarmaya çalıştığı şeyi o tarihle boyuyor olmasıdır.

Temsil de misal ile aynı kökten gelen bir kelimedir. Temsil, bir kimse ya da topluluk adına davranma; bir şeyi belirgin özellikleri ile yansıtma anlamlarına gelirken misal ise bir, benzer, eş gibi anlamlara gelmektedir. Misal daha çok söyleme malzeme iken temsil ise daha çok amele taalluk ediyor, denilebilir.

Meseleler üzerinde mesai harcarken o meselenin, neye işaret ettiği ya da ne zaman zuhur ettiği gibi tali başlıkların değil bizzat ne olduğu gibi temel başlıkların altı doldurulmalı değil midir? Ne olduğu, ne-asıl, ne-eden, ne-için, ne-zaman vb. birçok sorunun doğru cevaplanabilmesi için elzemdir. Bir yargı yani önerme de işin özünde o şey için sorulan "ne?" sorusunun cevabıdır.

Dikkat edilirse derin düşünce, karmaşık düşünce demek değildir. Derin düşünce basit soruların peşinden gidebilmekle mümkündür. Zira cevabı zor sorular basitçe sorulmuş sorulardır: Mutluluk ne demek? İyilik ne demek? Azap ne demek? Normal ne demek? Zaman ne demek? "Ne" ne demek? gibi.

Budaklanan bağlantıların dağınıklığına hâkim halde, istikrarlı bir takip neticesinde duru bir netliğe kavuşulabilecekken; her bir kılçığı omurga zannedip orijin kaymasına sebep olmak makul bir yöntem olmayacaktır. Bundan sakınmak yine basit düşünce ile mümkün olabilecektir. Dağınık ve nereye odaklanacağını bilemeyen bir zihin, pek çok ayrıntıyı ıskalayabilecektir. Her şeye hâkim olma iştahı, şeyleri tarayabilmenin pratikleşmesiy-

le birleşince ortaya her şey hakkında hiçbir şey bilmeyen modern bir insan türü çıkmasına sebep oldu. Zeki olmayı akıllı olmaya tercih eden bir insan türü. Ya da tarama yapmayı ve göz gezdirmeyi, içselleştirmeye yeğleyen bir insan türü.

Zeki insan ahlaksız olabilir belki ama akıllı bir insan ahlaksız olamaz gibi geliyor bana. Zira zekilik, kıvraklığı ve hinliği bana çağrıştırıyor. Bir de elbette kesbî değil vehbî olması var. Akıllı olmak ise doğasına uygun bir emekle elde edilmeyi çağrıştırıyor. Sanki zekâsını yaratılışına uygun şekilde işletmiş ve emek harcayarak tercihlerini marufa yönlendirmiş gibi okuyorum.

Bir vakıanın kötü bir temsili (sui temsil) olabilir. Bu, o vakıanın kötü olduğu anlamına gelmez. Bir vakıadan kötü bir misal de (sui misal) verilebilir. Bu yine o vakıaya kötü damgası vurulabileceği anlamına gelmez. Her düşüncenin kötü bir savunucusu, aktarıcısı ve o düşünceye kem nazar ile bakanları hep vardır. Ama vakıanın taşıyıcısının kalibresine bakılarak, vakıa hakkında yapılan öznel yorumlara pek çok kez rast geliriz maalesef. Burada, temsilde de bir tahribat olduğu düşünülerek, söylendiği üzere o vakıanın *ne*'liğine bakmak makul olacaktır.

Misal vermek bir zekâ alameti olabilir. Ama bir şeyi temsil etmek yalnızca akıllı olmakla mümkündür. Çünkü zekilik ortaya çıkan engelleri pratik bir yöntemle çözebilir ve bunu yaparken de en kestirme yolu yani en az emek harcanacak yolu seçebilir. Aktarım esnasında anlamın kendisi ile ilgilenip onun *ne*'liğini sorgulama zahmeti yerine aşağı yukarı benzeyen bir örnekle aktarımı pratize edebilir. Ama akıllı olan ise kısa vadeli çözümler yerine daha kuşatıcı ve bir o kadar köktenci çözümler için işçiliğe soyunur. Dolayısıyla aktarımını yaptığı anlamı, efradını cami ağyarını mani bir titizlikle taşır. Bu ise temsil ile vücut bulur. Merhum Doğan Cüceloğlu bir paylaşımında şöyle söylüyor: *"Zekâ kendi çıkarı doğrultusunda şimdi burada sorunu çözmeye, akıl hepimiz için uzun vadede sorun çıkmamasına önem verir. Ailede, işyerinde ve toplumda zeki insanlara mı, yoksa akıllı insanlara mı değer veriliyor, içiniz bilir."*

Anlamlı cümle kurmanın önemsenmesi kadar ahlaki hayatın da önemsenmesi; uçurumun kenarında olan bizler için ve güya rehber olmaya çalıştığımız gençlerimiz adına hayati bir öneme sahiptir. O halde, "bana anlatma, bana göster", diyen canları duyalım. Onların bu talebine cevap olsun diye değil; erdemin o olduğunu kabul ederek işe koyulalım. İnandığımız değerleri cümlelerimize misal değil ömürlerimizde temsil iştiyakı içinde olalım, derim.

Kişi kötü misal verebileceği gibi kötü temsil de yapabilir elbette. Kötü misal, işaret sadedinde olmasından kaynaklı belki de kolay bir üretimdir. Ama temsil bizzat faaliyet gerektirdiği için pratik değildir ve zordur. Temsil bu emekten kaynaklı muteberdir. Davranış, davranıştan öğrenilir. Terbiye de aslolan temsildir. Ahlaki aktarım ancak temsil ile olabilir. Her birimizin kulağı öyle çok misalle dolu ki temsil edebilme fikri bile pek çoğuna göre afaki. Dinleyen dinlediğini misal vermek adına zapt ediyor; öğrenen öğrendiğini misalde kullanmak için öğreniyor. Temsil yani tatbik ise ideal ve ulaşılamaz görünüyor.

Bize en güzel örnek olarak sunulan birisini tanıyoruz hepimiz. Aleyhissalâtü vesselâm! O, kendisine vahyolunanı misal olarak değil bizzat temsil ederek aktardı. O'na ve bu sancıyı çekenlere selam olsun!

Temsil de misal ile aynı kökten gelen bir kelimedir. Temsil, bir kimse ya da topluluk adına davranma; bir şeyi belirgin özellikleri ile yansıtma anlamlarına gelirken misal ise bir, benzer, eş gibi anlamlara gelmektedir. Misal daha çok söyleme malzeme iken temsil ise daha çok amele taalluk ediyor, denilebilir.

Zurnada Peşrev Olmaz mı?

Derviş ÇELEBİ

Malum, "Zurnada peşrev olmaz" deyu bir atasözümüz var. Akabinde "Ne çıkarsa bahtına" diye devam edebilirsiniz. Yanlış anlaşılmasın, Farsça ile bir husumetim yok, lakin peşrev sözünden mülhem bu sözün bir Egeli'den zuhur etmediği de aşikâr olsa gerek. Bu saatten sonra memleket milliyetçiliği yapacak halim yok, kaldı ki Karadenizliler o bahiste hepimize nal toplatır, ben haddimi bilirim. Ama zurnanın itibarını yere düşürmemek için müsaadenizle bu minvalde birkaç kelam etmek isterim.

Peşrev kelimesinin sözlük anlamına baktım. "Peş" (ön, öncü, önden), "rev" (giden, yürüyen) kelimelerinin birleşiminden oluşan "önden giden, öncü" anlamına geliyor. "Peş" kelimesinden, taksitle yaşayan sabit gelirliler olarak bizim pek hoşlanma ihtimalimiz olmasa da nakit ödeme anlamında, peşin tahsilattan dolayı tüccarlarımız memnun ve aşinadır zannederim. Revân kelimesi de ömrü yollarda geçen şoförlerimize tanıdık, ekmek parası için gurbette yaşayan yurdum insanın ekseriyetine de ayan olsa gerek.

Mevzuyu dağıtmadan tekrar peşrev bahsine dönecek olursak, malumunuz Klasik Türk Musikisi'nde asıl esere girmeden önce hazırlık babında icra edilen fasıla, peşrev deniyor. Yani peşrev, bir nevi ön hazırlık anlamına geliyor.

Zannımca, zurnanın Klasik Türk Musikisi'nde bir itibarı olmadığından, peşrev faslında dikkate alınmamış olması ihtimal dâhilindedir. Bir diğer rivayete göre, bu üflemeli çalgılarda kişinin sesinin ve ciğerinin kifayetine, o anlık boğaz kimyasına ayrıca ortamın tozuna, toprağına göre enstrümandan si bemol yerine do diyez çıkma ihtimali de ne çıkarsa bahtına durumudur. Dolayısıyla hiç peşreve gerek yok, doğrudan mevzuya girelim artık.

Atasözünün işaret ettiği asıl manaya gelirsek, plansız (ön hazırlıksız) yapılan işlerden sonuç olarak ne çıkacağı belli olmaz, işi akışına bırakırsan sonucu kestirmek imkânsız olabilir.

Peki bu mevzuya neden dikkati çektim, nereden icap etti? Bendeniz her ne kadar mühendis kökenli bir kardeşiniz olsam da her attığım adımı projelendirip, bütçelendirerek dosyalamaktan, olmadı bir sunum pdf'i yapmaktan fena halde bezmiş durumdayım. Her işte bir plan proje aramak, her işe mühendislik bir yaklaşımla bakmak, sanırım bu çağın hastalığı. Toplum mühendisliği diye bir kavram da bu bakışın icadı olsa gerek. Bir düşünsenize, kendimizi ergenlik çağından itibaren bir hesap kitap içinde bulmuyor muyuz? Çocuklarımızın hedefi iyi bir lise, gençlerimizin hedefi iyi bir üniversite, mezunlarımızın hedefi ise iyi bir iş. İyi bir işe ulaşanların hedefi, iyi bir koltuk. Sonra ev, araba derken liste uzayıp gidiyor. Sonra bir

de bakıyorsunuz ki sermaye tükenmiş, mevsim sonbahar olmuş, yokuş-düz derken ömür yolu bitmiş.

Ölüm, soğuk bir kelime farkındayım. Eğer mevzu ne ara buraya geldi derseniz, her şeyin bir finali var sevgili okuyucu. Plan, proje diyoruz lakin Hz. Azrail'in bir planı yok, neylersin. Varsa da bize âyân değil. O sebepten bize meçhul. Benim Azrail ile işim olmaz diyenlerdenseniz, sosyal medya tabiriyle "boş yapma birader" demek iktiza eder. Zira bu durum, onun sizinle bir işi olacağı gerçeğini, yani sizin de her fani gibi öleceğiniz gerçeğini değiştirmiyor. Düşünün bakalım, bununla ilgili bir planınız var mı? Aslına bakarsanız bununla ilgili bir planınız varsa, ki olmalı, bütün planlarınızı bu plana göre revize etmeniz gerekiyor sanırım.

Bana kalırsa zurnanın devreye girdiği yer, tam da burası işte. Hani bununla ilgili bir sözümüz daha var ya "Zurnanın zırt dediği yer" diye. Yani meselenin en can alıcı noktasını işaret etmek için kullanılan bu deyim, peşrevi olmayan zurnaya atıfta bulunmak da enteresan bir tetevvüç olsa gerek. Bir tür iade-i itibar sanki.

Zurnanın hakkını teslim edip bir köşeye koyarak peşrev bahsine dönersek eğer; aslında her konu, her başlangıç, kısa ya da uzun bir peşrevi hak eder. Bizim en doğrudan başladığımız, "balıklama dalmak" diye tabir ettiğimiz işlerin bile bizim zihin dünyamızda bir karşılığı, farkında olmadığımız duygusal-düşünsel arka planı ve ön hazırlığı vardır. Misal, neden bir anne evladı için kendini düşünmeden tehlikeye atar? Neden aynı kareye bakan bir göz güler de diğeri ağlar? Bilmem katılır mısınız ama bana göre her üfleyenin zurnadan aynı sesi çıkarması mümkün olmadığı gibi, her peşrev çekenden de pehlivan olmaz.

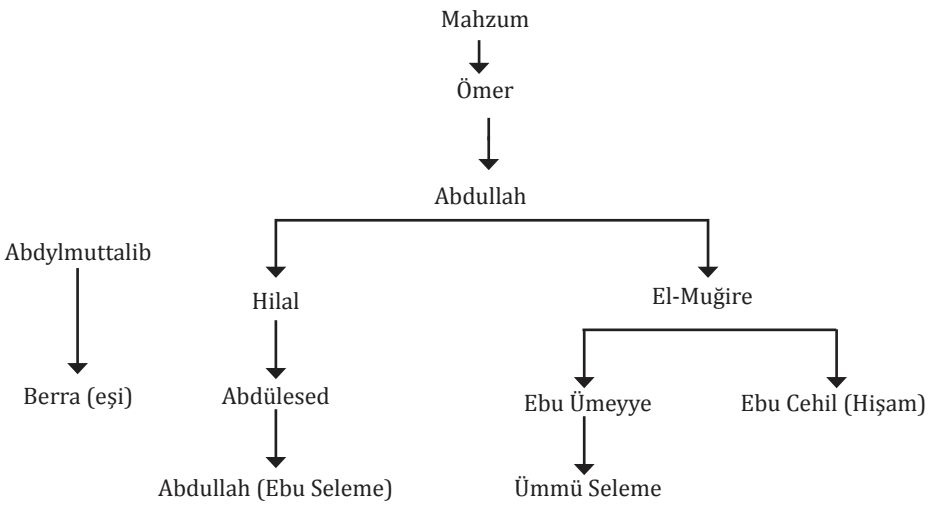
Sonra bir de bakıyorsunuz ki sermaye tükenmiş, mevsim sonbahar olmuş, yokuş-düz derken ömür yolu bitmiş.

KIRK KANDİL
15

Ebu Seleme Abdullah b. Abdilesed: Hz. Peygamber'in Süt Kardeşi

Rıza SAVAŞ
Prof. Dr., Dokuz Eylül Üni.
İlahiyat Fak. Emekli Öğretim Üyesi

Ebu Seleme, Abdullah b. Abdilesed el-Mahzumi,[1] Hz. Peygamber'in süt kardeşidir. Çünkü Ebu Leheb'in cariyesi Süveybe çocukken hem Hz. Peygamber'i ve hem de Ebu Seleme'yi emzirmiştir. Aynı zamanda Ebu Seleme Hz. Peygamber'in halası Berra bint Abdilmuttalib'in oğludur. Ebu Seleme'nin eşi Ümmü Seleme ile beraber ilk Müslümanlardan olduğu kaynaklar tarafından belirtilmektedir.

Şecerede de görüleceği üzere Ebu Seleme'nin annesinin Hz. Peygamber'in halası ve onun süt kardeşi olması, onun İslam'a girmesinde etkili olmuştur diyebiliriz.

Kaynaklar, Ebu Seleme'nin, Rasulullah Erkam'ın evinde faaliyetlere başlamadan önce Müslüman olduğunu kaydetmektedir.[2] Ebu Seleme ile Ümmü Seleme çiftinin Seleme, Ömer, Zeynep ve Dürre adlarında dört çocukları olduğu rivayet edilmiştir. Hanımı ile birlikte Habeşistan'a hicret eden Ebû Seleme, orada birkaç sene kaldıktan sonra Mekke'ye geri gelmiştir. Çünkü bu aile daha sonra da Mekke'den Medine'ye hicret etti. Mekke'den çıkışı engellendiği için kocasıyla birlikte hicret edemeyen Ümmü Seleme ise yaklaşık bir yıl sonra küçük yaştaki oğlu Seleme ile birlikte hicret edebildi.

Ebu Seleme, Medine'ye hicret ettiği zaman Kuba'da Mübeşşir b. Abdilmünzir'e misafir oldu. Hz. Peygamber Muhacirlerle Ensar arasında ahdi kardeşlik yaptığı sırada Ebu Seleme ile Sa'd b. Hayseme arasında kardeşlik tesis etti. Muhacirlere ev arsaları verirken ona da Abdulaziz ez-Zühri oğulları mahallesinde, evinin arsasını tahsis etti.

Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'nden önce düzenlenen Uşeyre Gazvesi'ne çıkarken Medine'de yerine vekil bıraktığı Ebû Seleme, Bedir ve Uhud gazvelerine katıldı ve Uhud Gazvesi'nde kolundan yaralandı. Tedavi edildikten sonra iyileşti. Ancak birkaç ay sonra komutan olarak katıldığı Katan Seriyyesi sonrasında Uhud'da aldığı yara tekrar açıldı ve yatağa düştü. Hz. Peygamber onu hasta yatağında ziyarete geliyordu.

Vefatı sırasında Hz. Peygamber yanına uğradı, kadınlar ağlaşıyordu. Ebu Seleme son nefesini vermiş, gözleri açık kalmıştı. Hz. Peygamber durumu şöyle izah etti. *"Şüphesiz, ruh çıktığı sırada göz onu takip eder"* dedikten sonra feryad ü figan eden kadınları teskin için, *"Kendiniz için iyilikten başka bir şey istemeyin, çünkü Melekler, söylediklerinizin olması için amin derler."* Rasulullah, gözleri açık kalan Ebu Seleme'nin gözlerini kapatırken ona şöyle dua etti:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لأَبِي سَلَمَةَ، وَارْفَعْ دَرَجَتَهُ فِي المَهْدِيِّينَ، وَاخْلُفْهُ فِي عَقِبِهِ فِي الغَابِرِينَ، وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ يا رَبَّ العَالَمِينَ، وَافْسَحْ له فِي قَبْرِهِ، وَنَوِّرْ له فِيهِ.

"Allah'ım Ebu Seleme'yi affeyle, derecesini hidayete erenler arasında yükselt. Onun arkasında kalanların ömürlerini uzun eyle. Onu da bizi de affeyle, Allah'ım onun kabrini genişlet ve orada onun ışığını artır."[3]

Kocasının vefatı üzerine Ümmü Seleme günlerce ağladı. Hz. Peygamber kendisiyle evlendikten sonra yüzü güldü.[4]

Şecerede de görüleceği üzere Ebu Seleme'nin annesinin Hz. Peygamber'in halası ve onun süt kardeşi olması, onun İslam'a girmesinde etkili olmuştur diyebiliriz.

[1] Salahattin Polat, "Ebu Seleme el-Mahzumi"
[2] İbn Sa'd, Tabakat, III, 239-242.
[3] Müslim, Cenaiz; ez-Zübeyri, Nesebü Kureyş, Mahzum Oğulları.
[4] Salahattin Polat, "Ebu Seleme el-Mahzumi", Cilt: 10, Sayfa: 229, TDV, İ.A. İstanbul 1994.

İnci Mercan Gerdanlığı -14-

Abdullah ibn Ömer (R.A.)

Ahmet POÇANOĞLU
Emekli Konya İl Müftüsü

14. HADİS

حديث عن عبد الله بن عمر بن الخطاب بن نفيل بن عبد العزى بن رياح بن عبد الله بن قرط بن رزاح بن عدي بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان أبو عبد الرحمن القرشي العدوي المكي ، ثم المدني

قال: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَيَأْكُلُ جُمَّارًا، فَقَالَ: "إِنَّ مِنْ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا، تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ، وَإِنَّهَا مِثْلُ الْمُسْلِمِ، مَا أَخَذْتَ مِنْهَا مِنْ شَيْءٍ، نَفَعَكَ، فَحَدِّثُونِي مَا هِيَ؟"

قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي، وَرَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ لَا يَتَكَلَّمَانِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ: هِيَ النَّخْلَةُ، فَإِذَا أَنَا أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَاسْتَحْيَيْتُ فَسَكَتُّ، ثُمَّ قَالُوا: أَخْبِرْنَا بِهَا يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: "هِيَ النَّخْلَةُ". قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَلَمَّا قُمْنَا قُلْتُ لِعُمَرَ: يَا أَبَتَاهُ وَاللهِ لَقَدْ كَانَ وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، فَقَالَ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تَكَلَّمَ؟ قُلْتُ: لَمْ أَرَكُمْ تَكَلَّمُونَ فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ، فَقَالَ عُمَرُ: لَأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا، أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَا وَكَذَا

Abdullah ibn-i Ömer ibn'ül Hattab ibn-i Nüfeyl ibn-i Addüluzza ibn-i Riyah ibn-i Abdillah ibn-i Kurd ibn-i Rezah ibn-i Adiy İbn-i Ka'b ibn-i Lüey ibn-i Galib ibn-i Fihr ibn-iMalik ibn-i Nadr ibn-i Kinane ibn- Huzeyme ibn-i Müdrike ibn-i İlyas ibn- Mudar ibn-i Nizar inbni Ma'd ibn-i Adnan Ebu Abdurrahman El Mekki sonra Medeni radıyallahü anhüma:

Ben Allah Resûlü'nün meclisinde idim; bu sırada hurma ağacının tepe kısmındaki tomurcuklardan çıkan ve süte benzeyen hurma özü yiyordu. Etrafındaki topluluğa şöyle buyurdu: *"Bana bir ağaç söyleyin ki o ağaç Müslüman'a benzer, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir ve yaprakları da hiçbir zaman dökülmez ondan aldığın her şey sana fayda verir."* Bunun üzerine insanlar çölde yetişen ağaçları saymaya başladılar. (Ancak kimse Allah Rasulü'nün mümine benzettiği ağacı doğru tahmin edemedi.) Bu arada benim içimden, "Bu, hurma ağacıdır." demek geçti. Fakat söylemeye utandım ve sustum. Çünkü oradakilerin en küçüğüydüm. Üstelik hemen yanı başımda babam Hz. Ömer ile Hz. Ebu Bekir'i gördüm, onlar da bu konuda bir şey

söylememişlerdi. (Abdullah onların bulunduğu ve konuşmadığı mecliste konuşmayı uygun bulmadı.) Bu arada topluluktaki diğer insanlar doğru cevabı bulamayınca Allah Rasulü'nden sorunun cevabını söylemesini istediler. Bunun üzerine Rasulullah (sav): *"Bu, hurma ağacıdır."* buyurdu. Topluluk dağılınca babama "Babacığım! Aslında bu ağacın hurma ağacı olduğu aklımdan geçmişti." dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Peki, bunu söylemeni ne engelledi?" dedi. Ben de dedim ki "Senin ve Ebu Bekir'in konuşmadığınızı görünce ben de konuşmak istemedim." Babam, "Eğer söylemiş olsaydın bana şundan şundan daha sevimli gelirdi." dedi.

(Buhari;4698, 5444 Müslim:2811)

BU HADİSTEN ÖĞRENDİKLERİMİZ

Allah Rasulü *"Öyle bir ağaç vardır ki bereketi Müslüman'ın bereketine benzer."* buyururken aslında ilhamını Kur'an-ı Kerim'den almaktaydı. Çünkü Yüce Allah da kitabında imanı ve imanın sözle ifadesi olan kelime-i tevhidi güzel bir ağaca, inkârı ve inkârın ifadesi olan kötü sözü ise kötü bir ağaca benzetmiştir.

Her hali hoş olan mümin ile hurma ağacı arasında benzetmede ise hurmanın kökü dikkate alınmıştır. Hurma ağacının kökleri nasıl toprağın derinliklerine sağlam bir şekilde yerleşmiş ve orada karar kılmışsa, müminin imanı da sağlam bir şekilde kökleşmiş ve sabit kalmıştır. Hurmanın kökü onun gövdesinin, meyvesinin ve yapraklarının beslendiği yegâne kaynak olduğu gibi müminin imanı da onun ibadetlerinin ve güzel ahlakının biricik kaynağıdır. Kök ağacı yaşattığı gibi, iman da mümini var eder, onu daima diri tutar. Kök, her şeyi yerinden eden şiddetli kasırgalara karşı ağacı sabit kılarken, iman da mümini hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar. Köke gelen zarar tüm ağacı etkiler. İman da böyledir. O, şüphe, şirk ve inkâr barındıran her türlü söz ve davranıştan uzaktır. Mümin, mümin olma niteliğini imana borçludur; iman, müminin varlık nedenidir.

Hadiste hurma ağacının meyvesi ile müminin arasında benzerlik, "hurmanın her zaman meyve verir" ifadesinin vurgulanması ile kurulmuştur. Bu onun bereketli bir ağaç olduğunu ortaya koyar. Üstelik hurma ağacı sadece meyvesinden değil gölgesinden, odunundan, yapraklarından, dallarından ve hatta çekirdeklerinden bile istifade edilen bereketli bir ağaçtır. Mümin de böyledir; bereket onlar arasındaki en önemli benzerlik noktalarından birisidir. Mümin; sözleriyle, tavır ve davranışlarıyla, imanı ve ibadetiyle, kısacası tüm hayatıyla bereketli ve faydalı olmayı başaran kişidir. Faydalı olma, mümin için bir ayırıcı vasıftır. Kendisine, ailesine ve topluma faydalı olması bakımından mümini bir aktara benzeten hadiste Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *"Mümin güzel koku satan kimseye benzer. Onunla oturursan sana faydası olur, beraber yürürsen sana faydası olur, beraber iş yaparsan yine sana faydası olur."*

Hurma ağacı ile mümin arasında benzerliğin bir yönü de hurmanın yaprakları ile ilgilidir. Hadiste ifade edildiği üzere hurma ağacının yaprakları hiçbir zaman dökülmez, daima yeşil kalır. Mevsimlerin değişkenliğine ve iklim şartlarının zorluğuna rağmen hurma yapraklarının dallarından düşmemesi ve yeşilliğini koruması; sebat, istikrar ve kararlılık açısından mümin ile benzeşmektedir. Allah Rasulü, mümin ile kafirin musibetler karşısındaki tavrını şu benzetme ile anlatır: *"Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgârla eğilir (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kafir ise sert ve dimdik selvi ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir.*

Allah Rasulü, mümini en kıymetli cevher olan altına benzetir ve altının özünün yüksek ısılı bir eritme ocağında dahi değişmeyeceğini, dolayısıyla müminin de imanını her hâlükârda muhafaza edeceğini şöyle ifade eder: *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin altın parçasına benzer; sahibi ona körükle üflese bile değişmez ve azalmaz."*

Mümin için iyiliğin ve güzelliğin bir hayat tarzı olduğunu, onu bal arısına benzeterek anlatan bir hadiste Allah Rasulü şöyle buyurur: *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar, (konduğu yeri de) kırmaz ve bozmaz."* Hadise göre bal arısı ile mümin arasındaki iki benzerlik, yedikleri gıdalar ile ürettiklerinin temizliğindedir. Bal arısı nasıl ki ağaçların ve bitkilerin en güzel çiçeklerinden besleniyorsa, mümin de Allah'ın kendisine verdiği rızıkların temiz ve helâl olanlarından gıdalanır. Mümin ayrıca rızkını kazanmak için çalışmayı elden bırakmaz, çevresini bozmaz ve kirletmez.

Bu hadisten anladığımız bir diğer husus, bir mecliste büyükler konuşmayınca küçük yaşta olanların konuşmasında bir beis yoktur. Bunu şayet Abdullah, Rasulullah'ın (s.a.v) sorusuna cevap verseydi Hz. Ömer'in kızıl tüylü çok değerli develere sahip olmaktan daha büyük bir sevince sahip olacağını belirtmesinden anlıyoruz. Gerçekten evladının mürüvvetini görmek dünyalara bedel bir servettir, bir göz aydınlığıdır.

ABDULLAH İBN-İ ÖMER (R.A)

Nübüvvetin üçüncü yılında Mekke'de doğdu. Tam adı Ebu Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. el-Hattab el-Kureşi' el-Adevidir, Ömer b. el-Hattab'ın oğludur. Annesi Zeyneb binti Ma'zun' dur. Hz. Peygamber'in zevcesi Hafsa ile ana-baba bir kar-

Zira Allah'ın, Hz. Peygamber'ini dünya ve ahireti seçme konusunda muhayyer bıraktığını ve O'nun ahireti seçtiğini; kendisinin de Hz. Peygamber'in bir parçası olması sebebiyle -içlerinden hiç birisinin- dünyaya ebediyen yakın olamayacağını ve Allah'ın, dünyadan daha hayırlısına kendilerini döndüreceğini, dolayısıyla dünyaya meyletmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

deştir. Küçük yaşta iken babası ile Müslüman olmuş, henüz on yaşlarında buluğ çağına ulaşmamış bir çocuk iken onunla Medine'ye hicret etmiştir. On üç yaşında iken Uhud Savaşı'na katılmak istemiş fakat Resûl-i Ekrem, henüz çok genç olduğunu söyleyerek izin vermemiştir. Bedir Savaşı'na da aynı sebeple kabul edilmediği rivayet edilir. On beş yaşına girince Hz. Peygamber'in izniyle Hendek Savaşı'na katılmış ve Bey'atürrıdvân'da, Hayber ve Mekke'nin fethinde, Huneyn Gazvesi'nde bulunmuştur. Ayrıca Suriye ve Irak fetihlerine, Yermük ve Nihâvend savaşlarına, Mısır'ın fethine katıldı. Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin de bulunduğu İstanbul seferine iştirak eden Abdullah, Müslümanlar arasında çeşitli fitnelere yol açan savaşlardan ve hadiselerden hep uzak durmuştur. Bununla beraber, Hz. Ali'nin yanında onun muhalifleriyle savaşmadığı için hayatının son döneminde pişmanlığını belirtir. Haccâc'a karşı savaşmadığından dolayı da böyle bir pişmanlık duygusuna kapıldığı rivayet edilir.

Maalesef müminlerin müminlerle imtihanına çokça şahit olmuş, İslam tarihinin en önemli olaylarından birisi olan Kerbelâ Vak'ası öncesinde Hz. Hüseyin'i bu hareketi sebebiyle ikaz etmiştir. Hz. Hüseyin'in, Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktığını öğrenen İbn-i Ömer, o esnada Medine'de idi. Medine'den hareket eden İbn Ömer, yolda Hz. Hüseyin'e yetişti. İkisi arasında geçen konuşmada, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gideceğini öğrenince öncelikle hurûc etmemesini ve Kûfe'ye gitmemesini önermiştir. Zira Allah'ın, Hz. Peygamber'ini dünya ve ahireti seçme konusunda muhayyer bıraktığını ve O'nun ahireti seçtiğini; kendisinin de Hz. Peygamber'in bir parçası olması sebebiyle -içlerinden hiç birisinin- dünyaya ebediyen yakın olamayacağını ve Allah'ın, dünyadan daha hayırlısına kendilerini döndüreceğini, dolayısıyla dünyaya meyletmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Hz. Hüseyin'in, Kûfelilerin kendisine gönderdiği davet mektuplarını göstermesi ve kendisine bey'at ettiklerini haber vermesi üzerine İbn-i Ömer, O'nun boynuna sarılarak ağlamış ve kendisini Allah'a emanet etmiştir. İbn-i Ömer, Kerbelâ sonrası ortaya çıkan durumdan ve Müslümanların halinden de memnun değildir. Nitekim Iraklı birisi İbn-i Ömer'e ihramlı birisinin sinek öldürmesi hakkında düşüncesini sorduğunda İbn-i Ömer, "Şu Irak halkına bakın! Hz. Peygamber'in kızının oğlunu öldürdükleri halde sinek öldürmeyi soruyorlar. Halbuki Rasulullah şöyle buyurmuştur: O ikisi (Hasan ve Hüseyin), benim dünyadan iki reyhanımdır." diyerek karşılık vermiştir. Bu sözleriyle, Irak halkının Hz. Hüseyin'i yalnız bırakarak bir anlamda onu öldürmüş oldukları kanaatini ortaya koymuştur.

Hz. Ebu Bekir'in (r.a) halifeliğinden itibaren gerçekleştirilen bütün fetih faaliyetlerinde aktif bir şekilde yer alan Abdullah b. Ömer (r.a), siyasi görevlerden özellikle uzak durmaya çalışmıştır. Müslümanlar, suikasta maruz kalan halife Hz. Ömer'den (r.a) oğlu Abdullah'ı (r.a) yerine tayin etmesini istemişlerdir. Ancak oğlunun siyasetten uzak olduğunu ve politikaya uymayan karakterini iyi bilen Hz. Ömer (r.a), bu teklifi kabul etmemiş, ayrıca onun hilâfet gibi ağır bir yükü üstlenemeyeceğini bildirmiştir. Abdullah'ın (r.a) halifeliği için aşırı talepte bulunanların gönlünü almak için de halifenin tespit edileceği şûrâya onu da dahil etmiştir. Ancak kendisine sadece oy verme hakkı tanımış, halife seçilmesine müsaade etmemiştir. Üstelik "Eğer bu istişare heyeti aralarında ihtilafa düşerlerse sen çoğunluğun yanında ol, eşit olurlarsa Abdurrahman b. Avf'ın tuttuğu tarafı destekle" şeklinde oğluna nasihat etmek suretiyle onun görüşmeler esnasında takip etmesi gereken usulü de bizzat tespit etmiştir.

Abdullah b. Ömer (r.a), siyasetçilerin söz ve icraatlarını doğru bulmadığı zaman onları en sert bir şekilde tenkit etmekten de geri durmamıştır. Nitekim Irak ve Hicaz bölgesinde halkın yüreğine korku salan ve zalim sıfatıyla meşhur olan Haccâc b. Yûsuf'u söyledikleri ve yaptıkları konusunda insanların huzurunda açık bir şekilde eleştirmiştir.

Hz. Ömer şehit edildiğinde oğlu Abdullah'a son nefeslerinde "Ey oğlum! Sana iman vasıflarına sarılmanı tavsiye ediyorum." demiştir. Ona iman vasıfları nedir diye sorulduğunda, "Yazın en çetin günlerinde oruç tutmak, düşmanla kılıçla savaşmak, kışın soğuk günlerinde abdestini güzel bir şekilde almak, bulutlu günlerde namazı erken kılmak ve içki içmeyi bırakmaktır." dedi. Suffe ehlinden olan Abdullah b. Ömer, bekar olduğu dönemlerde orada yatıp kalkar, yaşantısında Hz. Peygamber'i örnek alırdı. Hal ve hareketiyle, konuşmasıyla, dini yaşantısıyla ve yürümesiyle onun gibi olmaya çalışırdı. Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra ona olan sevgisinden dolayı namaz kıldığı yerleri öğrenip oralarda namaz kılar, yürüdüğü yollarda yürür, gölgelendiği ağaçların altında oturur, kurumasınlar diye onları sulardı. Hz. Peygamber'in selamlaşma konusundaki buyruklarını yerine getirme hususunda son derece titiz davranırdı. Bundan dolayı hiçbir işi olmadığı halde sadece Müslümanlarla selamlaşmak için sokağa çıkar, büyük küçük karşılaştığı herkese selam verirdi.

Abdullah b. Ömer (r.a) hayatını özellikle ilme hasretmiştir. Kız kardeşi Hafsa'nın (r.ah.) Hz. Peygamber'in (s.a.v) hanımlarından biri olması onun Ehl-i Beyt'e yakınlaşmasına fırsat vermiştir. Bu sebeple Rasulullah'ın (s.a.v), birçok sahabinin görüp duyma imkanını bulamadığı davranış ve sözlerini rivayet etme imkânı bulmuştur. Ayrıca Abdullah b. Ömer (r.a) Kur'an tefsiri alanında otorite sayılan sahabilerdendir. Nitekim Müslümanlar bilhassa Kur'an'da nâsih-mensuh ayetler konusunda ihtilâfa düştüklerinde kendisine sık sık müracaat etmişlerdir. Kur'an ilimleri ve hadis konularındaki bilgisi kadar fıkıh sahasında da Abdullah b. Ömer (r.a) mümtaz bir yere sahiptir. O, en çok fetva veren yedi sahabiden biri kabul edilir. Özellikle babası Hz. Ömer'in (r.a) fıkhî kanaatlerinin büyük ölçüde tesiri altında kaldığı ve onun hükümleriyle amel ettiği görülür. İbn-i Ömer (r.a) kesin kanaat sahibi olmadığı hususlarda fetva vermekten kaçınmıştır. Bir defasında bilmediği bir meselede kendisinden ısrarla fetva isteyen muhatabına "İbn Ömer böyle fetva verdi diyerek sırtımızın cehennem köprüsü hâline getirilmesini mi istiyorsun?" diye çıkışmıştır. Abdullah b. Ömer (r.a) yanlış fetva vermekten duyduğu endişe sebebiyle Halife Osman'ın (r.a) kadılık yapması teklifini geri çevirmiştir.

Abdullah b. Ömer 73/692 yılında 79 yaşında Mekke'de vefat etmiştir. Vefat nedeninin Haccac b. Yusuf tarafından tutulan bir adamın, mızrağının ucunu zehirleyerek yaralaması sonucunda olduğu rivayet edilmektedir.

Buharî'ye göre "Altın zincir" (silsiletü'z-zeheb) adı verilen en sahih isnad, İbn Ömer'den (r.a) azatlı kölesi Nâfi'nin, ondan da İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadis senedleridir. Medine'de hadis öğretimi için ders meclisi kuran Abdullah b. Ömer'den (r.a) hadis alan en meşhur talebeleri ise Abdullah b. Abbas (r.a), Câbir b. Abdullah (r.a) gibi sahabiler ile Enes b. Şîrîn, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Nâfi, Mücâhid, Tavus gibi meşhur tabiilerdir.

İbn Ömer (r.a), rivayet ettiği 2630 hadis ile Ebû Hüreyre'den sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahabiden ikincisidir. 81 hadis Buhari'nin, 31 hadis münferiden Müslim'in *Sahîh*'inde yer almış, 168 hadiste ise ittifak etmişlerdir.

Allah O'ndan razı olsun.

Buharî'ye göre "Altın zincir" (silsiletü'z-zeheb) adı verilen en sahih isnad, İbn Ömer'den (r.a) azatlı kölesi Nâfi'nin, ondan da İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadis senedleridir.

Selçuklu Kartalı

Arif ALTUNBAŞ

Tanrı Dağları beyazlara bürünmüş, ak saçlı, aksakallı, ak sarıklı bir Alperen gibi bütün heybetiyle dimdik karşımda duruyor.

Alacakaranlığın arasından sessizce şafak sökerken, bütün zirvelerde milyonlarca yıllık tarihe şahitlik yapmış dağların zirvelerindeki masal perileri-leriyle birlikte Manas Ata'nın ulusunu buradan kuşbakışı seyrettiğini görür gibi oluyorum.

Dağların doruklarından kopup gelen sert rüzgârlar, tepelerden, vadilerden aşarak Kırgızistan'ın, Kazakistan'ın, Özbekistan'ın ve Asya bozkırlarının saçlarını tarayıp Hazar Denizi'nin sahillerindeki dağlar gibi köpüren dalgalarla kucaklaşıyor. Oradan da Hazar'ın karşı yakasındaki Kafkaslara uzanıyor.

Bembeyaz karlarla bürünmüş bozkırlarda, boz üylerde(1) yaşayan çocuklar üşüyor. Soğuktan pembeleşmiş tombul tombul yanakları, burunları iki çeşme, iki dirhem bir çekirdek bakışları aydınlık yarınlara gebe... Boz üylerin eşiğinde sadık dostlar olarak yaz kış nöbet tutan çoban köpekleri üşüyor.

Kar altındaki otları tırnaklarıyla eşeleyen yılkılar(2), taylar, kulunlar(3), kara koyunlar, ak koyunlar üşüyor. Uçsuz bucaksız bozkırların tüm sakinleri üşüyor.

Sabah ezanı dalga dalga Tanrı Dağları'nın yamaçlarından tırmanarak gökyüzüne, zirvelere ulaşıyor. Oradan doğuda; Çin Seddi'ni aşarak Urumçi'nin, Turfan'nın, Kaşgar'ın yüreğine bir muştu gibi yayılıyor.

Batıya doğru yankılanan ezan sesleri Orta Asya bozkırlarında doludizgin koşan atlar gibi özgürce Mâverâünnehir'i şimşek gibi geçerek, Semerkant'ı, Buhara'yı selamlayıp Horasan erlerinin ve erenlerinin akıncı ruhunu kuşanarak, Anadolu içlerine sımsıcak bir güneş ışığı gibi doğuyor. Buradan Anadolu steplerini, boğazları, bir solukta atlayarak Tuna boylarına, Adriyatik kıyılarına, Viyana önlerine, Afrika sahillerine ulaşıyor.

Evet. Tanrı Dağları'nın üstünde süzülen Türk Hava Yolları uçağındaki sürgün bir Akıncı, düş görüyor. Çift başlı Selçuklu Kartalı gibi gökyüzünde süzülen uçak, iki pençesini açmış vaziyette yere inişe hazırlanıyor.

Anadolu'nun bağrından ata yurduna kopup gelen bir Osmanlı çocuğu, evinden barkından, anasının merhamet kanatlarından, babasının dağ gibi gölgesinden, sevdiklerinin sımsıcak bakışlarından, esenlik yurdu vatanından çok uzaklarda atalarının ruhuyla tanışmak için Narn'da, Talas'ta, Karakol'da, Celalabat'ta, Osh'ta, Kızılkaya'da, Balasagun'da, Almaata'da, Ak-

tav'da, Çimkent'te doğuyu tekrar zapt edecek, batıya Alpaslanlar gönderecek kardeşleriyle kucaklaşmaya geliyor.

Hoca Yesevi'nin, Mahtum Kuli'nin, Buhari'nin, Ali Şir Nevai'nin, Mevlana'nın, Hacı Bayram'ın, Yunus'un sevda yüklü kervanlarını denkliyor ufuklar. Kuşluklar, zamanın şah damarına ölümsüz mesajlar sunacak çağın süvarilerini arıyor. Vahyin süvarilerini, Kur' an fedailerini, İmamı Yesevi'nin, Serahsi'nin talebelerini… Tanrı Dağı'nda uyuyan Manas Destanı'nın masal kahramanlarını...

Bişkek, Almaata, Taşkent semalarında yankılanan ezan sesleri, akın akın Çin Seddi'nin duvarlarını yalıyor, tekbir tekbir soğuk çan seslerini bastırıyor.

Çift başlı Selçuklu Kartalı bütün haşmetiyle Tyanşan Dağları'nın eteklerine oturan Uluslararası Manas Havaalanı'ndaki şahinlerinin yuvasına konuyor. Sanki Dede Korkut kanatlanmış, atından inerek bin yıllık destan kahramanı olarak diriliyor.

Hayal kahramanları, ayrılık hasretiyle yanıp tutuşan kardeşlerin yüreklerini birleştiriyor. Alatoğ'ın dondurucu rüzgârları, Isık Göl'de dem alırken, emperyalist işgalcilerin aramıza ördüğü buz dağları zaman ve mekânın anlamını yeşertiyor.

Karşılıklı uzanan sevgi, saygı, kardeşlik ve dostluk elleri, tüm Orta Asya Mankurtlarını dokuz şiddetinde bir depremle derinden, ama çok derinden sarsıyor. "Uyan! Ey Milletim! Ey milletim uyan" çağrısı, Muhammed İkbal'in gür sesiyle Hindikuş Dağları'ndan Hind Okyanusu'na, oralardan buralara kadar bir muştu gibi uzanıyor Bu diriliş çağrısı, bölgenin paslanmış kölelik zincirlerini bir bir kırıyor.

Bir dev derin uykularından kalkıp esneyerek Çin Seddi'nden Adriyatik Denizi'ne, Kazan'dan Yemen'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada uyanıyor. Bir millet, bir ümmet ayağa kalkmaya hazırlanıyor.

Asya bozkırlarından kopan bir fırtına Anadolu'yu bir solukta geçip, Tuna boylarında koşan aslan yeleli akıncı atları oluyor. Asya'da, Afrika'da, Ortadoğu'da, Balkanlar'da alnı ak, yüzü pak geziyor Selçuklu Kartalları...

Baharı saçlarından tutup getirmek için Orta Asya bozkırlarının rüyalarına konuk oluyor akıncı beyleri, Anadolu'nun erenleri, Kur'an bülbülleri, Yeni Türkiye'nin süvarileri, aydınlık savaşçıları, İmam Yesevi ve Nakşibendî'nin talebeleri…

Orta Asya steplerinde yılkılar, taylar, kulunlar, çocuklar ve bozkırlar üşüyor... Gözümün önünden akıp giden hatıraların sıcaklığına rağmen ben üşüyorum, yanardağ yüreğim üşüyor… Osh, Andican, Semerkant, Buhara üşüyor.

Güneş yine bütün parlaklığıyla dağları ve bozkırları kucaklamak ve bağrına basmak için doğuyor. Düş gören bir Akıncı, derin ve o soylu düşlerinden uyanıyor... Selçuklu Kartalı'nın iki yana açılmış kanatları, hafif bir sarsıntı ile dev bir masal kuşu gibi Manas Meydanı'na konuyor.

Talas Savaşı'nın ruhuyla düş gören atlar, kılıçlar, mızraklar ve yiğitler yeni bir güne, belki yeni bir çağa uyanıyor…

Bir dev derin uykularından kalkıp esneyerek Çin Seddi'nden Adriyatik Denizi'ne, Kazan'dan Yemen'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada uyanıyor. Bir millet, bir ümmet ayağa kalkmaya hazırlanıyor.

Dipnot:
1- Keçeden çadır
2- Yaban atı
3- Yabani atın tayı

Atalar Diyarı Orta Asya

Mucahid YILDIZ

İnsanın soyunu araştırıp nereden geldiğini bilmesi, ırkçılık olarak görülmemelidir. Irkı ve soyu ile övünmeye başlarsa işte o zaman meşruiyetini kaybetmiş olur. İslam'da ırkçılığa her ne surette olursa olsun asla yer yoktur. İnsanlar ve cinler, kâinatın aklını kullanarak tekâmül edebilen tek mahluklardır ve Cenâb-ı Hak her ikisini de ancak kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır.

İnsanları kavimlere ayırmasının tek sebebi, birbirleriyle tanışsınlar diyedir. Irklarıyla, kavimleriyle, övünüp üstünlük taslasınlar diye değil. Üstünlük ancak takvadadır. Şimdi bu önemli kaidelerin ışığında biz Türklerin büyük göç ile Anadolu'ya geldikleri asıl memleketleri Orta Asya hakkında birkaç kelam edebiliriz.

İslam'ın yedinci yüzyıldan itibaren Orta Asya topraklarına ulaştığı bilinmektedir. Bazı kaynaklarda Emeviler döneminde, Araplarla Türkler arasında uzun bir süre savaşlar olduğu ve sonuçta Emevilerin Orta Asya'nın büyük bir bölümünü ele geçirdiği ifade ediliyor. Bundan sonra Türkler eski dinlerini bırakarak İslam'a dahil olmaya başladılar. Onuncu yüzyıldan sonra toplu halde Müslüman olan Türklerle ile Araplar arasında daha sekizinci yüzyılda savaşın yerini ticaret almıştı.

(Semerkand, Fotoğraf: Ömer Lekesiz)

Orta Asya'nın genelinde bugün Türki Cumhuriyetler ismiyle anılan Müslüman Türklerin yaşadığı ülkeler çoğunluktadır. Yirminci yüzyılın başlarında türlü entrikalarla Osmanlı'yı yıkmayı başaran ortak güçler, Avrupa ve Asya'da genel hakimiyeti ellerinde tutabilmek için sosyalizm belasını kullandılar. Daha önce de Osmanlı'yı yıkabilmek ve diğer yerlerde de yönetimlere söz geçirebilmek için milliyetçiliği öne çıkarmışlardı. Sosyalizm, Avrupa'da nasyonal sosyalistler yani ırkçı Naziler eliyle halk arasında yaygınlaştırıldı. Komünizm adı altında Rusya ve Çin'de devrimler yapıldı. Bu suretle bugün küreselciler namıyla ifade edilen bu güçler, Avrupa'da Hitler ve sonrası dönemde, Asya'da ise mezkûr devrimler sayesinde ipleri ellerinde tutmayı başardılar. Hitler ve "katliamları" sebebiyle Orta Doğu'da İsrail terör devletini kurabildiler. Buna karşı durabilecek İslami dinamikleri ise milliyetçilik ile zayıflatarak zaten ortadan kaldırmışlardı.

Rusya ve Çin'deki komünist yayılmacılığın en önemli hedefi ise yeniden İslam'ın hakimiyetini öne çıkarma ihtimali olan Orta Asya'daki Müslüman Türkleri zabt u rabt altına almaktı. Maalesef bunu başardılar. Buradaki milyonlarca Müslüman Türkü türlü baskı ve zulüm ile susturdular. Malumdur ki Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki mezalimi, halen artarak devam ediyor. Sovyetlerin yıkılması sonucunda nihayet Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetler 'de rahat bir nefes alma dönemi başladı. Ancak İslam adına elle tutulur

gözle görülür, neredeyse yok denecek kadar bir eser kaldı. Küllenen ateşin korları, inşallah tekrar yavaş yavaş harlanacak.

Sovyetlerin yıkılmasından sonra Orta Asya'da özellikle İslami uyanış konusunda tedirgin olan malum güçler, bu uyanışın Kur'an ve Sünnete uygun bir şekilde gerçekleşmesine mâni olabilmek için çeşitli oyunlar tertib ettiler. Bunlardan bir kısmı radikal çıkışlarla, yerel rejimlerin Müslümanlar üzerindeki baskısının artmasına sebep olurken, diğer bazı hareketler ise Müslümanları pasifleştirmek ve küfrün elindeki sisteme boyun eğdirme çabası içindeydi. Fetö'nün dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Türki Cumhuriyetlerdeki çalışmaları da bu yönde idi.

Orta Asya ülkeleri arasında Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi de yer almaktadır. Her iki ülke üzerinde oynanan oyunlar, diğer İslam ülkeleri üzerindeki oyunlardan çok farklı değildir. Afganistan'ın Rus işgalinin sona ermesinden sonra gruplar arasındaki nifakın artması nedeniyle zafere ulaşamaması gerçekten içler acısı bir durum arz ediyor. Müslümanlar arasındaki bu nifak, grupların daha da zayıflamasına neden oldu ve bölgede Rus işgalinin yerini ABD işgali aldı. Onların çekilmesinden sonra yeniden başa geçen Taliban'ın da çok umut verici olduğu söylenemez.

Dünyanın hangi bölgesi, hangi kıtası olursa olsun almamız gereken birçok ders olmasına rağmen, ibret almadığımız, ders almadığımız için tarih tekerrür ediyor. İslam düşmanlarının hile ve desiseleri elbette devam edecektir. Halbuki bize düşen aramızda tefrikaya düşmemek ve buna neden olan her ne olursa onu terk etmektir. Tefrikaya götürecek her türlü söz ve davranışlardan kaçınmamız gerekirken ayrılıkları körükleyen konuları daha çok gündeme getirmek asla affedilemez hatalarımızdır. Düşmanın başarısı, bizim cahilliğimizin neticesidir. Aramızdaki düşmanlıkları körükleyen konuları sürekli gündeme getirenlere prim vermekten artık vazgeçmeliyiz.

İslam düşmanlarının hile ve desiseleri elbette devam edecektir. Halbuki bize düşen aramızda tefrikaya düşmemek ve buna neden olan her ne olursa onu terk etmektir.

Orta Asya'da Tasavvuf

Necdet TOSUN

Prof. Dr., Marmara Üni. İlahiyat Fak.

Orta Asya'da İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte, hicrî II. (mîlâdî VIII.) asırdan itibaren bölgede zâhid ve sûfîler de görülmeye başlamıştır. Orta Asya'nın ilk dönem sûfîlerinden bazıları şunlardır: Abdullah b. Mubârek, Ebû Turâb Nahşebî, Hakîm Tirmizî, Ebû Bekir Kelâbâzî ve Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr. Önceleri küçük tasavvufî grupların bulunduğu Orta Asya'da hicrî VI. (XII.) asırdan sonra köklü tarikatlar oluşmuştur. Bunların en etkili ve uzun ömürlü olanları Yesevîlik, Hâcegân (sonraki adıyla Nakşbendîlik) ve Kübrevîlik'tir.

Hicrî VII. (XIII.) asrın başındaki Moğol İstilası sebebiyle sosyal ve psikolojik bir sıkıntı içine düşen Orta Asya halkı için tasavvuf kurumları bir sığınak ve rehabilitasyon merkezi gibi hizmet etmiş olmalıdırlar. Ayrıca bölgenin uzun bir süreye yayılan İslamlaşma sürecinde sûfîlerin önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Şeyh Seyfeddin Bâharzî'nin Berke Han'ı, Şeyh Sadreddin İbrahim'in Gazan Han'ı, Arşüddin Velî'nin Tuğluk Timur Han'ı, Sadr Ata'nın Özbek Han'ı, Hoca İshâk Dehbîdî'nin de çok sayıda Kırgız'ı Müslüman ettiği nakledilir.

Orta Asya'daki tasavvuf ekollerine mensup dervişler tarafından Türkçe, Arapça ve Farsça çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserler hem İslâmiyet'in ahlak ve tasavvuf boyutunu geniş kitlelere taşımış hem de Türkçe olarak yazılanları Çağatay Türkçesi denen Doğu Türk yazı dilinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. *Dîvân-ı Hikmet, Bakırgan Kitabı, Hakîm Ata Risâlesi, Hadîkatü'l-ârifîn, Nesâyimü'l-mahabbe, Mebde-i Nûr, Sebâtü'l-âcizîn, Dîvân-ı Hüveydâ, Kıssa-i Şâh Meşreb, Dîvân-ı Meczûb-i Nemengânî* bu Türkçe eserlerden sadece bazılarıdır.

Tekke âdâbını tespit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkâne şiirlerle tanınan Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049) bugün Türkmenistan'da bulunan Meyhene'de yaşamış ve orada vefat etmiştir. Türkmen halkı arasında "Mene Baba" lakabıyla anılır. Hayatı, menkıbeleri ve sözleri Muhammed b. Münevver'in *Esrârü't-tevhîd fî makâmâti'ş-Şeyh Ebî Sa'îd* isimli Farsça eserleriyle günümüze ulaşmıştır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye nisbet edilen ve: "Yine gel, yine gel, ne olursan ol, yine gel" diye başlayan meşhur rubâî de aslında Mevlânâ'dan iki asır önce yaşayan Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr'ın şiirleri arasında yer almaktadır.

Aslen Hemedanlı olup Türkmenistan'ın Merv şehrinde tekke kuran Yûsuf Hemedânî'nin (ö. 535/1140) ise Orta Asya tasavvuf tarihinde ayrı bir önemi vardır. Onun iki önemli müridi Hoca Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik Gucdüvânî sonraları Orta Asya'nın en yaygın tarikatları olan Yeseviyye ve Hâcegân (Nakşbendiyye) isimli tasavvuf ekollerinin kurucusu olmuşlardır. Yûsuf Hemedânî'nin kaleme aldığı bazı tasavvufî eserler günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en meşhuru *Rutbetü'l-hayat* isimli Farsça eserdir.

Yeseviyye:

Yeseviyye, Hoca Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nisbet edilen ve Orta Asya'da etkin olan bir tarikattır. Ahmed Yesevî bugün Kazakistan sınırları içinde bulunan Sayram'da doğmuş, eski adı Yesi, yeni adı Türkistan olan şehirde vefat etmiştir. Dînî ve tasavvufî konuları, Türkçe sâde şiirler şeklinde anlatan Yesevî'nin Hikmet adı verilen bu şiirleri zamanla derlenmiş ve Dîvân-ı Hikmet mecmuaları meydana gelmiştir.

Ahmed Yesevî'nin müridi Sûfî Muhammed Dânişmend, Otrâr şehri civarında halkı irşâd ile meşgul olmuş, şeyhi Ahmed Yesevî'nin ve diğer bazı sûfîlerin tasavvufî görüşlerini *Mir'âtü'l-Kulûb* isimli Türkçe eserinde toplamıştır.

Ahmed Yesevî'nin en meşhur müridi ve halifesi, Hakîm Ata'dır (ö. 582/1186). Asıl adı Süleyman Bakırgânî olan bu zât, tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra Yesi'den ayrılıp Harezm bölgesine gitmiş ve orada halkı irşâd ile meşgul olmuştur. Hocası Ahmed Yesevî gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hakîm Ata'nın bazı şiirleri *Bakırgan Kitabı* isimli mecmua içinde günümüze ulaşmıştır. "Barça yahşı biz yaman, barça buğday biz saman" yani "herkes iyi biz kötüyüz, herkes buğday (gibi değerli), biz samanız" ve "Her gördüğünü Hızır bil, her geceyi Kadir bil" gibi sözleri meşhurdur.

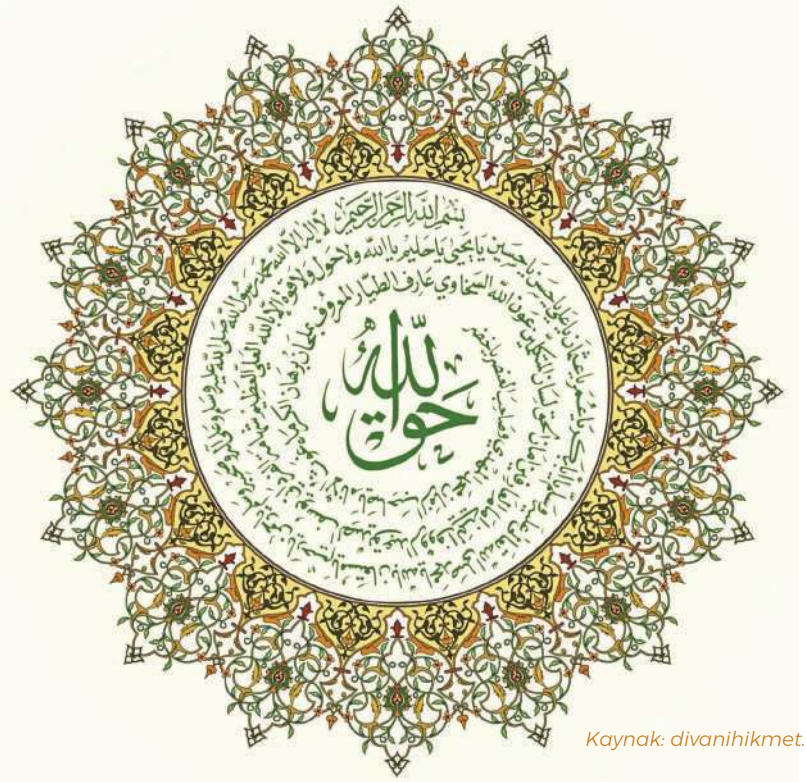
Hoca İshâk b. İsmail Ata'nın XIV. yüzyılda Çağatay Türkçesiyle yazdığı *Hadîkatü'l-ârifîn* isimli eserinde anlatıldığına göre, Yesevîlik yoluna bağlanma yani intisap merâsimi şöyle yapılırdı: Şeyh, mürid olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar, tevbe etmesini ve Allah'a yönelmesini tavsiye ederek şu tevbe virdini üç kez okurdu: "Estağfirullâhe'llezî lâ ilâhe illâ Hû el-Hayye'l-Kayyûm ve es'elühü't-tevbe". Sonra eline bir makas alır ve: "Yâ eyyühe'llezîne âmenû tûbû ilallâhi tevbeten nasûhâ" (et-Tahrîm, 66/8) âyetini okuyup müridin saçından, önce sağ, sonra sol, sonra da orta taraftan iki üçer adet kıl keserdi. Bu saç kesme olayı, sembolik olarak müridin dünya ve dünyevî şeylerin sevgisini kalbinden kesip atması ve mâneviyata yönelmesi gerektiğini ifade ederdi. Bunun peşinden şeyh, müride nâfile namaz kılmayı, sürekli zikretmeyi, şeyhinden izinsiz iş yapmamayı tavsiye ederdi.

Yesevîlik'te toplu ve sesli olarak icrâ edilen zikre, *zikr-i erre* adı verilirdi. Zikr-i erre, Farsça'da testere zikri demektir. Zikrin ilerleyen aşamalarında kelimeler kaybolup sâdece boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı çıktığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yaşadığı anlaşılan Yesevî şeyhi İsmâil Ata'nın zikir konusunda şöyle dediği nakledilir: "Demirci demiri ateşte ısıtıp çekiçle dövdüğü gibi, mürid de kalbini Hû zikrinin çekici ile dövüp temizlemelidir". İsmâil Ata bir müridine zikir telkîn ettikten sonra şöyle derdi: "Ey derviş! Tarîkat kardeşi olduk. Benden bir nasîhat kabul et: Bu dünyâyı yeşil bir kubbe olarak düşün, farz et ki âlemde sâdece sen varsın, bir de Hak Teâlâ var. O kadar zikret ki, tevhîdin galebesi ile sâdece Hak Teâlâ kalsın, sen aradan çık!". Hoca İshak b. İsmail Ata, her şeyhin ve mürşidin zikir için Allah'ın isimlerinden birini tercih ettiğini, Hoca Ahmed Yesevî'nin "Allah" ve "Hû" şeklinde iki ismi müridlere telkîn ettiğini, İsmâil Ata'nın ise "Hû" zikrini tercih ettiğini söyler.

Dervişlerin ibâdet ve tefekkür için bir süre yalnız kalmalarına halvet denir. Yesevîlik'te tasavvufî eğitimin önemli unsurlarından biri de halvettir. Yeseviyye tarîkatında halvetin geleneksel bir âdâb ve merâsimi vardır. Hazînî'nin *Cevâhiru'l-ebrâr*'da verdiği bilgiye göre, genel teâmülden farklı olarak Yeseviyye'de halvet grup hâlinde yapılır. Halvete girecek olan müridler, mürşidin muvâfakatıyla birgün önceden oruç tutmaya başlarlar. Halvetten bir gün önce sabah namazından sonra müridler zikir ve tekbîrlerini çoğaltırlar. Aynı gün ikindi namazından sonra halvethânenin kapı, baca, tüm delikleri kapatılır ve müridler güneş batıncaya dek tevbe ve zikirle meşgul olurlar. Akşam namazından sonra iftar için sıcak su getirilir, müridler bununla orucunu açar ve bundan sonra su verilmez. Ardından kara darıdan halvet çorbası verilir. Tüm halvet ehli bu çorbayı içtikten sonra harâreti teskîn için küçük bir karpuz ya da ayran verilebilir. Yemekten sonra Kur'ân-ı Kerîm'den bir sûre ya da birkaç âyet okunur. Ayakta saf tutup üç kere tekbîr getirilir, sonra oturulup gece yarısına kadar zikrullâh ile meşgul olunur. Bu esnâda "hikmet" adı verilen ilâhîler okunur. Ardından başlar tıraş edilir ve halvethânenin dört yönüne doğru tekbîr getirilir. Bundan sonra zikirle meşgul olunur. Kandil sönünce birkaç saat istirâhat edilir ve görülen rüyâlar şeyhe tâbîr ettirilir.

Halvet, gece gündüz bu şekilde kırk gün devam eder. Kırk günün sonunda mutfak görevlileri diğerlerinden daha önce halvethâneden çıkar ve kurban keserler. Bu kurbanların kanlarını ve kemiklerini gömerek saklamak âdettir. Kesilen kurbanların boğazları kebap yapılarak soğuk su veya ayranla halvet ehline verilir. O gece sûfîler evlerinde istirâhat eder ve ertesi gün sabah namazında duâ ve zikirlerle halvetin tam olarak bittiği îlân edilmiş olur.

Tasavvufî eğitimini tamamlayan derviş, halkı irşâd etme yetkisi yani hilâfet (icâzet) alır ve halife olurdu. Yesevîlik'te icâzet ve hilâfetin sembolü olarak bu kişiye şeyh tarafından bir asâ hediye edilirdi. Çobanın koyunları asâ ile güttüğü ve kurtlardan koruduğu gibi, halife olan kişinin de mânevî terbiyesiyle meşgul olduğu kişileri eğitmesi ve nefsin tuzaklarından koruması beklenirdi. Tasavvufî eğitim mertebelerini tamamlamayan müride hilâfet verilmesi uygun görülmezdi. Bu makamları aştıktan sonra da içinde kibir duygusunun kalıp kalmadığını anlamak için bazen boynuna bir sepet asılır ve bir süre dilencilik yapması istenirdi. Hilâfet asâsı alan kişinin yüksek ahlâka

Kaynak: divanihikmet.net

sâhip olması ve Yesevîliğin pîri Hoca Ahmed Yesevî'yi duâdan unutmaması gerekirdi.

Ahmed Yesevî'nin müridi Sûfî Muhammed Dânişmend'in Mir'âtü'l-Kulûb isimli eserinde Yesevî'den naklettiği "âhir zamanda sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı ve bunların Ehl-i Sünnet'i sevmeyeceği" şeklindeki rivâyetler, Yesevîler'in şer'î ve sünnî çizgide olduklarını göstermektedir.

Hâcegân ve Nakşbendiyye:

Yûsuf Hemedânî'nin mürid ve halifelerinden biri olan Ahmed Yesevî ile Yeseviyye tarikatı devam ederken, Hemedânî'nin diğer müridi Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî ile de Hâcegân tarikatı devam etmiştir. Abdülhâlik Gucdüvânî Buhara yakınlarındaki Gucdüvan (bugünkü telaffuzu Gicduvan) kasabasında yaşayıp o bölgede tarikatını yaymıştır. Gucdüvânî ve takipçilerinin "Hâce" lakabına nisbetle "Hâcegân" (hocalar, efendiler) adıyla anılan bu tarikat, medreseleri ve âlimleriyle meşhur olan Buhara bölgesinde, yüksek sesle icrâ edilen (cehrî) zikri bid'at sayan ulemâya muhâlif bir konumda durmamak için olsa gerek, sessiz (hafî) zikre yönelmiş ve bunu tarikatın esası yapmıştır. Diğer tarikatların aksine Hâcegân tarikatında silsilenin Hz. Ali'den değil, Hz. Ebû Bekir'den geldiğinin kabul edilmesi de, Ebû Bekir'i sahâbenin en üstünü olarak kabul eden Ehl-i Sünnet anlayışının o dönemde Orta Asya ve özellikle Buhara civarında güçlü bir şekilde temsil edilmesiyle izah edilebilir. Hâcegân tarikatının karakterini belirleyen bu özellikler, takriben iki asır sonra bu silsileden gelen Bahâeddin Nakşbend'e (ö. 791/1389) miras bırakılmış ve Nakşbendiyye tarikatının temel özelliklerinden olmuştur.

Hicrî 575 (1179) veya 615 (1218) senesinde vefat ettiği kabul edilen Abdülhâlik Gucdüvânî'nin tavsiyelerini ihtivâ eden Vasâyâ isimli Farsça eserindeki şu cümleler, tarîkatın karakterini anlama konusunda önemli ipuçları vermektedir: "Oğlum, sana vasiyetim şudur ki, bütün hâllerinde ilim, edeb ve takvâ üzere olasın. Selef-i sâlihînin eserlerini oku, izlerinden yürü. Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat çizgisinden ayrılma. Fıkıh ve hadis öğren, câhil sûfîlerden uzak dur… Şöhretten uzak dur, çünkü şöhret âfettir. Dergâh kurma ve dergâhlarda oturma. Semâ ve mûsikîye kapılma, çünkü onun fazlası kalbi öldürür… Dışını süslemeye çok önem verme, çünkü dışa fazla özen göstermek, için haraplığındandır. Dünya ve dünyacılara meyletme. Dâimâ elbisen sâde, yoldaşın derviş, sermayen fakr (dervişlik), evin mescid, dostun Allah Teâlâ olsun!"

Gençliğinde babasının mesleği olan nakışçılıkla meşgul olduğu için "Nakşbend" lakabını aldığı anlaşılan Hâce Bahâeddin Nakşbend müridlerine dînî kâidelere uymayı, takvâyı, ruhsatla değil azîmetle amel etmeyi ısrarla tavsiye eder ve velîlik derecelerine bu şekilde ulaşılabileceğini söylerdi. Tarîkatını, Hz. Peygamber'in sünnetine ve ashâbının sözlerine tâbi olmak diye özetlemekteydi. İlme ve âlimlere karşı son derece saygılı idi. Bu yüzden birçok âlim kendisine intisap etmişti. İyi bir hadis eğitimi gördüğü için sohbetlerinde bazen hadisleri izah eder, tasavvufî şerhler yapardı. Arapça, Türkçe ve Farsça bilirdi.

El emeği ile çalışıp kazanmaya çok önem verir, arpa, burçak ve kayısı yetiştirerek ziraatla geçimini temin ederdi. Onun prensibi dünyevî işlerde çalışıp kazanmak ve kimseye yük olmamak, ancak çalışırken Hak Teâlâ'dan da gâfil olmamaktı. Hâce Bahâeddîn melâmet neş'esine sahip olduğu için muayyen bir kıyafete önem vermezdi. Belli bir kisvesi olmadığı gibi müridlerine de belli bir tarzda giyinmeyi emretmezdi. Sâdece keçeden bir takkesinin olduğu ve bunu da bir fakire verdiği bilinmektedir. Kerâmet konusunda şöyle dediği nakledilmektedir: "Bir kimse bir bahçeye girse ve her ağaç ile yaprağın ey Allah'ın velîsi diye seslendiğini duysa, zâhir ve bâtını o sese hiç iltifat etmemeli, aksine kulluktaki çabası artmalıdır".

Hâce Bahâeddîn'in şu sözleri, müridlerinin tasavvufî eğitiminde izlediği yolu göstermesi açısından dikkat çekicidir: "Biz müridi dilersek cezbe, dilersek sülûk yoluyla terbiye ederiz. Bu bizim elimizdedir. Sohbetimize gelen-

lerden bazılarının gönlünde muhabbet tohumu vardır. Ama dünyevî alâkalar yüzünden gelişip büyüyememiştir. Bizim vazifemiz o alâkaları temizlemektir. Bazılarının ise gönlünde muhabbet tohumu yoktur. Burada bizim vazifemiz tohum oluşturmaktır".

3 Rabîulevvel 791 (1 Mart 1389) tarihinde vefat eden Bahâeddin Nakşbend, (bugün Özbekistan'da bir şehir olan) Buhara'nın Kasr-ı Ârifân köyüne defnedilmiştir. Kendisinden sonra Alâeddin Attâr ve Yakub Çerhî ile devam eden tasavvuf yolunda önemli simalardan biri de Çerhî'nin müridi olan Ubeydullah Ahrâr'dır.

XV. yüzyılda Taşkend'de doğup Semerkand'da vefat eden Ubeydullah Ahrâr Timurlular hanedanından bazı idarecilerle iyi ilişkiler kurmuş, *Risâle-i Vâlidiyye, Fıkarât ve Şerh-i Havrâiyye* gibi bazı Farsça eserler kaleme almış, ayrıca birçok mürid yetiştirmiştir. Gençliğinde Semerkand'da bazı hastalara bakıcılık yapmış, onlardaki bulaşıcı hastalık kendisine geçmesine rağmen hizmetten geri durmamıştır. Herat'a geldiği zaman halka hizmet etme düşüncesiyle bazı günler hamamda ücretsiz olarak insanları keseleyen Ahrâr, insanların sevgisini kazanıp gönüllerini hoş etmenin, nâfile ibâdetlerden, zikir ve murâkabeden daha üstün olduğunu düşünmekteydi. Hiç parasının olmadığı günlerde kendisinden yiyecek isteyen bir dilenciyi boş çevirmemek için sarığını lokantacıya uzatıp: "Al bunu, bulaşık bezi yaparsın, şu fakire yiyecek ver", diyebilmişti. Hayatının sonraki safhalarında ekonomik yönden rahatlayan Ahrâr, halk yararına birçok vakıf eseri yapmış, ayrıca halkın vergi yükünü hafifletmek için kendisi gerekenden fazla vergi vererek cömert ve yardımsever bir insan olduğunu göstermişti.

XIX. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan ve Dükçi Îşân lakabıyla anılan Nakşbendî şeyhi Muhammed Ali, 1898 yılında Andican'da Ruslara karşı başlatılan ayaklanmanın (millî mücâdelenin) önderliğini yapmıştır. Dükçi Îşân yanındakilerle birlikte Rus askerlerinin karargâhına baskınlar düzenledi, çatışmalar oldu, ancak teknolojik üstünlüğü olan Rus ordusunu yenemedi. Kâşgar'a giderken yolda yakalandı, muhâkeme edildi ve 12 Haziran 1898'de altı yakın taraftarıyla birlikte idam edildi.

Dükçi Îşân Çağatayca (Fergana lehçesiyle) *İbretü'l-gâfilîn* isminde bir eser kaleme almıştır. Bu eserde dînî kuralların ihmâl edilmeye başlandığı, bid'atların çoğaldığı anlatılmış, ibâdet konularında özet bilgiler verilmiştir. İsmi bilinmeyen bir şahıs, Dükçi Îşân'ın hayatı, menkıbeleri ve tasavvufî sözlerini Menâkıb-ı Dükçi Îşân isimli Orta Asya Türkçesi ile yazılmış bir eserde toplamıştır. Yazma hâlinde olan eser, Arap harfli Türkçe metni ve Rusça tercümesiyle birlikte 2004'te yayınlanmıştır.

Kübreviyye:

Kübreviyye tarîkatı, Orta Asya'nın Harezm bölgesinde yaşayan ve kabri bugünkü Türkmenistan'ın Köhne Ürgenç şehrinde bulunan Necmeddin Kübrâ'nın (ö. 618/1221) kurduğu bir tasavvuf ekolüdür. Kübrâ, Orta Asya'daki Moğol istilası döneminde 618 (1221) yılında Moğollar'ın Harezm bölgesini işgali döneminde şehid edilmiştir.

Kübreviyye tarikatı mensuplarının tasavvufî eğitiminde uyguladıkları zikir, önceleri kelime-i tevhîdi iki aşamada icrâ etmekti. Bu zikirde sâlik (derviş), önce "Lâilâhe" deyip sağ tarafından nefes alır, sonra kalbin bulunduğu sol tarafa yönelerek "illallah" diye nefesini verirdi. Ahmed Cûrfânî iki aşamalı bu zikri dört aşamaya (zikr-i çehâr darb) çıkarmıştır. Sâlik bağdaş kurarak göbeğinden yukarı doğru nefesini çekerken "Lâ" der, "ilâhe" derken sağ tarafına doğru verir, "illa" derken nefes alır ve sol taraftaki kalbinin üzerine "Allah" diyerek vurur. Kübrevîlik'te cehrî (yüksek sesli) zikre olumlu bakılır ve özellikle tasavvufî eğitim başlarında uygulanırdı. Semâ ve halvet de Kübrevîlik'te olumlu bir metod olarak görülüp uygulanmıştır.

Tasavvuf geleneğinde dervişlerin giydiği cübbeye "hırka" adı verilir. Orta Asya tasavvuf kültüründe Kübreviyye tarikatı mensuplarının hırka giyme konusuna çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. Kübrevîlik'te derviş, içinde bulunduğu tasavvufî hâle ve mânevî derecesine uygun bir renk ve modelde hırka giyerdi. Necmeddin Kübrâ bu konuda şöyle der:

"Eğer kişi nefsini terbiye etmiş, onu zühd kılıcı ile öldürmüş ve şimdi de onun ardından yas tutuyorsa **siyah** ve koyu bir renk (hırka) giymelidir. Allah'a muhâlefetten tevbe etmiş, gönlünü Allah'a yöneliş sabunu ile yıkamış ve kalp aynasını yabancı şeylerden temizlemişse **beyaz** giymelidir. Gayreti sâyesinde şahâdet âleminden yani bu âlemden gayb âlemine geçmişse, Allah'a yakın kullar seviyesine ulaşmışsa **mavi** giymelidir. Bütün mânevî makamlardan bir pay almış ve hâllerin ışıklarından nasip almışsa **mülemma'** yani çok renkli giymelidir. Kendini yavaşça zayıflatıyorsa, manevî mücâdelenin binlerce darbesiyle yaralanmış, binlerce kadeh riyâzat (perhiz) zehiri içmiş, çâresizlik iğnesiyle kendine işkence edip çileler çekmiş ise o zaman hırka-i hezâr mîhî yani bin dikişli bir cübbe giymelidir".

Hâcegân ve Nakşbendiyye mensupları ise melâmet neş'esinde oldukları ve özel kıyafete önem vermedikleri için hırka giyme konusuna Kübrevîler kadar önem vermemişler, hattâ "Bizim için önemli olan hırka değil, hırfadır" yani bir meslek sâhibi olup çalışmak ve üretmektir diyerek hırka konusuna fazla önem veren Kübreviyye mensuplarını eleştirmişlerdir.

Orta Asya tarihinde etkin ve yaygın olan tasavvuf ekollerinden Yesevîlik ve Kübrevîlik zamanla zayıflayıp gözden kaybolmuştur. Nakşbendîlik ise Sovyetler Birliği dönemindeki dine yönelik baskılar sebebiyle etkinliğini yitirmekle birlikte hâlen küçük gruplar hâlinde varlığını sürdürmektedir.

Cemâl Tâliblerine Yesevîce Hikmetler

Mustafa ÖZSARAY

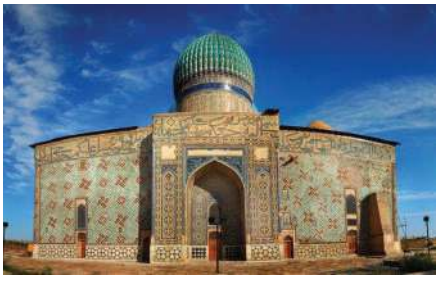
Dr., FSMVÜ İslami İlimler Fakültesi

Allah dostlarının hikmetli sözleri inci gibidir. Hak yolunun yolcularına düşen, bunlardan kendine uygun gerdanlıklar dizmektir. Tabii ki sûfîlerin hikmetli sözlerini anlamak için akl-ı selim, kalb-i selim ve edep gerekir. Amelini ve kendini beğenenlerin onların sözlerini anlamaları imkânsızdır. Bilindiği üzere âdâb-ı muâşerette kapı, nezaket ve muhabbetle çalana açılır. Nefret ve kibirle kapı çalan içeri alınmaz. Bunun için Allah dostlarının sözlerini anlamak için de önce insaf, edep, sevgi ve gayret gerekir. Kulaktan duyma, eksik, yanlış veya yakıştırma sözlere itibar ederek, eserleri okunmadan onlar adına yalan uydurmaktan veya sözlerinde kastedilen manayı bilerek veya bilmeyerek veyahut cehalet sebebiyle çarpıtmaktan sakınmak insaf ehline düşen bir görevdir.

Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072) haksız yere eleştirilere maruz kalan sûfîlerin doğru tanınması için ünlü eseri *er-Risâle*'yi kaleme almıştır. Kuşeyrî, eserinin önsözünde Allah'ın, onların kalplerini sırlarının madeni yaptığını ve onları ümmet arasından nurlarının kandilleri olarak seçtiğini açıklamıştır.[1] Bu ifadeler hikmetli sözlerin sûfîlerden niçin çıktığını belirtmektedir. Onların yollarının esası kalp temizliğine dayanmaktadır. Mevlana Celaleddîn-i Rûmî'nin dediği gibi onların aşkla cilalanmış kalpleri ilâhî hakîkatleri aksettirmektedir.[2] Mevlana'nın ayna imgesi ile tasvir ettiği kalbe, Kuşeyrî sırlar madeni demektedir. Dolayısıyla sûfîlerin hikmetli sözleri kalplerine akseden ilâhî hakîkatlerin dile gelmesidir. Aynadan nasıl ki nesneler dışa vurursa ârîflerden de hikmetli hâller ve sözler zuhur etmektedir. Bu sebeple ârif ve âşığın kalbine yansıyan ilâhî sırrı fâşetmemesi düşünülemez. Fakat bu sırları görebilmek için perdelerden arınmış, basîretle görebilen göz gerekmektedir. Bir de herkes kabiliyet ve gayretine göre bunları anlayabilmektedir.

Kuşkusuz sûfîlerin amacı *"İlâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî"* sözünde ifade edilen Allah'a vâsıl olmak ve O'nun rızasına ermektir. Yani ömür boyunca mâsivâdan arınmış bir halde hakîkî tevhid inancı içinde kalarak Allah'ın rızasına kavuşmayı arzu etmektir. Onlar bu gaye ile Allah sevgisi ve sâlih amelleri önceleyen bir anlayışla hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Sûfîler tasavvuf hareketinin İslâm coğrafyasına yayılmasıyla birlikte halkla bütünleşerek İslâm'ın özünü onlara anlatmaya çalışmışlardır. Sûfîlerden düşüncelerini eser yazarak ortaya koyanlar olduğu gibi sohbet yolunu seçenler de olmuştur. Sûfîler gerek yazdıkları eserlerde gerekse sohbetlerinde hikmetli sözlerle düşünce ve hallerini aktarmışlardır. Bu hareket hızlı bir şekilde bereketli havzalar oluşturmuştur. Tasavvuf deyince akla gelen bereketli havzalardan biri de Orta Asya'dır. Orta Asya tasavvufunda hikmetli sözleriyle öne çıkan sûfîler arasında Hoca Ahmed Yesevî ilk sıralarda gelmektedir. "Pir-i Türkistan" ve "Hazret-i Türkistan" olarak da anılan Yesevî'nin Türk dünyasının manevî hayatında tasarrufu asırlardır devam etmektedir. Soy olarak Hz. Ali'ye dayandığı bildirilen Hoca Ahmed Yesevî'nin ilk eğitimini babası İbrahim Şeyh'ten aldığı, manen Hz. Hızır (a.s.) ile sohbetlerde bulunduğu, Arslan Baba isimli şeyhin, babasının ölümünden sonra eğitimini üstlendiği ve onun manevî babası ve

ilk mürşidi olduğu, Arslan Baba'nın vefatından sonra Semerkand seyahati sırasında Nakşbendiyye tarîkatının "silsile-i zeheb" (altın silsile) olarak tanınan ünlü silsilesinde yer alan Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisab ettiği ve tarîkattaki sülûk âdâbı ile İslâm'ın zâhirî ve bâtınî bilgilerini ondan öğrendiği ve aynen mürşidi Yusuf Hemedanî gibi şeriat ahkâmına, Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetine ve İslâm'ın zâhirî kurallarına bağlılıkta titiz davrandığı belirtilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî, şeyhi Yusuf Hemedânî'nin vefatından sonra bir süre Buhara'da üçüncü halîfe olarak irşâd makâmında oturmuş, Yusuf Hemedânî'nin vaktiyle verdiği bir öğüt sebebiyle irşâd makâmını dördüncü halîfe olan Abdülhalik Gücdüvânî'ye bırakıp Yesi'ye dönmüş ve vefat ettiği 1166 yılına kadar Türkistan'da irşâd faaliyetlerine devam etmiştir. Hoca Ahmed Hazretleri burada Türkistan'ın her yerinden gelen müritlerini yetiştirmiş ve onları Moğolistan'dan Balkanlara kadar bütün Türk yurtlarına gönderip İslâm'ı tebliğ etmekle görevlendirmiştir.[3]

Hoca Ahmed Yesevî'nin halk arasında dilden dile, gönülden gönüle yayılan hikmetleri *Dîvân-ı Hikmet* isimli eserde bir araya getirilmiştir. Eserde yer alan şiirlerde sûfî geleneğinde görülen keşfi bilgiye dayalı az sözle çok mana ifade eden sözler göze çarpmaktadır ki bu tarz sözlere sûfî dilinde hikmet denilmektedir.

Yesevî, Dîvân-ı Hikmet'in birinci hikmetinde, "Bismillah dep beyân eyley hikmet aytıp / Tâliblerge dürr ü gevher saçtım menâ." *(Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip / Taleb edenlere inci, cevher saçtım işte)*[4] mısralarında söze bismillah diyerek başlar. Sonra inci ve cevhere benzettiği hikmetlerini îrâd eder. İnci ve cevherin maddî değerini nasıl ki sarraf bilirse hikmetli sözlerin değerini de hak yola sülûk eden tâlibler bilir. Talep, seyr-ü sülûk'ta müridlerde olması gereken manevî istektir. Tâlib aşkla Hakk'a vasıl olmayı arzular. O Rabbinin cemâline müştaktır. Gerçi bu dünyada Hakk'ın cemâlini zahiren görmek hiçbir şekilde mümkün değilse de cemâlin tezahürlerini eşyada görmek mümkündür. Bundan dolayı Rabbini görmek isteyen Hz. Musa'ya (a.s.), Allah dağa bakması emretti. Musa da dağa bakınca Rabbinin tecellîsinden onun yok olduğunu gördü.[5] Mücâhede ile bu müşâhedeye ulaşan kimseye eşyada esmâ-i ilâhîyyenin tecellîlerini görebileceği bu şekilde gösterilmiş oldu. Yesevî'ye göre elbette bu kolay bir iş değildir. Bundan dolayı tâlibin riyâzeti sıkı çekip, kanlar yutması gerekir. Yani nefsin arzu ve isteklerini kırıp onu riyâzetle terbiye etmesi lazımdır. Yine ona göre tâlibin bu makâma ermek için canı cana bağlayıp, damarı damara eklemesi şarttır. Yani ilâhî aşkla yanması lazımdır. Yesevî *"Sözü söyledim, her kim olsa cemâle tâlib"* mısraında cemâl tecellîsini seyredebilmek için bu çileyi önce çekmesi gerektiğini açıklamaktadır. O halde Allah'a vuslat yolculuğuna çıkan sâlik için talep ve aşk daima şarttır. Yesevî, Allah'a ulaşmayı isteyen tâlibin benlik davası güden kibirli insanlardan uzak durup garipler, yetimler, fakirler ve mazlumların yanında olmasını tavsiye eder. Gariplik Yesevî'ye göre kemâle ermek için gereklidir. Gariplik onu menzillerden geçirmiştir. Çünkü dünya gurbet yurdudur. Öyleyse bu dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevirip Cenab-ı Hakk'la beraber olmak lazımdır. "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" ayetinde belirtilen ruhun aslının menşeini kavrayarak ve hissederek sevgi kadehinden içmek, yani ilâhî aşkla yanmak gerekir. Ancak bu kendi kendine mümkün değildir. Bu makâma ulaştıracak kimse mürşid-i kâmildir. Yesevî bu sebeple onun hizmetinde yol aldığını belirtir. Böyle iken yine de nefsini hakîr görmüş ve ömrünün gafletle geçtiğini itiraf ederek tevazu göstermiştir. Bu şekilde ne kadar güzel amel yapılırsa yapılsın, ne kadar yüksek makamlara çıkılırsa çıkılsın bununla övünmemek gerektiğini insanlara öğretmiştir.[6] Çünkü Allah dostları kulluğu her dereceden üstün tutmuşlardır.

Hâsıl-ı kelâm, Hoca Ahmed Yesevî her ne kadar *"Nefsim ölüp lâ mekâna yükseldim işte"* diye dünyada iken vuslata erdiğini belirtse de yine de kulun bu dünyada iken Resûlün sünnetine sıkı tutunup Allah'ın rızasına uygun amel üzere ömür sermayesini doğru kullanması gerektiğini şu mısralarında ne güzel ifade eder:

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum,
Yer altına yalnız girip nura doldum,
Hakk'a tapanlar makâmına mahrem oldum,
Bâtın mızrağı ile nefsi deldim işte.

Nefsim beni yoldan çıkarıp hakîr eyledi,
Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi,
Zikr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;
Hazırsın deyip nefs başını deldim işte.

Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti,
Vâh ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti,
Vâh ne yazık, pişmanlığın vakti yetişti;
Amel kılmadan kervân olup göçtüm işte.[7]

[1] Abdülkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 4. Basım, 2009), 36.
[2] Abidin Paşa, Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf, (İstanbul: Kütübhane-i İrfan, 1324), 58.
[3] Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, haz. Hayati Bice (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2020), 9-16.
[4] Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, 59.
[5] Bu mülakat Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim." (Kur'an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir, çev. Hayreddin Karaman vd., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), A'râf, 7/143).
[6] Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, 59-61.
[7] Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, 61.

Merâgî'ye Göre Mûsikî, Allah'ın Varlığının Bir Delilidir

Yalçın ÇETİNKAYA

Prof. Dr., İTÜ Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuarı

Sultan Ahmet Celayir, Timur ve Şahruh'un saraylarında hükümdarın çok yakınında bulunmuş olan Hâfız "Hâce" Abdülkâdir Merâgî (İbnu'l-Gaybî), dokuzuncu yüzyıldan yani Halîfe Me'mun döneminde kurulan Beytu'l-Hikme'den itibaren oluşmaya başlayan İslâm medeniyeti mûsikî düşüncesi ve mûsikî birikiminin, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı-on beşinci yüzyılın yaklaşık ilk çeyreği arasında ortaya çıkardığı bir şahsiyettir ve bu birikim, tıpkı İslâm düşüncesini meydana getiren esas ve çevre ile kadîm düşünceler gibi, kadîm bir mûsikî düşünce ve geleneğini ihtivâ etmektedir. Ancak Merâgî'nin kendi yaşadığı kültür ve coğrafyanın oldukça zengin bir mûsikî havzası olduğunu ifade etmeliyiz. Herat Ekolü, başlı başına önemli bir ekol ve kaynak olarak Merâgî'nin beslenip gelişmesini sağlamıştır. Merâgî'nin yaşadığı havza, on ilâ on beşinci yüzyıllar arasında İslâm ilim, irfan ve sanatının hatırı sayılır derecede yükseldiği ve çok önemli düşünür ve sanatçıların yetiştiği bir havza olarak dikkat çekmektedir.

Merâgî, uçsuz bucaksız bir coğrafyanın, pek çok medeniyetin gelip geçtiği bir "medeniyetler kalıntısı"nın üzerinde yaşamış ve yetişmiş bir mûsikî nazariyatçısı ve bestecidir. Tabii olarak, bir yanıyla Anadolu'dan Asya'nın içlerine kadar, diğer yanıyla Hicaz'dan Afrika ve Endülüs'e kadar yayılan bu geniş coğrafyada yetişen ve mûsikî adına geriye önemli eserler bırakan mûsikî erbâbı ve düşünürlerin birikimi, Merâgî'nin mûsikî anlayışını etkileyen ve şekillendiren temel unsurlardır. Köklerini El-Kindî'de bulabileceğimiz makam bilgisi ve yaklaşımların zaman içinde daha da şekillenerek, Fârâbî ve Urmevî gibi çok önemli düşünür ve teorisyenlerin de katkılarıyla Merâgî'ye ulaştığı açıktır. Nitekim Merâgî, eserlerinde özellikle Safiuddin Urmevî ve Fârâbî'ye atıflarda bulunarak, kendi kaynaklarını da ortaya koymaktadır. Meselâ "mûsikî" lâfzının "nağmeler" demek olduğunu ve belirli bir şekilde sıralanmış düzenli ses gruplarına "nağme" dendiğini Fârâbî'den nakleder. Abdülkadir Merâgî'nin özellikle Câmiu'l-Elhân ve Makâsıdu'l-Elhân adlı eserlerinden, onun mûsikîyi sadece bir boyutuyla değil, bütün boyutlarıyla ele alıp inceleyen bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Yani sesin tarifinden ve nasıl meydana geldiğinden tutun da çalgılara varana kadar çok geniş bir mûsikî bilgisi bu eserlerde mevcuttur. Mûsikî ilmini ya da başka bir ilmi derinlemesine ve ona bağlı alanlarla birlikte ele
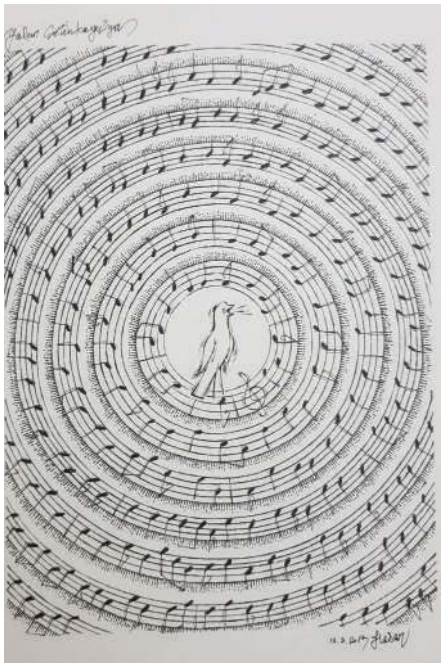
alma geleneği, İslâm medeniyetine has bir ilim ve düşünce geleneğidir ve bunun yansımalarına mûsikî sahasında da rastlanmaktadır. Bu tarz bir uygulama ve çalışma biçimi Urmevî'de ve daha sonra Merâgî'de ziyadesiyle mevcuttur. En önemli eserleri Câmiu'l-Elhân ve Makâsıdu'l-Elhân'da, mûsikînin kendine has temel konularından, felsefesi ve psikolojisine kadar pek çok detaya rastlamak mümkündür. Bu eserlerindeki yönteminden anlaşılmaktadır ki Merâgî, mûsikîyi sadece ses ve çalgıdan ibaret bir ilim olarak kabul etmemiş ve onun alanını oldukça genişletmiştir. Bu yönteme hem Fârâbî'de hem de İhvân-ı Safâ'da rastlamak mümkündür. Buradan ve günümüze ulaşan İslâm medeniyetine ait kadîm mûsikî kaynaklarından anlaşılmaktadır ki bu kişisel bir yöntem değil, İslâm kültür ve medeniyetinin ilim ehline öğrettiği bir yöntemdir.

O halde El-Kindî'yi, Fârâbî'yi, İbn Sînâ'yı, İhvân-ı Safâ'yı, Urmevî ve Merâgî'yi uzak mesafeleri daraltarak birbirine bu kadar yakınlaştıran şey ne olabilir? Bu soruya hepsinin aynı medeniyete ait ve bu medeniyetin sunduğun varlık ve kâinat tasavvuruna sahip olmaları şeklinde bir cevap verilebilir. Klasik İslâm medeniyet tasavvurunun, ilim irfan sahibi düşünürler tarafından ortaya konulduğu, yazıldığı ve başka kültür ve medeniyetlerle alışverişin en yoğun olduğu şehir ve bölgeler, oldukça geniş bir bakış açısına sahip bu insanları yetiştirmiştir. Medine ve Hicaz'dan tutun, Şam, Bağdad, Haleb, Konya, Kûfe, Basra, Herat ve bu koridorda yer alan İslâm bölge ve şehirleri, aynı zamanda İslâm mûsikîsini de içinde barındıran İslâm düşüncesinin temerküz edip oluştuğu ve yayıldığı bölge ve şehirlerdir, dolayısıyla düşünce Kur'an merkezlidir ve şehirlerin bu düşünce birikimini birbirine aktarması sonucu, zincirin halkaları gibi uzanabildiği en uç noktalara kadar ulaşmıştır. Merâgî'yi de bu kültür havzasının ve dinamik bilgi ve düşünce alışverişinin bir sonucu olarak görebiliriz. Nitekim Merâgî, Kur'an ile mûsikî arasında bağlantı kurar ve Kur'an'ın güzel sesle okunabilmesi için mûsikînin gerekli olduğunu ifade eder. Babasının kendisini pek çok ilim ile birlikte mûsikî ilminde de eğitip yetiştirdiğini belirterek, neden özellikle mûsikî konusunda eğittiğini Kur'an ile bağlantılandırarak şöyle izah eder: "Hazretin beni bu alanda eğitmesinin sebebi, Kur'ân-ı Kerîm hâfızı olmamdan ötürü sesler bilgisini bihakkın öğrenebilmem içindir. Bu mûsikî ilmini bihakkın öğrenebileyim ki, Kur'an tilâvetini güzel seslerle yapabileyim"(1)

Hâfız Merâgî, mûsikîyi Allah'ın varlığının bir delili ve yansıması olarak kabul eder ve her varlığın, Allah'ın "ol" emrindeki âhengi işiterek varlık elbisesini giydiğini ifade eder. Merâgî, "ancak karakteri temiz olan ve doğruluktan ayrılmayan zihinler ve kalpler mûsikî ile ilgilenebilirler" diyerek aslında ahlâka da bir atıfta bulunmuş ve mûsikî ile ahlâk arasındaki yakın bağlantıyı bu ifadesiyle ortaya koymuştur. Allah her insanın ruhunu mûsikîye meyilli olarak yaratmıştır ve ruhlar ud ile mızrabın vuruş ve âhengini dinlediklerinde tabii olarak ona meylederler. Mızrabın vuruşu ile kalbin atışı birbirine uyumludur ve bu uyum insanın güzel sesinde ortaya çıkar.

Merâgî mûsikî nazariyatını, 13. yüzyılda Safiuddin Urmevî'de aşağı yukarı şekillenmiş ve düzenlenmiş bir mûsikî sisteminin üzerine inşâ etmiştir. "Sistem" kelimesini yine de olabildiğince temkinli kullanmaya çalışıyorum çünkü Yunancadan geçmiş olan bu kelime ve bu kelimeyi ortaya çıkaran düşünce geleneği her ne kadar İslâm düşüncesini etkilemiş olsa da, yine

Merâgî, uçsuz bucaksız bir coğrafyanın, pek çok medeniyetin gelip geçtiği bir "medeniyetler kalıntısı"nın üzerinde yaşamış ve yetişmiş bir mûsikî nazariyatçısı ve bestecidir.

de tam örtüşmediğini, dolayısıyla bazı kelime ve kavramların da bu bağlamda ele alınması gerektiğini düşünenlerdenim. Yunan düşünce ve biliminin sistemciliği, bugünkü modern bilim ve düşüncenin köklerini oluşturmaktadır ve bu da bana göre İslâm ilim, irfan ve düşünce geleneği ile tam olarak örtüşmemektedir. Ayrıca "mûsikîde sistem" ifadesinin tam olarak neye karşılık geldiği ve neyi ifade ettiği hususu da tam olarak tartışılıp aydınlığa kavuşturulmuş değildir. En iyimser yaklaşımla mûsikîde sistem ifadesini; mûsikî nazariyatı ve ameliyatı (teori ve pratik) arasındaki uyum, makamların tasnifi ve tanımı, enstrümanların tasnifi, insan sesi ile icrâ gibi konuların düzenli ve kurallara bağlı bir bilgi hâline gelmesi olarak anlayacak olursak, bildiğim kadarıyla Urmevî'den de önce, özellikle Fârâbî'nin "Kitâbu'l-Mûsikî el-Kebîr" adlı eserinde ve hatta ilimler tasnifinde böyle bir sistemci çalışmanın yapıldığına dâir izlere rastlanmaktadır. Ancak tamamen Urmevî'ye atfedilecek ve onu mûsikî ilminde ayrı bir yere konumlandırmamızı sağlayacak çalışması, bir sekizlide on yedi aralık ve on sekiz perdeyi içine alan Ebced düzenidir. Arap harflerini kullanmak suretiyle geliştirdiği müzik yazımı da, Urmevî'nin geliştirdiği bu sistemi kemâle erdirdiği bir yeniliktir ve o günün şartları göz önüne alındığında Pythagoras'ın geliştirdiği sistemi de aşan ve ses cevheri bakımından en kapsamlı sistemdir. Ancak "Sistemci Ekol" adı verilen bu ekolde her şey Urmevî'nin koyduğu kurallar ve isimlendirmeler üzerine devam etmemiş, zaman içinde değişime uğramıştır. Zaman içindeki değişim ve gelişimde en büyük pay sahibi, Abdülkâdir Merâgî'dir. Meselâ mûsikîmizde "makam" tâbir ve ifadesini kullanan ilk kişi de Abdülkâdir Merâgî'dir, Merâgî'ye kadar eski nazariyatçılar bazen "şed" bazen "devir" kelimelerini kullanmaktaydılar. Merâgî de zaman zaman "devirler" kelimesini kullanmaktaysa da neden "devir" yerine "makam" kelimesini kullanma gereği duyduğu sorusu önemlidir. Merhum Kânun hocam Fikret Kutluğ buna kendince şöyle bir izah getirmektedir: "Arapça 'kıyâm' kelimesinden gelmekte olan "makam", halk dilinde ve genelde "bulunulan yer, ayrıcalıklı oturma yeri, diğer bir deyişle herhangi bir yerden özelliği itibariyle ayrılan bir mekân" anlamını taşır".(2) Nâçizâne her makâmın, insan ruhunda bir "hâl"e karşılık geldiğini ve mûsikîmizdeki makamlarının hepsinin, insanın çok zengin ve çeşitli ruh hallerini ifade ettiğini, ruhun bulunduğu her durumun da aslında ruh için bir mevkî, mertebe veya makam olduğunu, dolayısıyla mûsikîmizdeki makam çeşitliliğinin ruhun makam yani hâl çeşitliliğini ifade ettiğini düşünüyorum. Bu yaklaşımı besleyecek önemli bir referans da Hind müzik kültürüdür, bilindiği gibi Hind müziğinde, mûsikîmizdeki makamlara karşılık gelebilecek olan "raga"lar insanın ruh hallerini, her raga da ruhun bir hâlini ifâde etmektedir. Bu bakımdan ruhun makamlarının, hal ve durumlarının mûsikî makamları ile ifâde bulduğunu düşünüyorum ki bu konuda tasavvufun yaklaşımları da benzer niteliktedir. Ayrıca makamların tasnifi mevzuunu da ilk olarak gerçekleştiren yine "Sistemci Okul" adı verilen bu okuldur ve Urmevî ve Merâgî bu okulun en önemli temsilcileridirler. Bu tasnif dâhilinde on iki burca karşılık gelen on iki makam sıralaması fikri sistemcilere aittir ancak Merâgî'nin elinde şekillenmiştir. Eskilerin "edvâr-ı meşhûre" adını verdikleri on iki makama Safiuddin "Şed" adını vermiştir. Merâgî ise "şed" yerine "makam" tâbirini kullanmış ve makam tâbiri yüzyıllardır kullanılagelmiştir.(3) Urmevî'den itibaren Merâgî de dâhil on iki makâmın on iki burç ile karşılaştırılması, İslâm medeniyetine has bir karşılaştırma ve izahtır, orijinaldir ve mûsikînin kozmik bir dille izah edildiğinin göstergesidir. Hatta Hızır bin Abdullah'ın eski kaynaklarda ifade edildiği şeklini aktardığı gibi, "her bir burca bir makamın uygun görülerek ona bağlanması, ondan sayılması, makam ve burçların tabiatı icâbıdır, bir burcun tabiatı ne ise makâmın da tabiatı öyledir". (4) Özellikle Merâgî'nin on iki burca karşılık olarak adlandırdığı makamlar şunlardır: "Uşşak makâmı, burcun eski adıyla Hut, yeni adıyla balık burcuna, Nevâ makamı, eski adıyla Delv yeni adıyla Kova burcuna, Buselik Cedi yani Oğlak burcuna, Rast Hamel yani Koç burcuna, Hüseynî Akreb burcuna, Hicâzî, Kavs yani Yay burcuna, Rahevî, Mîzan yani Terazi burcuna, Zengüle, Sünbüle yani Başak burcuna, Irak, Sevr yani Boğa burcuna, Isfahan, Cevzâ yani İkizler burcuna, Zirefkend, Seretan yani Yengeç burcuna, Büzürk ise Esed yani Aslan burcuna". (5)

Mûsikî sanatında sistemi, sahip

olunan ses cevherini enstrümanla ve insan sesiyle daha kolay icrâ ve kaydedip ifade etmeye yarayan, kendini tanımlayan ve tarif eden, kendi içinde doğru, tutarlı ve bilimsel (ilmî) özellikleri olan, her bilginin, detayın ve kuralın birbiriyle bağlantılı olduğu ve birbirini izah edebildiği bir "düzenlilik ve kurallar bütünü ve anlaşılabilirlik" olarak anlamayı kendimce uygun buluyorum ki sistem deyince akla gelen tanım da aşağı yukarı böyle bir tanımdır. Kelime her ne kadar Yunanca "sustema"dan türemiş olsa bile, bir müzik düzeni olarak Urmevî'nin elinde daha geniş ve derin bir anlam kazanmıştır. Urmevî, sistem kurmayı tasarlamış değildir, sadece yaklaşık dört yüz yıl boyunca oldukça dağınık olan mûsikî bilgi ve nazariyatını elbette bu nazariyata yeni şeyler katarak toparlamış, düzene sokmuş ve onu bir "disiplin" haline getirmiştir. Bu bakımdan, bugün "müzikoloji" adı verilen alanın kurucusu ve bu alanda ortaya orijinal eserler veren ilk kişinin Urmevî olduğunu söylememizde hiçbir mânî ve sakınca görmediğimi ifade etmek istiyorum. Merâgî ise bu "sistem"i geliştirip zenginleştirmiş bir şahsiyettir ve Osmanlı mûsikîsi zenginleşen, gelişen ve gelişmeye her zaman açık bir kapı bırakmış olan, İslâm dünyasının ses ve mûsikî algı ve yaklaşımını daha fazla ihtivâ eden, mûsikîdeki "dâirevî" hareketi açık bir şekilde ortaya koyan hatta bu hareketi tanımlayıp gösteren "Urmevî-Merâgî Sistemi"-ni referans kabul etmiştir. Bu birikimin Osmanlı'ya intikâli II.Murad zamanında, Abdülkadir Merâgî'nin oğlu Abdülaziz'in Makâsıdu'l-Elhân adlı eseri Sultan II.Murad'a sunmasıyla gerçekleşmiştir. Bu takdimde Abdülaziz'in, Câmiu'l-Elhân'ı da yanında getirip Sultan'a arz ettikleri kuvvetle muhtemeldir. Sultan Murad'ın Hızır bin Abdullah başta olmak üzere kendi zamanının mûsikî erbâbına yazdırdığı mûsikî nazariyatı kitapları, Merâgî'nin bu eserleri ışığında yazılmış kitaplardır ve özellikle II. Murad zamanında şekillenen Osmanlı mûsikî nazariyatı formu, zaman içinde gelişerek günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak Osmanlı mûsikî nazariyatının Urmevî-Merâgî imzasını taşıyan "Sistemci Okul" nazariyatına yaslandığını tekrar ifade etmemiz gerekmektedir. Hatta sadece Osmanlı'nın değil, Avrupa'nın on üç ve on dördüncü yüzyıllardan itibaren müzik teorisini düzene sokması ve disipline etmesinde, o zamanlarda moda olan İslâm dünyasından çevirilerin ve gezgin müzisyenlerin katkılarının olduğu söylenebilir. Bu dönemde Fârâbî'nin mûsikî bilgisini de ithivâ eden "İhsâ el-Ulum" adlı eserin Latince'ye çevrilmesi başta olmak üzere bazı mûsikî kitaplarının çevrildiği de ihtimal dahilindedir. Hatta bugün batının kullandığı nota isimlerinin, "Ut queant laxis/ Resonare fibris / Mira gestorum / Famuli tourum / Solve polluti / Labi reatum / Sancte Ionnes!" (Ey Aziz Yahya! Ümmetin kötülüklerden arınıp senin güzel amellerini öğrensinler diye onların hançerelerini titret) şeklindeki Latince ilâhiden değil, o dönemlerde Arapça'dan Lâtince'ye çevrilen İslâm dünyasına ait bir mûsikî kitabında yer alan "Durru Mufassalât (Fasılların devri)" ifadesinden geldiği rivayet edilmektedir.

Merâgî, Urmevî'den kendisine intikal eden bu sistemi sadece bir nazariyatçı olarak nazarî düzlemde bırakmak sûretiyle değil, bir bestekâr özelliğiyle uygulayarak da ortaya koymuş ve geliştirmiştir. Bugüne ulaşmış ve Merâgî'ye ait olduğu tartışmalı olan eserlerle Merâgî'nin bu nazariyatı ameliyeye çevirmedeki maharetini net bir şekilde görebilmek belki mümkün değil ama en azından kendisinin Câmiu'l-Elhân'da anlattığı gibi, bir ramazan

Mûsikî ilmini ya da başka bir ilmi derinlemesine ve ona bağlı alanlarla birlikte ele alma geleneği, İslâm medeniyetine has bir ilim ve düşünce geleneğidir ve bunun yansımalarına mûsikî sahasında da rastlanmaktadır.

Merâgî, Câmiu'l-Elhân'ın girişinde, mûsikînin matematik ilminin rükûnlarından biri hikmetin cüzlerinden bir cüz (bölüm) olduğunu ifade eder.

ayında, otuz günde otuz nevbet-i müretteb bestelemiş olması bile onun oldukça kudretli bir bestekâr olduğunu yeterince ortaya koymaktadır. Ancak ona ait olduğu söylenen bu eserlerin Merâgî'ye değil de bir başka Osmanlı bestekârına ait olduğu ispat edilmediği müddetçe bu şüpheli durum devam edecek demektir. Dolayısıyla bu bestelerden yola çıkarak ve eserleri analiz edip Merâgî'nin "Sistemci Okul"un anlayışını besteleriyle nasıl ortaya koyduğunu anlamamız mümkün olmasa bile Câmiu'l-Elhân ve Makâsıdu'l-Elhân, onun mûsikî nazariyatına ve tabii "sistem"e neler kattığını ortaya koymaktadır. Merâgî için mûsikî nazariyatı hakkında bir şeyler yazıp söyleyenin, mûsikîyi mutlaka icrâ ediyor olması ve mûsikîyi bu şekliyle de biliyor olması hayli önemlidir. Bu konudaki hassasiyetini, Kutbuddin Mahmud Şirâzî'ye ve onun "Durretu't- Tâc li Gurreti'd-Dibâc" adlı ansiklopedisinin mûsikî maddesinde yazdıklarına itiraz ederken ortaya koymaktadır. Bu itirazını daha ziyade Kutbuddin Şirâzî'nin mûsikîyi icrâ etmediği için hatalar yaptığını söyleyerek ortaya koyar fakat Câmiu'l-Elhân'ın başka bölümlerinde Şirâzî'den övgüyle bahsettiğini de dipnot olarak belirtelim.

Merâgî, Câmiu'l-Elhân'ın girişinde, mûsikînin matematik ilminin rükûnlarından biri hikmetin cüzlerinden bir cüz (bölüm) olduğunu ifade eder. Kendi aslî fıtratının da bu ilim ve fen ile bir uyum içinde ve benzerliğe sahip olduğunu söyler. Kişinin fıtratı ile mesleğinin uygunluğu bahsi İhvân-ı Safâ'da ve başka İslâm düşünürlerinde temas edilmiş bir mevzudur. Yine Merâgî'nin kadîm İslâm mûsikî düşüncesinden mülhem ele aldığı mevzûlardan bir tanesi de mûsikî nağmelerinin ruha tesiridir. Bu mevzu, Antik Yunan'da Eflatun ve İslâm dünyasında daha önce çeşitli mûsikî mütefekkir, nazariyatçı ve icrâcıları tarafından da ele alınmış bir mevzudur ki bu temasa en fazla İhvân-ı Safâ'da rastlamaktayız. Merâgî Câmiu'l-Elhân'da nağmelerin ruha tesiri hakkında şu tespitlerde bulunur: "Şed'lerden her bir Şeddin, yani on iki devirden her devrin, âvâzların ve şû'belerin nefslerde ayrı bir lezzeti olduğu bilinmelidir. Bunların birbirlerinden farklı, çeşit çeşit tesirleri vardır. Ancak bazılarının nefslerdeki tesiri, kuvvet ve kahramanlığı harekete geçiricidir.". Merâgî, Uşşak, Nevâ ve Bûselik makamlarından bahsederek bu üç dairenin veya makâmın; Türkler, Habeşliler ve Zengibarlılar ve dağlık bölge halklarına uygun yapıda olduğunu belirtir. Merâgî'ye göre Mâhur ve Nihâvend makamlarının da insanlarda etkisi vardır. Çünkü bazı aralıklarının terkibinde, söz konusu üçlü dairelerle ortaklık söz konusudur. Rast, Nevrûz, Irak ve Isfahân makamlarının insanlarda rahatlatıcı, lezzetli ve lâtif bir etkisi bulunmaktadır. Gerdâniye ve Nevrûz-ı Asl âvâzları da insanlara benzer tesirlerde bulunurlar. Pençgâh ve Zâvil de bu tür etkilere sahiptir. Ama Büzürg, Zirefkend ve Rahevî hüzünlendirir.

Merâgî, ritimlere de temas eder ve sanırım bunu "vuruşlar" olarak zikreder. Bu vuruşları (veya ritimleri) "vicdanla vuruşlar (ritimler)" ve "zevkle vuruşlar (ritimler)" olarak ayırır ve bu iki vuruş (ya da ritim) arasındaki zamanları zamanlamayı anlamanın önemine vurgu yapar.

Nağmelerin tesirleri hakkında İhvân-ı Safâ'nın da görüşleri bulunmaktadır ve bu görüşlerini mûsikî risâlesinin son bölümlerinde şu şekilde dile getirmektedirler: "Ey kardeşim (Allah seni ve bizi, kendisinden bir ruhla desteklesin). Bil ki, müzisyenin nağmelerinin, dinleyicilerin nefslerindeki tesirleri çeşitli şekillerde olur. Nefslerin ondan aldığı lezzet ve sürûr da çeşitli ve

değişiktir. Bütün bunlar, dinleyicilerin bilgi mertebelerine ve güzelliklere karşı duymuş oldukları sevgiye göre değişir. Her nefs, sevgilisini andıran vasıflar duyduğu ve mahbûbunu hatırlatan nağmeler işittiği zaman, sevgilisinin tasavvur edildiği ve mahbûbunun hatırlatıldığı ölçüde ferahlar, mutluluk duyar ve lezzet alır. Hatta bazen garip durumlarla karşılaşılır. İhvân-ı Safâ'nın, risâlenin bir başka bölümünde bu tesir hakkında şunları söylediğini biliyoruz: "Kardeşim, Allah seni ve bizi katında bir ruhla takviye etsin. Bil ki, her sanat iki el ile işlenir. Sanata mevzu olmuş 'el-Heyûlâ', tabii ecsamdır. Masnû'âti, ma'mûlâtı tamâmen cismânî şekillerdir. Ancak, mûsikî sanatı böyle değildir. Buna va'zedilmiş 'el-Heyûlâ', ruhânî cevherlerden ibarettir. Bu da, dinleyenlerin nefsleridir. Bu nefslere tesirleri, görüntülerdir. Bunların hepsi de rûhânîdir. Bu da mûsikî lahnlerinin sesler ve nağmeler olmasıdır. Nefslere tesirleri, sanatlarına konulmuş 'Heyûlâ'daki sanatkarların sanatlarının tesirleri gibidir. Nefsleri güç işlere ve yorucu sanatlara doğru harekete geçiren nağmeler ve sesler, bunlardandır. Nefsleri, bedenlere zor ve yorucu gelen eylemleri başarmak için azimle takviye eder ve dinçleştirir. Öyle eylemlere ki, nefslerin ruhları ve malların biriktirilmişleri harcanır. Bu, harplerde ve savaşta yiğitlendirmek için kullanılan teşcî edici lahnlerdir. Bilhassa harpleri niteleme ve cesurları övgüde ölçülü beyitlerle tegannîde bulunulur." (6) İhvân'a göre gazabı teskin eden, kini ve düşmanlığı gideren, barışı gerçekleştirip ülfet ve sevgiyi kazandıran, nefsleri halden hale sevk eden ve huyları tersine çevirebilen lahn ve nağmeler de vardır. (7)

Makam veya nağmenin ruha tesirleri, Antik Yunan düşünürleri tarafından da tartışılmış bir konudur. Özellikle Eflâtun'un Devlet adlı eserinde konuyu tartıştırdığını görmekteyiz. Eflatun, söz konusu eserinde de mûsikî hakkındaki görüşlerini Sokrates, Adeimantos ve Glaukon (8) arasında geçen konuşmada zikreder. Bu konuşmada makamlar tartışılmaktadır. Hüzünlü makamlar, gevşek olan makamlar, şölenlere ve içki sofralarına yakışanlar. Karma Lydia makamı, Tiz Lydia makamı ve benzerleri, hüzünlü makamlardır. İonya ve Lydia makamları gevşek olan, içki sofralarına ve şölenlere yakışan makamlardır. Dor ve Phrygia makamları ise, biri (galiba Dor makamı) mücadeleci bir insanın mücadelesindeki havaya uygun, diğeri ise insanları yola getirmeye çalışan, uyarıcı bir insanın havasına uyan makamlardır.(9)

Ritimler de önemlidir. Zaten şarkı, söz, makam ve ritimden meydana gelmektedir. O halde ritimler, düzenli ve yürekli bir adamın yaşayışını anlatabilmelidir. Güzellik ve çirkinlik, iyi ve kötü ritme bağlıdır. Güzellik güzel ritmin, güzel huyun; çirkinlik ise kötü ritmin, uyumsuzluğun, kötü sözün kardeşleridir. (10)

Kenzu'l-Elhân, Câmiu'l-Elhân, Şerhu'l-Kitâbu'l-Edvâr (Urmevî'nin Kitâbu'l-Edvâr adlı eserine yaptığı şerh), Makâsıdu'l-Elhân, Fevâîd-i Aşere ve Zubdetu'l-Edvâr gibi eserlerin müellifi Hâfız "Hâce" Abdulkâdir Merâgî'nin sadece Câmiu'l-Elhân ve Makâsıdu'l-Elhân adlı eserleri, bu büyük mûsikî mütefekkiri, bestekâr ve nazariyatçının birikimini ve İslâm mûsikî kültürüne yaptığı hizmeti anlamaya yetmektedir.

Meselâ mûsikîmizde "makam" tâbir ve ifadesini kullanan ilk kişi de Abdülkâdir Merâgî'dir, Merâgî'ye kadar eski nazariyatçılar bazen "şed" bazen "devir" kelimelerini kullanmaktaydılar.

Dipnotlar

1) Terbiyet, Makâlât-ı Terbiyet, Tahran, sh.77'den aktaran Ubeydullah Sezikli, Abdulkâdir Merâgî ve Câmiu'l-Elhân (Basılmamış Doktora Tezi-MÜ İlahiyat Fakültesi/SBE) sh. 22
2) Kutluğ, Yakup Fikret, Türk Mûsikîsinde Makamlar-İnceleme, sh.73, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000
3) Kutluğ, A.g.e., sh. 37
4) Kutluğ, A.g.e., sh.38
5) Kutluğ, A.g.e., sh.39
6) İhvân-ı Safâ, Resâil, I. Sh.184
7) İhvân-ı Safâ, Resâil, III. Sh.238, 239
8) Adeimantos ve Glaukon, Eflatun'un küçük kardeşleri ve Sokrates'in öğrencileridir.
9) Eflatun, Devlet, sh. 118-119
10) Eflatun, Devlet, sh. 120-121

Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder Arasında Türkistan

Şehnaz FINDIK

Rus devlet geleneğinin ve Rus büyük güç stratejisinin mimarlarından Çar I. (Deli) Petro, 1682 yılında tahta çıktığında Rus devletini Avrupalı devletlerin seviyesine çıkaracak büyük adımlar atmakta kararlıydı. Petro, Avrupalı devletlerin iktisadi ve siyasi kalkınmalarının Rus devleti için olası sakıncalarını analiz ederek bu devletlerin zaaflarına yöneldi. Böylelikle kafasındaki evrensel idea bir çeşit "büyük güç stratejisi"ne dönüşürken temelinde "yayılmacılık" fikrinin ağır bastığı, dünyanın en büyük imparatorluğunu da kurmuş olacaktı. Fakat Türkistan coğrafyasında ve Türk nüfusunun baskın olduğu bölgelerde Petro'nun cihan imparatorluğu idealleri önemli ölçüde engellenmeye başlamıştı. Tüm bu engellemelere rağmen Petro'nun rüyası, tarih boyunca Rus hâkimiyetinin geniş coğrafyalara yayılmasının önüne geçemedi.

Petro'yu anlamak, kabaca bir tabirle "Beyaz Ayı"yı anlamakla eşdeğer. "Beyaz Ayı" tabiri soğuk, sert ve yıkılmaz fakat bir o kadar da anlayış ve merhamet yoksunu olmakla özdeşleştirilse de burada taraflı bir kullanım söz konusu. Ruslara değil ama Rus devlet geleneğine yapılacak bir yakıştırma olarak düşünüldüğünde "Beyaz Ayı" tabiri çok daha makul görünmekte. Çünkü bugünkü Rus devletinin Ukrayna'yı işgalinin arka planında yatan yayılmacılık fikri, etki alanını komşularının topraklarına kaydırmaktan çekinmeyen o "Beyaz Ayı"nın karakteristik ve tarihsel hafızasını gözler önüne seriyor. Zira Petro'nun (sözde) bıraktığı vasiyetinde "Rusların daima savaş pozisyonunda olması ve böylelikle rehavete düşmelerine izin verilmemesi" ilkesince komşuları ve rakipleri üzerinde sert emperyal uygulamaları teşvik etmesi, bunun en çarpıcı örneği. İsveç ve Finlandiya'ya boyun eğdirerek topraklarına tuhaf gerekçelerle el koymak, sınırlarını Baltık boyunca kuzeye ve Karadeniz kıyıları boyunca güneye doğru genişletmek ve bu uğurda yapılacak her türlü teknolojik ve askeri gelişimleri takip etmek, Petro'nun Rus devlet geleneğine mirasıdır diyebiliriz. Bugün NATO'ya üye olmakta aceleci olan bu iki devletin halini düşündüğümüzde ise bu zorba ve ihtiras delisi tavrın bir "Beyaz Ayı"ya yakıştırılması çok da sorunlu görünmüyor.

Deli Petro'nun "bu noktalara bir kez sahip olabilen, dünyanın gerçek hükümdarıdır" dediği Konstantinopolis ve Hindistan yönünde mümkün olduğunca ilerlemek arzusu, doğal olarak Rusları tarih boyunca hep Türkler üzerine yoğunlaştırdı. Dolayısıyla Petro, kendinden sonraki yöneticilere "Türkiye ve İran arasındaki kavgaları sürekli olarak kışkırtmak" vazifesini telkin ederek bu topraklara yapılacak büyük istilaların da önünü açmış oldu. Bu noktadan sonra işler Osmanlı'nın hiç de ummadığı bir şekilde ilerlemeye başladı. Zira bugün, "Orta Asya" diye adlandırılan ve oldukça Anglo-sakson bir yaklaşımla koordinatları dayatılan "Türkistan" coğrafyası, Petro'dan Putin'e kadar Rusya'nın büyük güç stratejisinin odak noktasını teşkil ediyor. Türklerin çeşitli ittifaklarla Avrupa'dan atılmasını sağlamak ve dini liderliği ele geçirmek suretiyle evrensel bir egemenlik kurmak, bu tarihten itibaren Rus güç stratejisini şekillendirmeye başladı. Bu ideanın bir yansıması olarak Türkistan coğrafyasının birbiriyle bağlantısı kesilecek, kendi içlerindeki manipülatif alanlar kızıştırılacak ve Rus kimliği ve Rus devletine sadakatle itaat eden sözde yerel liderler vasıtasıyla bu coğrafya tahakküm altına alınacaktı. Böylelikle Bolşevik İhtilali sonrasında kurgulanan sözde eşitlikçi toplumsal yapının barındırdığı tüm etnik grupları standardize etmek için aradığı devlet stratejisi ortaya çıkacaktı. Sovyetler Birliği döneminde "Sovyet İnsanı" projesiyle hayata geçirdiği tüm o sosyo-ekonomik politikaların hedeflerinden biri de Türklerin zihin dünyalarından İslami ve milli değerleri yozlaştırmaktı. Böylelikle kendi içinde "Kazak" ve "Kırgız" olmaklığın kavga sebebi olduğu, şii-sünni çatışmasından dolayı ümmet bilincinin de zarar gördüğü bir Türkistan, tahakküm açısından istedikleri manzaraya sahip olacaktı. Üstelik tarihsel bir Rus ideası olan Ortodoksların lider olduğu bir Avrasyacı modelde, Müslümanların kendi çıkarlarına uydurulmasının tek yolu da yine bu "ümmet" ve "millet" bilincinin yok edilmesi fikrinde yatmaktaydı.

Bugüne baktığımızda durum çok da farklı değil. Ortodoksluk merkezli bir "Avrasyacılık" fikrinin Rus ideallerinde hâlâ önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkün. Günümüzde Rusya için Ortodoksluk çatısı altında birleşmek hâlâ çok şey ifade etmekte. Öyle ki Vladimir Putin'in 2011 yılında yayımlanan "Avrasya için Yeni Entegrasyon Projesi" makalesine baktığımızda bu Klasik Avrasyacı anlayış, "Küreselleşme", "Yeni Dünya Düzeni" ve "Evrensel Liberalizm" gibi yeni kavramlarla ifade ediliyor. Bu anlamda Rusya, kültürel ve jeopolitik unsur-

Zira bugün, "Orta Asya" diye adlandırılan ve oldukça Anglo-sakson bir yaklaşımla koordinatları dayatılan "Türkistan" coğrafyası, Petro'dan Putin'e kadar Rusya'nın büyük güç stratejisinin odak noktasını teşkil ediyor.

lar ile dinsel çatı olma hedeflerini birleştiriyor gibi görünüyor. Bu bağlamın dinsel düzeydeki istisnası Müslüman Türk devletleri olabilir. Dolayısıyla bugün, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile Rusya, Orta Asya Türk Devletleri içindeki güvenlik ve karar alma mekanizmalarını domine edebileceği ve kültürel hegemonyasını koruyabileceği bir alan yaratmış durumda. Enerji kaynakları bakımından zengin olan Rusya, kendisi gibi zenginliğe sahip Orta Asya Türk Devletlerinin küresel pazardaki hareketliliğini kontrol edebilmeyi en az kendi kaynaklarının pazar içindeki yeri kadar önemli görüyor. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yaşadığı emperyal parçalanmayı bilhassa Putin'in başa geçtiği dönem itibariyle emperyal bir restorasyon ile telafi etmeye odaklanmış durumda. Hâl böyle iken Türkistan coğrafyasının ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel boyutlarıyla Rusya etkisinden tamamen bağımsız düşünülmesi imkansız denilebilir.

Öte yandan yavaşça uykusundan uyanan ve tarihin "Kızıl Ejder"i olarak anılan Çin, 2008 krizinden hiç yumruk yemeden dahası o tarihten bu yana durmak bilmeyen ekonomik büyümesiyle Türkistan coğrafyasının yeni çıkmazlarından bir diğerini teşkil ediyor. "Tek Çin" politik ilkesine bağlı olarak Çin Komünist Partisi'nin asla taviz vermeyeceğini ilan ettiği sözde "Uygur Sorunu", Çin'in Türk devletleriyle ilişkilerinde önemli bir "bekâ meselesi" haline gelmiş durumda. Örneğin Kazakistan'da hatırı sayılır bir nüfusa sahip olan Uygur Türkleri, Çin'in Kazakistan'ı ekonomik olarak kendine bağımlı kılmasının temel motivasyonlarından birisini oluşturuyor. Öyle ki Müslüman Uygurların (İslami bile olsa) diğer Türk devletlerinde sivil toplum girişimlerinde bulunmasına dahi engel olunuyor. Çin tarafından bilhassa enerji kaynakları ve enerji geçiş yollarının ekonomik parametrelerce siyasallaştırılması, Türkistan coğrafyasında birlik ve direnç yönelimlerini zorlaştırıyor.

Peki, Rusya'nın aksine Çin'in evrensel ideali nedir? Çin, Türkistan'daki devletlerle hangi beklentiler üzerine ilişki kurmaktadır? Bu sorulara verilen cevaplar gösteriyor ki Çin'in kültürel ve dini açıdan evrensel bir ideali yok. Dolayısıyla ekonomik gücü elinde bulundurarak mevcut Çin Komünist Partisi yönetiminin salahiyetini korumak ve partinin devamlılığını sağlamak, Çin'in başlıca hedeflerinden. Kuruluşunun 100. yılında (2049) dünyanın en büyük ekonomisi olma hedefine vurgu yapan Çinli karar alıcılar da esasında hedeflenen bu güçle ne yapılacağına cevap vermiyor. Çin'in Rusya gibi din temelli (Ortodoks Hıristiyanlık ilkelerine bağlı) ve evrensel bir imparatorluk geçmişine sahip olmaması doğal olarak inanç ve medeniyet perspektifinde bir "cihan hâkimiyeti" ideali belirleyememesi sonucunu doğurdu. Dolayısıyla Çin'in küresel bir ekonomik güce sahip olmak dışında belirli bir amacının olmadığı çıkarımını yapmak çok da yanlış olmayacak. Bu çıkarımdan hareketle, "Kızıl Ejder"in küresel ölçekte kanat çırpan değil aksine yerel mitleri yansıtan karakteristiği sebebiyle gücü elinde tutarak başkalarının kendine zarar vermesini engelleme misyonu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türkistan coğrafyası, "Kızıl Ejder"e zarar veremeyeceğinden emin olunan; tek başına karar alamayan, yalnızlaştırılmış ve öz kay-

Peki, Rusya'nın aksine Çin'in evrensel ideali nedir? Çin, Türkistan'daki devletlerle hangi beklentiler üzerine ilişki kurmaktadır?

naklarından uzaklaştırılmış bir "öteki" ye dönüştürülmek isteniyor.

Bugünden bakıldığında ise Çin, dünyadaki enerji rezervleri ve bu rezervlere sahip olan bölgelerdeki devletlere karşı çıkar rekabeti içerisinde. Dolayısıyla Hazar Denizi çevresindeki bölge, Çin için önemli bir yedek-yeni petrol arzı kaynağı olarak görülüyor. Burada bilhassa Kazakistan gibi devletler Çin'e petrol tedarik etmek için en büyük potansiyele sahip ülkeler olduğundan bu ülkelerle enerji işbirliği kaçınılmaz. Bu işbirlikleri için ekonomide yaşanacak büyümeyi tetiklemesi adına Çin, Kung-fu, Konfüçyüs Enstitüleri ve Budizm unsurlarını birer cazibe, çekim ve kültürel nüfuz aracı olarak kullanmaya başladı. Esasında tüm bu yumuşak güç politikalarını, uluslararası siyasette sorunlar yaşadığı geçmiş dönemlerde Batılı devletlerin tecrit ve yaptırımlarına maruz kaldığı için oldukça travmatik bir reaksiyonla gerçekleştiriyor diyebiliriz. Öyle ki 2013 yılında devlet başkanlığına gelen Xi Jinping (Şi Cinping), Kazakistan ziyaretinde duyurduğu milli prestij projesi "Tek Kuşak Tek Yol" ile, Batılı enerji hatlarına Orta Asya üzerinden bir alternatif üretmek istemişti. Fakat Batılı devletlerin "Sinofobik" gazabına uğradıktan hemen sonra "Tek"liğinden taviz vererek "Kuşak-Yol Projesi" adıyla hem kara hem de deniz yoluyla Orta Asya'dan uzanan bir ticaret koridoru açarak karşılıklı kazanç artırmaya yöneldi. Zira Xi, geçmişte Avrupalı devletlerle yaşanılan bu gibi sorunlar tekrar yaşansın istemiyor.

İşin aslı Rus istilalarının ve Batılı devletlerin askeri müdahalelerinin endişe yarattığı siyasal bir zeminde olan Çin, 2000'li yıllardan sonra tüm bu endişelerini yumuşak güç unsurlarıyla ve ekonomik ilişkileri güçlendirerek aşmaya çalışıyor. Dolayısıyla evrensel bir yayılmacılık ve kültürel bir "hinterland" davasına sahip olmayan Çin, deyim yerindeyse bir "madde medeniyeti" karakteri gösteriyor. Bu vasfına istinaden Orta Asya'daki yatırımlarla, çeşitli kredilendirme ve borçlandırma usulleri ile Türkistan coğrafyasını kendisine bağımlı hale getirerek kaynaklarını haczetme yoluna giriyor. Bu haczin kolaylaştırılması bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü gibi kurumlardaki konumunu bir nevi kendi haraç politikalarına meşru bir zemin yaratması yönünde kullanmaktan çekinmiyor. Dolayısıyla ekonomik bağlamda "Kızıl Ejder"e, siyasi ve askeri bağlamda ise "Beyaz Ayı"ya bağımlı hale gelen Türkistan'ın zincirlerini kıracak reel politikalar, başta ekonomik işbirliğini ve ortak ticaret hacmini artırmanın önemini ortaya koyuyor. Bu durumda karşılıklı kazanç stratejileri ile ekonomik prangaların sökülmesi ve kaynaklara çöken Çin esaretinin aşılması gerekiyor.

Bu bağlamda kurumsal olarak güçlenen, isim ve vizyon değişikliği ile dünya siyasetinin yeni oyun kurucu aktörlerinden biri haline gelmeyi hedefleyen Türk Devletleri Teşkilatı gibi yapılar, fikri, askeri ve ekonomik bağımsızlığın icrasında hayati önem taşıyor. Hem Beyaz Ayı'nın bileğini bükecek hem de Kızıl Ejder'in kanadını kıracak mukavemet, Türk Devletleri Teşkilatı'nın gerçekçi, dinamik ve kardeşlik ülküsüne dayanan bir güç olarak ortaya çıkmasında saklı.

Hem Beyaz Ayı'nın bileğini bükecek hem de Kızıl Ejder'in kanadını kıracak mukavemet, Türk Devletleri Teşkilatı'nın gerçekçi, dinamik ve kardeşlik ülküsüne dayanan bir güç olarak ortaya çıkmasında saklı.

[1] Nadezhda Arbatova, "Three Faces of Russia's Neo-Eurasianisma", IISS, Nov. 2019, https://www.iiss.org/publications/survival/2019/survival-global-politics-and-strategy-december-2019january-2020/616-02-arbatova , (Erişim Tarihi: 19.05.2022)

Taşkent'teki Kadim Bir Çile-(Rasat)-Hâne

Bahadır MUSAMETOV

Dr., Bağımsız Araştırmacı

İslam mimarisi tarihinde henüz yeterince araştırılmayan bir konu teşkil eden çilehâneler (halvethâneler), sûfîlerin, nefislerini terbiye etmek ve seyrüsülûklerinde mesafe almak amacıyla ibadet ve tefekküre daldıkları, mânevî lezzetleri tatmalarına imkân tanıyan halvet (çile) dönemleri süresince kullandıkları mekânlardır. Çilehâneler genellikle bir dervişin içinde tek başına namaz kılabileceği boyutlarda, halvete girenin dikkatini dış dünyaya dair birtakım ayrıntılarla dağıtmasına imkân tanımayan, tercihen karanlık bir hücre olarak tanımlanır.[1] Ancak diğer amaçlar için tasarlanan mekânlar da çilehâne olarak kullanılmıştır. Böyle mekânlardan biri, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in Gökçe semtindeki, Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, müfessir ve muhaddis Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî'nin (1145-1234) talimatınca Bağdat şehrinden Taşkent'e gelip "Kû-yi Ârifânî" yani "Bilgeler Mahallesi"ne yerleşen oğlu Şeyh Zeynüddin es-Sühreverdî'nin (1164-1259) türbesine bitişik bulunan çilehânedir.

Türbe ve onun civarındaki mezarlıkların genel uyumu dışında kalan bu yapı, V.A. Bulatova'nın araştırmalarına göre 11. yüzyıl ile bile tarihlendirilebilir.[2] Çilehânenın türbe ve mezarlığa yakınlığı, onun dini bir bina olduğuna dair görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu küçük yapı gerçekten 13.-18. yüzyıllar arasında nefsânî arzulardan vazgeçilerek ruh temizliğine ermek amacıyla girişilen sıkı perhiz ve ibadet için kullanılmış olabilir. Ancak astronomi tarihçileri tarafından çilehânenin yapısının incelenmesi, yukarıdaki görüş çerçevesinde açıklanamayacak birtakım soruları gündeme getirmekte ve onun başlangıçta farklı bir amacının olduğunu, daha doğrusu astronomik bir alet olarak kullanıldığını düşünmeye zorlamaktadır.

Çilehâne, iki kısımdan oluşmaktadır: Yer üstü ve yer altı odalardan. Yer üstü oda, yuvarlak kubbeli (tavan), eşkenar sekiz yüzlü biçimindedir. Kubbenin üst noktasında çapı 97 cm olan yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Yapının genel yüksekliği, tabandan tavanın üst noktasına kadar 538 cm'dir. Eşkenar sekiz yüzlü şeklindeki tabanın köşegeni 615 cm'e, kenarı ise 236 cm'e eşittir. Yer altı oda yer üstü odanın küçültülmüş kopyasıdır; yüksekliği 230 cm, tabanın köşegeni de 230 cm'dir. Yer altı odanın tavanındaki delik, kesik koni şeklindedir; üst tabanın çapı 30 cm'e, alt tabanınki ise 15

cm'e, kenarı 28 cm'e eşittir. Yer altı odanın tavanındaki delik, yer üstü odanın tavanındaki (yani kubbedeki) deliğin iz düşümüne nispeten kuzey yönüne 116 cm kaymıştır. Ayrıca kesik koninin ekseni, yer üstü odanın tavanındaki deliğin merkezine doğru yönelmiştir. Her iki deliğin merkezlerinden geçen çizgi, yerin meridyen düzleminde bulunmaktadır.[3]

Çilehânenin yukarıdaki ayrıntılı matematiksel ölçmesini gerçekleştiren Özbekistan Bilimler Akademisi Astronomi Enstitüsü'nün uzmanları O. Tursunov ve S. Azizov, bu hesaplamaların aşağıdaki soruları mutlaka ortaya çıkaracağını dile getirmektedirler:

1. Her iki odanın tavanlarındaki delikler neden yuvarlak şeklindedir?
2. Yeraltı odanın tavanındaki deliğin merkezi neden yer üstü odanın tavanındaki deliğin izdüşümüne nispeten kuzey yönüne 116 cm kaymıştır?
3. Yer altı odanın tavanındaki delik neden kesik koni şeklindedir?
4. Her iki odanın tavanlarındaki deliklerin merkezleri neden yerin meridyen düzleminde bulunmaktadır?
5. Kesik koninin ekseni neden yer üstü odanın tavanındaki deliğin merkezine yönelmiş ve ufuk düzlemine 73º açıyla eğiktir?
6. Her iki odanın yüksekliği ve köşegenlerinin oranı neden yaklaşık 2,2 büyüklüğüne eşittir?[4]

Tursunov ve Azizov'a göre, çilehâneyi sadece bir dini yapı olarak kabul ettiğimiz takdirde yukarıdaki sorulara cevap bulma imkânımız son derece zordur. Zira nefsimizi terbiye etmek için, yer üstü odayı yer altı odaya nispeten meridyen boyunca kaydırmak, yer altı odanın tavanında ekseni 73º eğimli kesik koni şeklinde bir delik yapmak, uygun boyutların oranını 2,2 katsayısı ile sürdürmek vb. zorunlu değildir. Ancak çilehâneyi yalnızca bir dini yapı değil, belki de erken Ortaçağ dönemi astronomik diyopter aleti olarak da kabul edersek yukarıdaki sorulara cevap bulabiliriz. Astronomi tarihçileri, çilehânenin yapısının, yaz gün dönümü, ilkbahar ve başucu noktalarının tespiti, gözlem yerinin enleminin belirlenmesi vb. gibi çeşitli astronomik meselelerin çözümünü sağladığını söylemektedirler.

Tursunov ve Azizov'un incelemelerine göre, çilehânenin yer üstü ve yer altı odalarının diyopterlerinin merkezlerini birleştiren çizgi, tabanın düzlemine 73º açıyla eğiktir. Bu eğim açısı nasıl açıklanabilir? Taşkent'ın enlemi yaklaşık 41,5º'e denk olduğunu hesaba katarsak onu 90º'a kadar dolduran açıyı belirlemek kolaydır. O 48,5º'e eşittir. Gök eşleğinin düzleminin ekliptik düzleme eğimi 23,5º'e eşittir. Buradan güneş, yaz gün dönümünde meridyenden geçiş anında 48,5º+23,5º=72º yüksekliğe sahip olacağını buluruz. Böylece Tursunov ve Azizov, diyoptri merkezlerini birleştiren çizginin eğiminin, yaz gün dönümü gününde Güneş gözlemleriyle ilişkili olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca onlara göre astronomik alet, tekrar eski haline getirilebilir. Bunun için Şeyh Zeynüddin türbesi restorasyon işleri zamanında yer üstü odanın diyopteri üzerine dikilen fenerin ortadan kaldırılması gerekmektedir ve astronomik alet yine aktif hale gelecektir.[5]

O halde, çilehânenin erken Ortaçağ döneminden günümüze kadar iyi korunmuş şekilde ulaşan diyoptrik aletlerden biri olduğu iddia edilebilir. Elbette ileride başta ilahiyat, arkeoloji ve astronomi tarihi erbabı olmak üzere çeşitli bilim dallarının yetkin uzmanlarının ortak çalışmaları yardımıyla çilehânenin bu tür fonksiyonları üzerine daha ayrıntılı araştırmalar yapılmalıdır.[6]

[1] M. Baha Tanman, "Halvethâne", https://islamansiklopedisi.org.tr/halvethane
[2] V.A. Levına-Bulatova, "K istorii Mavzoleya Zeynaddina", Arhitekturnoye naslediye Uzbekistana AN UzSSR. Taşkent, 1960, s. 75-84.
[3] O.S. Tursunov, S.H. Azizov, "Taşkent Merkezindeki Erken Ortaçağ Dönemi Astronomik Aleti", Astronomi Tarihi Araştırmaları Dergisi. Sayı: 25, Moskova: Nauka, 2000, s. 57.
[4] Tursunov, Azizov, a.g.m., s. 58.
[5] Tursunov, Azizov, a.g.m., s. 59-60.
[6] Çilehâne belgeselleri aşağıdaki linklerden izlenebilir: https://www.youtube.com/watch?v=LPuFEdbUFm4 (Özbekçe) https://www.youtube.com/watch?v=ceyt2zPV2Ek (Rusça).

Turizmin Esaretinde İnanç Göstergeleri

Zübeyir ŞEKERCİ

Uzun süre önce bir hedef bilinciyle hareket edip, bu süre zarfında hem yazılı hem de görsel anlamda hazırlık yaptığım Özbekistan'a nihayet adım atmıştım. Evvelinden malumat sahibi olduğum için gördüklerime şaşırmamam gerekirdi belki de. Ancak hazırlanırken gördüklerimin de ötesinde birkaç meseleden müteşekkil arızi durumlarla karşılaşmıştım. Bunların en çok önem arz edenlerinden birisi, takdir edersiniz ki turizm meselesiydi. Turizm ise günümüzde daha çok şöyle algılanmaktadır; bir ülkenin tarihinden neşet eden ne varsa turistin turu için meze yapmak.

Özbekistan, Müslümanların tarih sahnesinde vermiş olduğu şerefli mücadelenin en kuvvetli adımlarının atıldığı, entelektüel anlamda geçmişten günümüze değin literatürdeki yerini korumakta olan kadim bir beldedir. Nice Müslüman alimin yetiştiği, beslendiği ve dertlendiği coğrafyanın adı. Sayılan sebeplerden ötürü Özbekistan'ın tarih sürecindeki konumunu bilmek Müslümanlar için ehemmiyet teşkil etmelidir. Günümüzdeki durumunu müşahede ettiğimizde ise estetik olarak bir sömürüye kurban gittiğini gözlemlemekteyiz.

Yola çıkmadan evvel kafamdaki vilayetler sırasıyla; Semerkant, Buhara, Hiva ve Taşkent idi. Bileti ilk aldığımda, her bir beldede kıymetli şeylerin izini sürecek olmam beni heyecanlandırmıştı. Ancak bizzat yakından şahit olmuş olduğum durumlar, bu kıymetli şeylerin mevcut dramının tanığı yapmıştı beni. Mabetleri, medreseleri ve pür-nur insanların kabirlerinin turizm malzemesi haline getirilip maddi estetiğin oyuncağı edilmesi izzete dokunur cinstendi. Semerkant'ta, Buhara'da, Hive'de, Taşkent'te ve rotaya daha sonra eklenen Fergana'da geçmişte önem arz eden ve işlevselliğini koruyan eserler, günümüzde maalesef bilet satılan, içerisinin hediye dükkanlarıyla doldurularak manevi dinginliğini kaybetmiş mekanlara dönüşmüş durumdadır. Hatta ve hatta kabir ziyareti için kesilen biletin garabeti turizmin nasıl bir ideoloji olduğuna delildir. Dövizin girdisi için kolay yol olarak düşünülen, yalnız halkın ferahlığını birincil mesele olmasına müsaade etmeyen bir ideoloji…

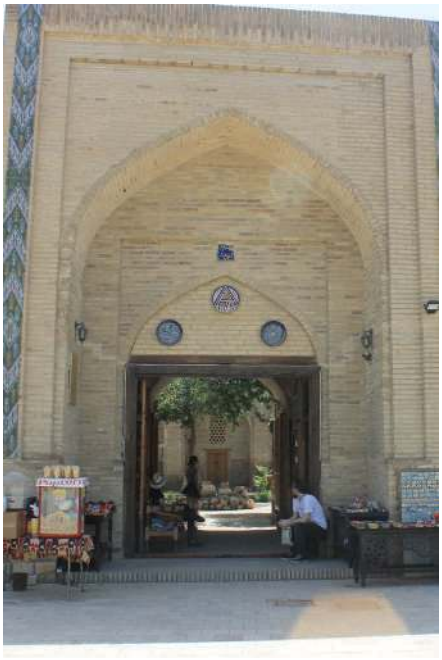
Semerkant'ta ilmin merkezi olan Registan meydanında bulunan üç mühim eseri ziyaret etmek için bilet alma, içeriye girdiğinizde de hediye dükkanlarıyla karşılaşmak sanki ziyarete ticari bir tahakküm gibi. Ya da darı bekaya göçmüş Müslüman devlet adamlarının ve bilim adamlarının kabrine varıp dua etmek, ruhuna okumak için belli bir miktar ödeme yapmak…

Şah-ı Zinde'de Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e en çok onun benzediği rivayet edilen Kusem bin Abbas'ın kabrini ziyaret ettiğimizde, türbe içinde poz keserek fotoğraf çektirmeye çalışan insanların hali bizleri derinden yaraladı. Merhumun kim olduğunu bilmeyerek makberenin üzerine bırakılan paralar ne çeşit bir hurafenin izleri idi acaba? Buhara'da dönemin en görkemli ve estetik yapılarından olan Kalan Camii'nin içinde ve çevresinde müspet olmayan kıyafetlerle, bir mabede yakışmayacak şekilde ziyaretlerin olması nasıl izah edilir? Karşısında duran, estetik zarafete sahip Mir-i Arap Medresesi'nin, üstelik faaliyetlerine devam ederken giriş kapısında verilen pozların yeri neresidir? Medrese hocalarının ve talebelerinin yanı mı? Hiva'daki Cuma Mescidi'nin içerisine girebilmek, belki de namaz kılmak için VİP biletine sahip olmak, nasıl bir aklın tezahürüdür? Suallerin ve cevapların ortak noktası hiç şüphesiz ülkenin yürüttüğü turizm politikası ile doğrudan bağlantılıdır.

Turizmin faaliyet alanı geliştikçe iki mühim şey kaybolmaya yüz tutar. Halkın menfaati ve tarihin dinginliği. Asgari ücretin döviz hesabıyla hemen hemen 70-80 dolara tekabül ettiği Özbekistan devletinin 2021 turizm rakamları bir dilemmaya sebep oluyor. 2021 verilerine göre Özbekistan 1,8 milyon turiste kucak açmış. Önceki seneye göre 377 bin fazla. Bunca döviz girdisinin halkın refahına doğrudan katkısı olmuş mudur? Peki bir dönem İslam'ın temsilini sırtlamış kıymetli eserlerin, bir pazar mekanına dönüştürülmesi maarif bilincine katkıda bulunmuş mudur?

Timur'un kabrini ziyaret ettiğimizde "bir türbeye o halde gelinmemeli" dediğimiz kılık kıyafetin bizi karşılaması, kabirde yatana rahmet okumaktan ziyade sadece tarihi bir şahsiyet olduğu için fotoğraf açısı yakalamaya uğraşılması ve daha nice buna benzer tavırlar ziyaretimizin verimini menfi anlamda etkilemiştir. Çıkıştaki tabloysa merhumun adaşı olan mihmandarım Timur abiyi bir hayli germişti. Türbenin avlusunda bir hanım ve çevresinde çekim ekibi vardı. Görevlilere gidip, meseleye dikkat çekmek niyetiyle "burası herhangi bir kişinin kabri değil, bir molla yatıyor içeride" dedim. Fakat uzun süredir orada görev yapmakta olan adam "yapacak bir şey yok, hep böyleydi, turizm bakanı bile uğramadı buraya" kabilinden cevaplar verdi. Turizmin ahlaki kaygıdan uzak, saf çıkarcı bir irade olduğunun, dolayısıyla kesilen bilet sayısıyla ilgilendiğinin ne kadar farkındaydı/k Allahuâlem… Hiva'da Muhammed Emin Han Medresesi'ni otele çeviren zihniyet bunu düşünür mü sahi?

Seyahat boyunca karşılaştığım tablo; entelektüel gücün ticari güç ile desteklenmedikçe gerektiği kadar bir öneminin olmadığını, bu sebeple Müslümanların ilmi uğraşlarının ancak ticari gücün tecessümüyle tam hakkının verilebileceğini hatırlattı. Aksi takdirde tarihi süreçte ilim merkezi olan yerlerin, ekonomik canlılık için turizm sektörünün kurbanı olmaktan kaçamayacağı aşikâr. Merhum Akif Emre ağabeyin sözü, bu meyanda oldukça kıymetlidir: "Turizm ideolojik ve kültürel boyutlarından soyutlanarak sırf sektörel ve ekonomik olarak ele alınamaz."

Timur'un kabrini ziyaret ettiğimizde "bir türbeye o halde gelinmemeli" dediğimiz kılık kıyafetin bizi karşılaması, kabirde yatana rahmet okumaktan ziyade sadece tarihi bir şahsiyet olduğu için fotoğraf açısı yakalamaya uğraşılması ve daha nice buna benzer tavırlar ziyaretimizin verimini menfi anlamda etkilemiştir.

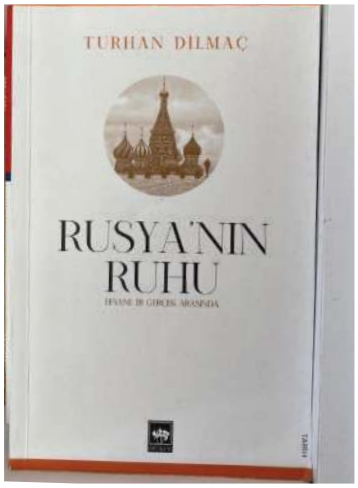
Orta Asya Kitaplığı

İNSİCAM

Orta Asya, Türk milletinin yurdu, gönül sofrası ve özüdür. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan'ı da içine alan ve kimi tarihçilere göre Çin'den başlayıp Afganistan'a kadar uzanan coğrafyanın tamamı Orta Asya'dır.

Biz de İnsicam dergisi olarak, siz değerli okurlarımız için Orta Asya devletlerinin dili, dini, kültürü, tarihi, sosyolojisi ve daha birçok unsurunu kaleme alan; bu coğrafyadaki etnik yahut siyasal varlığı inceleyen önemli eserlerden birkaçını tanıtmak istedik. Buyurunuz.

1. Rusya'nın Ruhu
Turhan Dilmaç
(Ötüken Neşriyat, 2022, 288 syf.)

Dilmaç bu eserinde Rusya'nın tarihsel süreçte şahit olduğu işgal girişimlerinin sonucu olarak bir paradoks oluşturacak şekilde savunmacı/yayılmacı bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koyuyor.

Rusya'nın bu kimliği ile tarihsel süreçten bu yana Türkiye'de daima kamuoyu ve/veya yönetici elitlerin ilgisini çeken bir bölge olduğuna ancak karşılıklı tüm tarihsel etkileşime ve coğrafi yakınlığa rağmen Türkiye'de Rusya ve Rus tarihinin kamuoyu tarafından çok da bilinmediğine dikkat çekiyor.

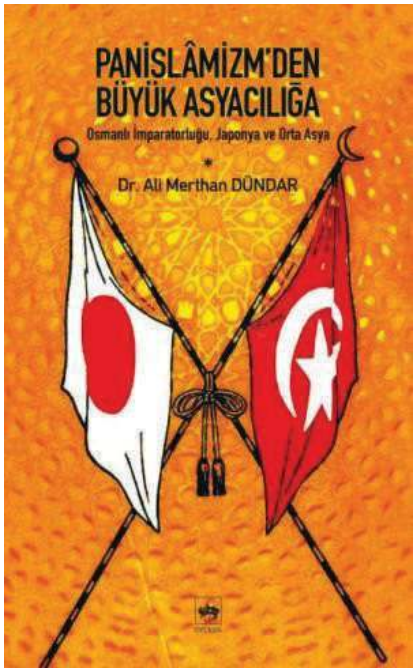
Yazar, günümüz Rusya'sının tarihsel perspektifinin Sovyetler döneminden öteye; Rus İmparatorluğu'na, Knez Hanlığına ve Kiev Rusya'sına dek uzandığını belirtiyor ve Sovyet döneminden daha fazla bu dönemlere atıf yapıldığını dile getiriyor.

Eser, Rusya'nın bilhassa günümüzde Ukrayna ve Orta Asya üzerindeki aidiyet, kimlik ve siyasal düzen taleplerini açıklayıcı bir nitelikte olup Rusya'nın anlaşılmasını kolaylaştırıyor.

2. Panislâmizm'den Büyük Asyacılığa Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya

Ali Merthan Dündar

(Ötüken Neşriyat, 2021, 248 syf.)

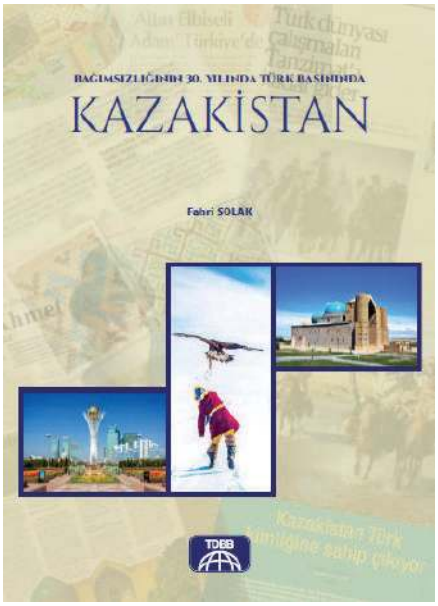

Orta Asya'daki Türk ve Japon nüfusunu inceleyen ve Prof. Dr. Ali Merthan Dündar'ın doktora tezinden kitaplaştırılan bu eser, Osmanlı Devleti'nin Orta Asya'ya nüfuzunu ve daha sonra Japonya'nın bölgeye dair politikalarını inceliyor. Dündar, bu eserde Pan-İslamizm, Pan-Türkizm ve Pan-Turanizm yaklaşımlarını inceleyerek Orta Asya'daki Japon ve Türk mücadelesini kapsamlı bir şekilde ele alıyor.

Japonya'ya yönelik Meiji Restorasyonu öncesinden başlayarak Japonya'nın İslam Dünyasına Propagandaları ile sürdürdüğü incelemelerinde Japonya'nın Rusya, Çin ve Doğu Türkistan'daki Müslümanlara yönelik propaganda ve nüfuz etme faaliyetlerine yer veriyor. Japonya'nın ajanlık faaliyetleri, İslam ile tanışması ve Orta Asya'ya gönderilen heyetler ve buradaki ilişkiler oldukça edebi bir üslup ile ele alınıyor.

3. Bağımsızlığının 30. Yılında Türk Basınında Kazakistan

Fahri Solak

(TDBB Yayınları, 2022, 562 syf.)

Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nden 2022 yılında neşredilen bu eserde, Dr. Fahri Solak Kazakistan'ın tarihi, kültürü, sosyolojisi, yer altı kaynakları, jeopolitik konumu ve siyasal hayatına dair genel bir çerçeve çiziyor. Kazak halkının etnik ve sosyolojik özelliklerine dair çokça bilginin yer aldığı bu eserde Solak, Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en kapsamlı ve istikrarlı ilişkiler tesis ettiği ülke olan Kazakistan'ın günümüzdeki ilişkilerine ve sorunlarına dikkat çekiyor.

Solak, Türkiye-Kazakistan ilişkilerindeki derinleşme alanlarına, ikili ilişkilerin doğasına ve sosyo-ekonomik faaliyetlere değiniyor. Kitapta Türkiye'de yayımlanan gazetelerde 1991-2021 yılları arasında Kazakistan ile ilgili çıkan haberler yer alıyor. Eserde Türk-Kazak ilişkilerinin seyri ve içeriği gazete haberleri bağlamında inceleniyor.

4. Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı- Bir Sömürge İmparatorluğunun Oluşumu (1500 -1800)

Michael Khodarkovsky

(Çev. Mehmet Akif Koç, Selenge Yayınları, Türkçe Çeviri: 2021 /İlk Basım: 2002, 360 syf.)

Loyola Üniversitesi'nde Rus imparatorluğu, karşılaştırmalı imparatorluklar, sömürgecilik ve Batı üzerine dersler veren Tarih Profesörü Michael Khodarkovsk'nin kaleme aldığı eser, kapsamlı bir arşiv çalışmasıdır. Rusların, Türkistan coğrafyası ve Avrasya'daki yayılmacılığını ve buralardaki kolonizasyon faaliyetlerini inceliyor. Günümüz Türk dünyasının sorunlarını da yakından ilgilendiren, tarihsel verileri içeren bu eser, beş ana bölümden oluşuyor. Yazar, Avrasya steplerinde bir yanda Hristiyan kent merkezleri ve dinamik tarım-sanayi ekonomisi olan askeri-bürokratik güç olarak Rusya'yı öte yandan da akrabalık temelli ve sosyal organizasyonlarda daha statik olan göçebe Hristiyan toplulukların uyumsuzluklarını ortaya koyuyor. Rusların bilhassa 15. yüzyıldan itibaren istilalara karşın Rusların savunma ve devletleşme tepkilerinin yeni bir imparatorluk kurulmasını zorunlu hale getirdiğini ve bu imparatorluğun temelinin de yayılmacı olduğunu savunuyor. Eser bir bütün halinde Rusya'nın yayılmacı politikalarının tarihsel argümanlarını inceliyor.

Meryem Güney ile Katı' Sanatnı Konuştuk

İNSİCAM

1965 yılında İstanbul'da doğan Meryem Güney hattat Hasan Çelebi den Rik'a ve Nesih meşk etmiş, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Türk İslam Sanatları Merkezi Katı' Atölyesi'nde Dürdane Ünver ve Müjgan Başköylü hocalardan katı' icazet ve sertifikasını almıştır. Birçok özel koleksiyonda eseri bulunan Güney, aynı zamanda Kültür Bakanlığı sanatçısı olup, evli ve dört çocuk annesidir.

İnsicam dergisi olarak Meryem Güney ile katı' sanatının incelikleri, uygulanışı, tarihi ve Türkistan'dan Anadolu coğrafyasına uzanan serüvenini sizler için konuştuk. İstifadenize.

S: Kıymetli Hocam, nedir Katı' ? Nereden gelmiştir gönül soframıza?

C: Katı', medeniyetimizin önemli bir parçası olan kitaplarımızı süsleme sanatlarından birisidir. Türk İslam Sanatları içinde önemli ve etkileyici bir yere sahiptir. Katı' Arapça kökenli bir anlamda olup sözcük anlamı "kesmek"tir. Kâğıt veya deri üzerine çizilen bir motif veya yazının özel kesiciler yardımıyla kesilip çıkartılarak başka bir yüzeye yapıştırılması suretiyle elde edilen süslemelerdir. Dikkatlice yapılan oyma işleminde iki eser birden elde edilir. Oyulan parçaya "dişi", oyularak çıkarılan kısma "erkek" oyma denir. Kullanılan malzemelerin başında doğal veya su bazlı boyalarla renklendirilmiş ve terbiye edilmiş iyi cins kâğıtlar, ebru ve fazla kalın olmayan fantezi kâğıtlar, oyma işlemi için ucu kıvrık küçük makas, kretuar ve bisturi üzerinde kesim yapılan mat cımbız, altın mühre fırça ve uygun boyalar gelir. Katı', sanat tarihçilerine göre İslam dünyasının Orta Asya'dan gelmiş ve 15. yüzyılda önem kazanmıştır. Bu yüzyılın ilk ve en önemli sanatkârı Timur hükümdarı Hüseyin Baykara (Mirza)'nın himayesinde çalışan Heratlı Abdullah Katı' Herevi'dir. İçinde katı' sanatının en erken örnekleri bulunan "Fatih Albümü" ve bazı albümlerde sanatkârın eserleri mevcuttur. 16. ve 17. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan bu sanat, 18. yüzyıl yarısından sonra gerilemeye başlamıştır. 19. yüzyılda dünyada ki ekonomik buhranlardan etkilenmiş, ciddi eserler verilememiştir. 20. yüzyılda Prof. Dr. Süheyl Ünver'in kişisel gayretleriyle tekrar canlandırılmıştır. Günümüzde ise doğru ve güzel çalışmalar ile yaşatılmaya, geleceğe aktarılmaya devam etmektedir.

S: Sizin Katı' ile tanışmanız nasıl oldu?

C: Ziyaretine gittiğimiz bir aile dostumuzun evinde gördüğüm üç boyutlu lale, aradığımı bulduğum, ismini bilmeden gönül verdiğim katı'nın ilk örneğiydi. Daha sonra Yıldız Sarayı'nda bu sanatın eğitiminin verildiğini öğrendim ve Dürdane Ünver hocamla tanışarak 2005'te bu sanata başladım. Katı', sağlığım ve zamanım elverdiği müddetçe icra edeceğim ve öğrencilerimle geleceğe taşıyacağım, en güzele ulaşana dek durmayacağım sırlı bir

medeniyet yolculuğu benim için...

S: Kıymetli Hocam, katı' sanatında uygulanan motiflerin coğrafyamızla alakası hakkında neler söylemek istersiniz?

C: Süsleme sanatları, bulunduğu coğrafyanın inancını, kültürünü ve zevkini göstermesi bakımından farklılıklar gösterir. Bizim sanatlarımızda, İslam'ın kabulünden sonra insan ve hayvan figürlerinin kullanılmasının yasak olması etkili olmuş; geometrik desenlere, bitki ve çiçeklere ağırlık verilmiştir. Daha önce kullanılan hayvansal ve bitkisel motifler stilize edilmiştir. Soyutlaşan ve özgün bir kimlik kazanan motiflerle katı' sanatının da içinde bulunduğu kitap sanatlarından mimariye, yaşam alanlarından mezar taşlarına kadar inancımızı ve ince zevkimizi ortaya koyan muhteşem eserler meydana getirilmiştir.

S: Katı' sanatı nerelerde uygulanır? Günümüzde farklı uygulama alanları var mıdır?

C: Kitap süsleme sanatlarımızdan olan katı, cilt kapaklarında, hat levhalarında, el yazmalarında, albümlerde ve hattatların malzemelerini koyduğu yazı çekmecelerinde uygulanmıştır. Günümüzde bunlara ek olarak başta hat sanatı olmak üzere tezhip, minyatür ve ebru ile birlikte tasarlanarak kıymetli tablolar ve objeler şeklinde, yaşadığımız mekânlara değer katmakta ve medeniyetimizin güzelliğini ve zenginliğini gözler önüne sermektedir.

S: Size yahut sanatınıza en çok tesir eden eserler hangileridir?

C: Dönemlerinin zevklerini yansıtan, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen "Fatih Albümü" içindeki 15. yüzyıl oymaları, 18. yüzyıla tarihlenen şu anda İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde korunan "Nişapuri Albümü" içindeki bahçe...

Yine 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde muhafaza edilen "Mehmet Selim Divanı"ndaki nefis çalışmalar ve aynı tarz süslemelerin yer aldığı Londra British Library'de muhafaza edilen şiir antolojisinin içinde yer alan vazolu çiçekler... Aynı yüzyılın sonlarına tarihlenen Derviş Hasan Eyyubi'nin yaptığı yazı çekmecesi, en çok beğendiğim eserlerdir.

S: Katı' sanatında Hoca ve talebe arasındaki ilişki nasıldır? Günümüz katı' sanatına bu anlamda genç talebeler iştiyak duyuyor mu?

C: Gelenekli sanatlarımızdan olan katı'da eğitim, usta-çırak ilişkisi şeklindedir. Verimli bir eğitim için hoca ve talebe arasındaki saygı ve iletişim oldukça önemlidir. Sabır ile hocanın eğitimine devam etmek, başarı ile doğru orantılıdır. Günümüzde büyük bir hevesle başlayan gençlerimizin çoğu gerekli sabrı gösteremeyerek eğitimlerini yarım bırakıyorlar, maalesef. Bu sanatın yaşaması için çaba gösterenler madden ve manen desteklenmeli, medeniyet miraslarımızdan birisinin taşıyıcısı oldukları unutulmamalıdır. "Marifet iltifata tabidir."

S: Hocam, malumunuz üzere katı' sanatında Orta Asya'nın önemi ve rolü oldukça büyük. Bu konuda neler söylemek istersiniz

C: Sanat tarihçilerinin araştırmalarına göre katı' bir halk sanatı olarak Orta Asya'da ortaya çıkmış, Timur ve Akkoyunlu Türkmenler döneminde gelişmiş, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılarda önem kazanmış ve 17. yüzyılda ülkemize gelen seyyahlar vasıtasıyla Avrupa'ya taşınmıştır. Kâğıdın keşfi ile ortaya çıkan kitap sanatlarından biri olan katı', Uzakdoğu'da ve İslam sanatı tarihinde önemli ve etkileyici bir yere sahiptir. Günümüze ulaşmış en eski örnekler Orta Asya'da 8. ve 9. yüzyılda Uygurlar tarafından deri-

den oyulmuş kitap kaplarıdır. Bu, deri ve kâğıt oymacılığının İslam dünyasına kitap sanatları vasıtasıyla girdiğinin de bir kanıtıdır. Türkistan coğrafyası çok önemli sanatkârlar yetiştirmiş ve İpek Yolu vasıtasıyla önce Anadolu'ya sonra Avrupa'ya ulaşan katı' sanatının ana vatanı olmuştur.

S: Son olarak, katı' sanatının inceliklerine dair bu sanata alaka gösteren genç kardeşlerimize neler söylemek istersiniz?

C: Bizim inancımızı, değerlerimizi, ince zevkimizi yansıtan son derece naif ve zarif, sermayesi sabır olan bir sanattır katı'. Eşsiz medeniyetimizi geleceğe taşıyacak olan göz bebeğimiz gençlerin, günümüz popüler kültüründen kurtularak kendi değerlerinin farkına varmaları için özellikle gelenekli sanatlarımız çok iyi bir vesiledir. Zira katı', fıtratlarında olan edep, sabır, paylaşma, nezaket gibi hasletlerini geliştirdiği gibi bakış açılarını da geliştirir, daha da güzelleştirir. Katı' sanatı, ruhundaki güzellikleri merak eden ve arayış içinde olan gençlerimiz için bir vesile olabilir. Unutmayın ki güzel bakan güzel görür, güzel gören güzel düşünür.

"Allah güzeldir, güzelliği sever"

Vesselam…

Çok teşekkür ediyoruz kıymetli hocam.

Uzağa Fırlatılmış Baba Duygusu

Mustafa AYDOĞAN

Cahit Zarifoğlu'nun babası ile ilişkisi biraz acıklıdır, hüzünlüdür, tuhaftır. Babasına karşı duygusu uzağa fırlatılmış bir duygu olarak mevcudiyetini korur. Öfke kozasının içinde yaşayan, kimi zaman nefessizlikten ölmeye duran bir mevcudiyet…

Babasının vefat ettiği 1978 yılının 1 Şubat'ında günlüğüne düştüğü cümleleri dikkatli okumakta fayda var. "Babam vefat etti" der birinci cümlede ve ikinci cümlede şunları yazar, "yıllar önce." İki cümlelik günlüğün ikinci cümlesi düşündürücüdür.

İster istemez akla şu sorular geliyor: 1 Şubat'ta ölen kim, yıllar önce ölen ne?

Babası Niyazi Bey zeki bir adam. Zeki ve dindar. Fransızca ve Farsça bilen, Arapça anlayan, şiirler yazan, divan şiirine hâkim, hafızasının duvarlarında ezberlediği şiirler yankılanan bir adam. Aynı zamanda tarikat ehli. Sadık bir mürit. Nakşî. Gecelerini zikir çekerek ve ilahiler söyleyerek geçiren, gündüzleri cami kürsülerinde vaaz veren, edebiyatı bildiği kadar fıkhı da bilen, kültürlü ve ilim sahibi bir adam. Gençliğinde yazdığı bir şiir, Maraş Maarif Müdürlüğünce öğrencilere ezberletilmesi için bir genelge ile bütün okullara duyurulmuş. Şiirin adı: "Ben Asker"

Öğretmen, maliye memuru, hâkim, ağır ceza reisi ve avukat.

Azimli, bilgili, dirençli.

Öğretmenlikle başladığı meslek hayatını avukatlıkla sonlandırmış. Liseyi bitirir bitirmez tarih öğretmeni olmuş, sonra Ankara Defterdarlığında memurluk yapmış, bu arada Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiş. Hâkimlik ve Ağır Ceza Reisliği yapmış. Hâkimlikten emekli olduktan sonra avukatlık bürosu açmış. Çeşitli şehirlerde, fakir Anadolu'da yıllarını geçirmiş. Tayinler dolayısıyla oradan oraya taşınan evler, değişen mekân ve durumlar, çoğalan aile fertleri Niyazi Bey'i yıpratmış. Ama onu asıl yıpratan evlilikleri olmuş.

Dört evlilik gerçekleştirmiş. Kısa süren ilk evliliğini Gülizar Hanım'la yapmış ve bu evlilikten Melahat isminde bir kızı olmuş. İkinci evliliğini Nihal Hanım'la yapmış. Nihal Hanım'ın babası Hacı Hâlid Efendi âlim ve fâzıl bir kişi. Bu evlilikten Mustafa Necati, Enver Sebati adında iki oğlan ve Güngör

adında bir kızı olmuş. Oğlu Enver Sebati beş yaşında kuyuya düşerek ölmüş. On yıl süren bu evlilik boşanmayla sonuçlanmış. Üçüncü eşi Şerife Hanım, Cahit Zarifoğlu'nun annesi. İlk eşinden boşanmış, dul bir kadın. Dört çocuk vermiş Niyazi Bey'e, üç oğlan bir kız. Sait, Cahit, Abid ve Fevziye. Bir keşif için gittiği köyde köy muhtarının kızı Necla Hanım'ı görmüş ve bir müddet sonra onunla da evlenmiş. Necla Hanım'dan çocukları olmamış. Asıl sıkıntı bu evlilikle birlikte başlamış. Şerife Hanım'la boşanmadan gerçekleşen, imam nikâhıyla yapılan bu evlilik huzursuzluğun başlangıcı olmuş. Maddi imkânsızlıklar her iki eşin de aynı evde yaşamasını zorunlu kılmış bir müddet, sonra eşlerin mekânları ayrılmış. Ama Niyazi Bey'in asıl mekânı son eşinin yanı olmuş. Anlatılanlara bakılırsa, Şerife Hanım'ın evine bir misafir gibi gidip gelmiş, ara sıra.

Biten evlilikler ve yeniden başlayan evliliklerle hırpalanan bir psikoloji ve her seferinde kendine bir nizam arayan yeni bir ailenin kuruluşu… Bu hengâme Niyazi Bey'i yormuş olmalı. Hem maddi hem de manevi açıdan.

Sadece bu kadar da değil. Çocuklarına hiçbir zaman sevgisini belli etmemiş bir baba var kaşımızda. Elbette onları seviyor, elbette çocuklarına düşkün ve elbette merhametli ama işte soğuk bir tabiata sahip. Çocuklarının başını okşamayı bilmeyen bir elin sahibi. Bütün ilmine, irfanına, derinliğine rağmen…

Öyle anlaşılıyor ki Şerife Hanım, kendisinden sonra gelen eşi hiçbir zaman kabullenememiş. Belki önceki eşinden çektiği acılar da eşlik etmiş buna. Kocasının bu tavrına, yeni evliliğine çok alınmış ve iç dünyası baştan ayağa yaralanmış. Bu nedenle, ömrü boyunca hüzünlü ve kederli bir yüzle yaşamış. Gülüş ve tebessüm bir daha yüzüne uğramamış.

Zarifoğlu için baba portresi, annenin kederinin ve acısının altından görünen bir portreden ibarettir. Delikanlılığın verdiği hız da bu portreyi iyice karartmış, soluklaştırmış, sevimsizleştirmiş. İstanbul 1967 tarihli günlüğünde Fethi Gemuhluoğlu'nun şeyhi Mustafa Özeren Efendi'nin, iç dünyasındaki baba öfkesini fark edişini ve bu fark ediş karşısında yaşadığı dehşeti anlatır: "Nihayet beni sordu: 'Bu kim?' 'Edebiyat Fakültesinde Alman filolojisinde okuyor' dedi ağabey. 'Bazı ailevi zorlukları var okuyabilmek için. Yanıma almak istiyorum.' Efendi bana pek bakmadan ve ilgisizce pat diye benim kimselere söylemediğim kalbimin gizli sırrını söyleyiverdi: Baban hakkında kötü düşünme."

Hep acı çeken bir anne, hep uzakta duran bir baba ve yoksulluğun içinde geçen bir çocukluk. Başına bir kere olsun müşfik bir baba eli dokunmadan geçmiş çocukluk ve gençlik yılları. Baba tarafından akrabalarıyla, özellikle babasının diğer hanımlarından kardeşleriyle hiç görüşmediği ifade edilir. Baba duygusuna bir deprem eşlik etmiş hep; her olumlu duygu yıkılıp dağılıp toprak altına çekilmiş. Hiç dinmeyen çocuksuluğunun ve uzun yıllar devam eden "sorumsuzca" tutumlarının altında belki de bu yıkıntı ve dağılmanın etkisi vardır. Daha sonraları mısralarına yansıyacak olan baba imgesi soğuk ve boğuk bir imgedir. Neredeyse hiç olumlu bir baba imajına rastlayamayız.

Tabii, babasıyla bağının bütünüyle kopmadığını biliyoruz. Gençlik dönemlerinin sonuna doğru babasına ilişkin düşünceleri yumuşuyor. Babasıyla mektuplaşmalarından bahsediyor. Adını anıyor. Günlüklerinde bu mektuplardan bir kısmına yer verme gereği duymuş. Nisan 1977 tarihli günlüğünde yer alan babasının mektubundaki şu cümleler bir sevgiden fazlasını ifade ediyor: "Cahitciğim, sana bugünkü posta ile 3000 lira Kitabevi adresine gönderiyorum. (Akabe'ye ilk katkısı) alındığını bildirirsen memnun olurum." Yine de buna geç kalınmış bir ilişki diyebiliriz. Babayı geç tanımak veya baba ile geç karşılaşmak… Bu geç kalışı kendi babalığı üzerinden izale etmeye çalışırcasına kendi çocuklarına karşı son derece sıcak, onları dokunarak seven, evin kapısından girdiği andan itibaren bütün çocuklarını tek tek selamlayıp hatırını soran, onlara masallar anlatan, onlarla vakit geçirmekten ayrı bir haz duyan bir Zarifoğlu portresi çıkıyor karşımıza.

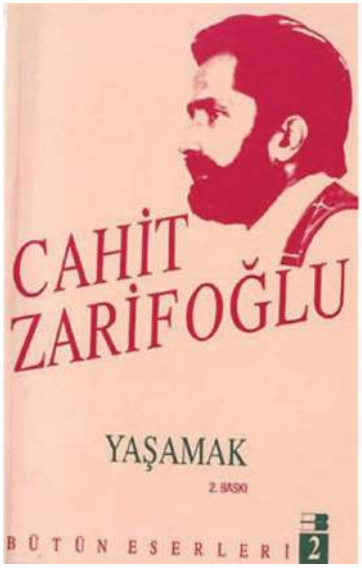
Belki, çocuk kitapları yazmasının altında da bir baba öfkesi ve baba hasreti vardır, kim bilir!

Havf, Recâ ve Yakarış: Cahit Zarifoğlu

Selinay KELEŞ

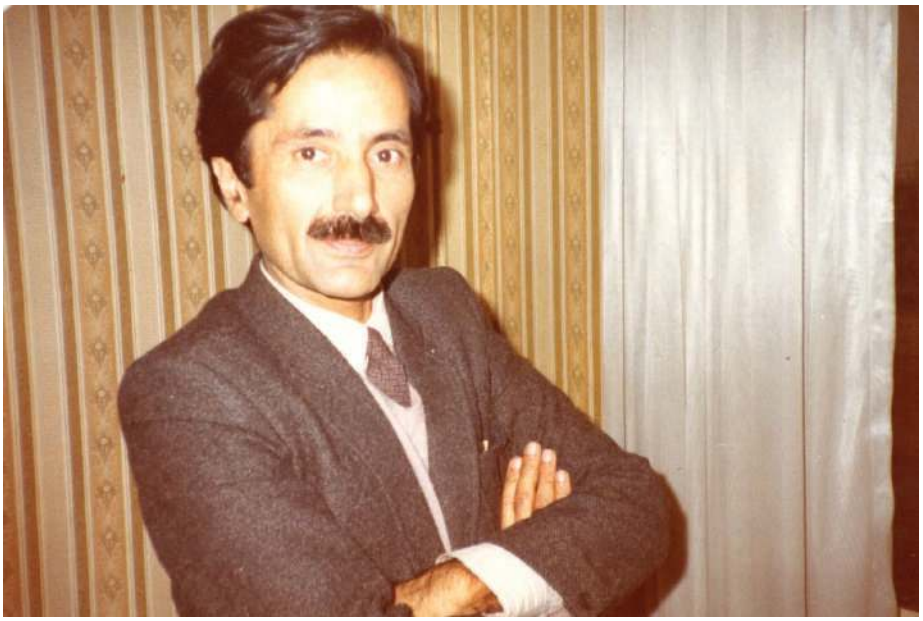
Her şey zıttıyla kâimdir. Kâinatın kusursuz düzeni de bu sebeptendir belki de: Zıtlıklara rağmen uyum içinde olmak. Necip Fazıl'ın da dediği gibi "bütün zıtlar hem kavgada hem barışta"dır. Gündüzü gece olmadan, iyiliği kötülük olmadan ya da sıhhati hastalık olmadan anlamamız zordur. Bu zıtlıklar arasındaki deverânımızdır yaşamak öyküsü. Aynı zamanda zıtlıklar arasındaki bu koşuşturma evrenin ve yaşamanın bir kuralıdır da. Sabitlik, eşyaya mahsustur; insan ise "canlı" olandır. Biz insanlara düşen ise, kâinata yerleştirilmiş zıtlıklardaki sırları ve hikmetleri keşfetmeye çalışmaktır.

Böyle baktığımızda "Yaşamak" adlı kitabına "Ne çok acı var." diyerek başlayan da Zarifoğlu'ydu, "Kapı aralığından baktığımda görebildiğim en güzel şeydir yaşamak." diyen de. Çünkü Cahit Zarifoğlu da biliyordu ki "yaşamak" dediğimiz o güzel şey, acılar olmadan olmazdı. Geldiğimiz bu dünya bir imtihan dünyasıydı ve imtihanı kazanmak ancak mutedil olmakla, yani "ümmeten vasaten" olmakla mümkündü. Ne acıyla yatıp acıyla kalkmak ne de dünyadan bîhaber yaşamak. Halktan biri olup "seçkin olmamak" ama Hak'la olup seçilmişlerden olmak. Evet, Zarifoğlu tam da böyle biriydi. Kendisini her ne kadar *"Seçkin/Bir kimse değilim/İsmimin baş harfleri 'acz' tutuyor"* (Sultan, Şiirler, syf. 531) diyerek tanımlasa da o kişiliği ve yaşayışıyla insanların arasında seçilen biriydi.

Yazmanın yaşamakla doğrudan bir ilişkisi vardı. Bazı şeylerin "yaşamadan bilinemeyeceği" gibi, aynı zamanda "yaşamadan yazılamazdı" da. Zarifoğlu'nun yazılarına ve şiirlerine baktığımızda yaşadığı ve sahip olduğu değerlerin kalemine en zarif hâliyle yansıdığını görürüz. Özellikle, şiirleri bir "kâl" ilmi olmaktan ziyâde bir "hâl" ilmi olan tasavvufla yoğrulmuştur. Tasavvufta "tarikat" dediğimiz bidâyetten, "hakikat" dediğimiz nihâyete uzanan bir yol vardır. Bu yolun ve bu yolda yürürken yaşadığı hallerin, Cahit Zarifoğlu'nun kaleminin mürekkebine yansıdığı âşikârdır.

Zarifoğlu'nda oluşan bu anlayışın temelinde çocukluğundan beri tasavvufi geleneklerin korunup yaşatıldığı bir ailede yetişmesi ve gençliğinde tanıştığı, kendisi için rehber olarak kabul ettiği büyük isimler vardır. Özellikle Necip Fazıl ve Fethi Gemuhluoğlu'nun sözleriyle, dünyanın gelip geçici olduğunu ve bu gelip geçiciliği anlamlı kılacak olanın Hak dostlarıyla kuraca-

ğı muhabbetle olacağını anlamıştır.

Sonrasında ise gönlünde oluşan bu istek, amacına ulaşmış ve asıl hakikat yolculuğu, şeyhi olarak bildiğimiz Abdurrahim Reyhan Efendi'ye intisap etmesiyle başlamıştır. *"Ve gözüm eşyamda değil/Yoruldum maddemden/Ta ki dünya bitti/Köşk kurdum sakin oldum"* (Ayna, Şiirler, syf. 330) diyerek maddeden sıyrılıp, ruhuna yönelmiş ve dünyasını bir kenara bırakarak asıl yurdu için hazırlığa başlamıştır. Zarifoğlu, bu yola çıktıktan sonra hayata hem dünya hem ahiret penceresinden bakmaya başlamış ve bir "yaşar" olmanın ötesine geçmiştir.

Zarifoğlu, hayatının bu evresinden sonra da zıtlıkların arasındaki koşuşturmasını bırakmamış ve bu yolun gerekliliklerinden biri olan "havf ve recâ"yı hayatının merkezine yerleştirmiştir. Bu durum, onun son şiir kitabının adına, "Korku ve Yakarış" olarak yansımıştır. Yüreğine yerleşen o "şey" yükseldikçe başı öne eğilmiş, ama gözleri hep yukarı bakmıştır: Yardımı da bağışlanmayı da hep O'ndan dilemiştir. Geçen ömründen emin olmamış ama affedecek olandan da ümidini hiç kesmemiştir. "Sultan" şiirinde içindeki o korku ve ümit deverânını, *"Hayat boş geçti/Geri kalan korkulu/Her adımım dolu olsa/İşe yaramaz katında/Biliyorum"* (Sultan, Şiirler, syf. 531) diyerek dile getirmiş ve son dizede *"Bağışlanmamı diliyorum"* diye ekleyerek bir yakarışı da ihmâl etmemiştir. Aslında Zarifoğlu'nun yaşamak öyküsü, bu üç kelime arasındadır: Havf, recâ ve yakarış. Yaşamının bir ucuna korkuyu bir ucuna umudu yerleştirerek, dilinde yakarış cümleleriyle sâ'y edercesine bu iki uç arasında gidip gelmiştir.

Zarifoğlu, sadece "şair" denilerek geçilecek bir yaşam sürmemiş ve daima bir arayış içerisinde kendini bulmaya çalışmıştır. Kimi zaman bir pilot, kimi zaman bir öğretmen, kimi zaman bir güreşçi olarak karşımıza çıkmıştır. Üzerine birden fazla kıyafet giymiş ama en sonunda asıl olanın kıyafetin içindekine yönelmek olduğunu anlamıştır. Kendine yöneldikten sonra varlığa hikmet nazarıyla bakmış ve ondaki mânâyı görmeye çalışmıştır. Gördüğü o mânâyı kalemine yansıtmış ve hakikati bazen bir kuşun kanadına bazen bir ağacın dalına gizlemiştir. Onun kaleminin mürekkebi, gördüğünden ve yaşadığından ibâret hâle gelmiştir.

Sabitlik, eşyaya mahsustur; insan ise "canlı" olandır. Biz insanlara düşen ise, kâinata yerleştirilmiş zıtlıklardaki sırları ve hikmetleri keşfetmeye çalışmaktır.

Cahit Zarifoğlu*

Mustafa KUTLU

* Mustafa Kutlu, *Boğaziçi, İstanbul Gezi Yazıları –III- 1992-93*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022, syf. 302-308. Yazı, "Küplüce'nin Trajik Güzelliği" başlığını taşıyan bölümden alınmış olup başlık tarafımızdan konulmuştur.

Çengelköy-Havuzbaşı'ndan, Yalı boyu caddesini tutarak Beylerbeyi'ne kadar yürüdüm. Beylerbeyi Camii'nin kim bilir ne zamandan beri açılmayan arka kapısı üzerinde güvercinler. Sonra Küplüce'ye çıkan Beylerbeyi-Çamlıca Caddesi. Yokuşa doğru vurup giden dar, eski, gölgeli bir yol. *Cahit Zarifoğlu*'nun kabri yukarıda. Küplüce Mezarlığı'nda. Buraya kadar gelmişken onu ziyaret etmeden geçemeyiz.

...

Nihayet yokuş bitiyor...

Yeni evler, apartmanlar, Küplüce'deyim artık. Hava temiz, her yandan bahar ve çiçek kokuları geliyor.

Yorulmuşum, hemen bir kahve bulup terimi kurutmalıyım.

Cahit'in cenazesi de böyle güneşli bir günde Küplüce Camii'ne getirilmişti. Kahveden çıkınca camiye doğru ağır ağır gidiyorum. Küplüce eski hüviyetinden soyunmuş. Evleri, dükkânları, ahalisi ile tipik bir yeni İstanbul semti olmuş.

*Küplüce Camii'*ni görmelisiniz.

....

Namazdan sonra cami imamı *Ömer Menekşe* ile tanışıyoruz bu gayretli genç arkadaşım meğerse Kemahlı değil miymiş? Hemşehri çıktık böylece, ilahiyat fakültesinde lisansını tamamlamış ve doktora yapmaya niyetli.

Tanışmamıza orada tesadüf ettiğimiz *Ahmet Minder* vesile oldu.

Ömer'e mezarlığı dolaşacağımı, Cahit'in kabrini ziyaret edeceğimi söylüyorum. Memnuniyetle bana katılıyor ve yol gösteriyor.

Kuş ve böcek sesleri arasında, çiçek açmış erik ağaçlarının estirdiği mis kokulu rüzgâra açık bu cami ve bu caminin bulunduğu tepe İstanbul'un en güzel köşelerinden biri. Oradan ağır ağır aşağıya, mezarlığa doğru iniyoruz ve ben hayatın bu cıvıl-cıvıl noktasında, ölümü niçin bu kadar munis buluyorum acaba? Galiba bizim mezarlıklarımız ölümün trajik tarafını yok ediyor.

Papatyalar ve mezar taşlar

Küplüce Camii'nden aşağıya, mezarlığa doğru iniyoruz. Sol tarafta Talu ailesinin geniş arazisi. Yüksek bahçe duvarları yenileniyor, bahçe içinde ahşap bir köşk yükseliyor, yüzme havuzları falan, anlaşılan burası tam bir malikâne olacak.

Sağ yanımız mezarlık.

Duvar diplerinde papatyalar.

Henüz havalar serin sayılır, bu sebeple güneşi en fazla alan güney cephelerde açıvermişler. Birkaç güne kalmaz bunlar bütün mezarlığı kaplar. Onları seviyorum. Mezarlara getirip bırakılan, satın alınmış çiçeklerden daha güzel ve vefalılar.

Mezarlıkta çalışan bir işçi -galiba duvara yakın bir yerde- genişçe bir mezar açıyor. Açtığı toprağın üzerinde öğle namazına durmuş. Çok dokundu bu manzara bana. Adam sanki kendi cenaze namazını kılıyormuş gibi geldi. O bizden habersiz. Yeni kazdığı topraktan buhar yükseliyor. Secdeye alnını koyduğu yerde bir mendil. O kadar. Toprak ona yakın, o toprağa, kokusu ile mest olmuş.

Mermer mezarlar arasından geçerek *Cahit Zarifoğlu*'nun kabrine varıyoruz. Mütevazı bir taş. Üzerinde "A. Cahit Zarifoğlu, 1940-1987 – Ruhuna Fatiha" yazıyor sadece. Azgınlaşmış otlar mezarı bir baştan bir başa kaplamış. Varsın kaplasınlar. Kışın sıcak, yazın serin tutsunlar toprağı. Bu sere serpe tabiat, bu kır çiçekleri çok yakışmış bu kabre. Ömer'le birlikte dua ediyoruz. Sonra nedense Cahit'in "Hama" için yazdığı o iki mısra geliyor aklıma:

O sabah ezan sesi gelmedi camimizden

Korktum bütün insanlar, bütün insanlık adına

Cahit'in doğrudan ifadeyi hedef alan bu iki mısrası, aynı konuda yazılmış ve yazılacak kim bilir kaç mısraya bedeldir.

Kendisiyle uzun boylu bir arkadaşlığımız olmadı. İstanbul Radyosu'na tayin edildikten sonra, aynı kurumda görevli Mustafa Ruhi Şirin aracılığı ile zaman zaman buluştuk. Zikri ile fikri şair olduğunu söyleyen bir insanla karşılaşmıştım. Kitaplarımdan biri için telefon açmış, çok duygulandığını belirtmişti. Sanatçılar arasında az rastlanır bir samimiyet örneği göstermişti.

Mezarın kenarlarında yeşile boyanmış demir direkler var. Belki bunlar tellerle birbirine bağlanacak ve böylece bir koruma sağlanacaktır.

Ama şimdilik öylece duruyorlar.

Mezar kazan adam namazını bitirmiş bize bakıyor. Ağır ağır oradan ayrılıyoruz. Bu sefer dilimin ucunda şu mısralar:

Yaşamak bir sokak lambası gibi

Bir gece evden atılmış bir çocuk sanki

Tek bir damla tek bir ses gibi

Aklıma düşüyor.

Ömer'le birlikte dua ediyoruz. Sonra nedense Cahit'in "Hama" için yazdığı o iki mısra geliyor aklıma:

O sabah ezan sesi gelmedi camimizden Korktum bütün insanlar, bütün insanlık adına Cahit'in doğrudan ifadeyi hedef alan bu iki mısrası, aynı konuda yazılmış ve yazılacak kim bilir kaç mısraya bedeldir.

Gazâlî Öncesi Tasavvuf

Mülayim Sadık KUL

Gazâlî'nin tasavvufu sadece İslamî ilimlerden biri olarak görmekle kalmayıp aynı zamanda her mümin için farz-ı ayn mertebesinde bir hâl ve bilgi olarak nitelediği bilinmektedir. Bunun nedenlerini ve dayanaklarını önceki yazılarımızda kısmen de olsa ele almaya çalıştık. Bu denememizde ise ağırlıklı olarak tasavvufun menşei ve tarihi gelişimini genel hatlarıyla mercek altına almak niyetindeyiz.

İmam Gazâlî'nin 450/1058'de Horasan bölgesinin önemli ilim, sanat ve kültür merkezlerinden Tus'ta dünyaya gözlerini açtığını biliyoruz. Eğitimi için önce Cürcan'a ve daha sonra ölümüne kadar yanından ayrılmadığı hocası İmam-ı Harameyn lakaplı Abdülmelik el-Cüveynî'nin yanına Nişabur'a gittiğini kendi biyografisinden öğreniyoruz. Terâcim ve tarih kitaplarının tespit ettiklerine göre, hocasının vefatından sonra Nizâmü'l Mülk'ün himayesinde Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde yaklaşık dört yıl baş müderrislik yaparak üç yüzden fazla öğrenciye ders verdiğini de yine kendi ifadelerinden anlıyoruz. Yaşadığı manevi kriz akabinde Şam'dan sonra Kudüs, Mekke, Medine gibi İslam coğrafyasının üç kutsal şehrine giderek toplamda buralarda yaklaşık on bir sene kaldıktan sonra Tus'a döner. Yan yana yaptırdığı medrese ve tekkede, bir taraftan ilim öğretmeye devam ederken aynı zamanda irşad faaliyetlerine de devam eder. 505/1111'e gelindiğinde arkasında belki de İslam ilim geleneğine ait en kıymetli yüzden fazla eseri, ümmete hediye bırakarak yaklaşık 55 yıllık dünya sürgününü neticelendirerek dar-ı bekaya göç eder.

Şam'da Emeviyye Camii'sinde bir müddet riyazet ve halvette kaldığını kaynaklar haber vermektedir. Kaldığı hücreye girmek bu fakire de nasip oldu. Bu konuda farklı rivayetler olsa da ona ait olduğu söylenen ve "Gazâlî'nin hücresi" adını verdikleri bir oda, halen onun hatırasını canlı tutmaya devam ediyor. Bu odada onun ruhuna Fatihalar hediye ederek bir süre onun hissettiklerini, yaşadığı manevi tecrübeyi tefekkür etmeye çalıştım. Elbette her irfan yolcusunun kendine has derûnî tecrübesinin ancak bu lezzeti tadan birileri tarafından anlaşılabileceğini bilmeme rağmen. Onun *İhyâ ve Münkiz*'inde tattığını haber verdiği güzellikleri bize de tattırmasını Mevla'dan niyaz ederek ayrıldık.

Süleyman Uludağ Hocamız diğer tasavvuf tarihçilerinin de işaret ettikleri önemli bir bilgiyi bir makalesinde paylaşmaktadır: Gazâlî'den önce sûfîler

İslam coğrafyasının her tarafında olmakla birlikte daha çok iki bölgenin adıyla anılırlardı. Bunlardan biri Irak-Bağdat sûfîleri, diğeri ise Horasan sûfîleridir. Horasan'daki sûfî hareketin özelliklerinden birisi de melâmet ve fütüvvet hareketinin ağırlıklı olarak bu bölgenin sufîleri tarafından geliştirilmiş olmasıdır.

Gazâlî'nin Yetiştiği İklim

Bağdat'ta Hâris el-Muhâsibi, Ma'ruf Kerhî, Sırrı Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi en meşhur sûfîlerin yaşadıkları bilinmektedir. Buna karşılık Horasan sûfîlerinden Hamdun el-Kassâr, el-Kuşeyrî ve üstadı Ebu Abdurrahman es-Sülemî Nişaburlu idiler. El-Luma' adlı eserin sahibi Ebu Nasr el-Serrâc da hemşehrisi Gazâlî gibi Tus'lu idi. Tasavvufa dair pek çok kıymetli eserin sahibi Hakîm Tirmizî, Tirmiz şehrindendi. Herat, Belh, Tirmiz, Tus, Nişabur ve Merv gibi önemli ilim merkezleri olan Horasan şehirleri aynı zamanda pek çok ünlü sûfînin yetiştiği münbit irfan ocaklarının tüttüğü beldelerdi. Beyazîd-i Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî, İbrahim b. Edhem ve Fudayl b. İyâz gibi meşhur sûfîler hep Horasan erenlerindendirler. İşte Gazâlî Hazretleri böyle sûfî âlimleriyle meşhur verimli bir coğrafyanın çocuğu olarak dünyaya geldi ve bu ilim ve irfan ikliminde ilmî ve tasavvufî birikimini elde etti. Dolayısıyla Gazâlî'nin tasavvufla tanışıklığı çok erken yaşlarda başlamıştır. Buna rağmen gönül dünyasının sırlarına derûnî yolculuk ancak ilerleyen yaşlarda bu işin kâl ile değil bizatihi tadarak bilinecek bir hâl ilmi olduğunu anladıktan sonra gerçekleşmiştir.

Bu tarihi arka plan bilgisi hem tasavvuf konusunu hem de Gazâlî'nin bu bağlamda oynadığı tarihi rolü daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır. Gazâlî'nin doğru anlaşılması da ancak onun yaşadığı devrin öncesi ve sonrasıyla bilinmesine bağlıdır.

Tasavvufun Menşei

Tasavvufun menşei sorusu, bu alanın uzmanlarının üzerinde durdukları en önemli meselelerden birisidir. Bu konuda çok farklı yaklaşımlar olmakla birlikte bunları temelde iki veya üç sınıf altında toplamak mümkündür. Tasavvufun İslam kaynaklı olduğunu düşünenler birinci cepheyi, bunun zıddını iddia edenler de karşıt cepheyi oluşturmaktadırlar.

Bu anlamda üçüncü bir tahkik ekolünden de bahsedebilir ki bunlar da aslında zâhirle uyumlu, şeriata bağlı tasavvufu İslamî ilimler içinde görme eğilimindedirler. Bununla birlikte zaman içerisinde tasavvuf anlayışının kendi meşru mecrasından çıkartılarak değiştirildiği iddiasındadırlar. Bunlara göre tasavvuf, zamanla başka kültürlerden devşirilen fikirler, uygulama ve tekniklerle sulandırılarak selef yolunun ve ilk zâhid mutasavvıfların ana çizgisinden saptırılmıştır. Dolayısıyla bu grup, bir yönüyle tasavvufun İslam menşeli olduğunu kabul ederek ilk cepheye dâhil edilebilecekken, zamanla bozuldu iddiasıyla da ikinci karşıt görüşün yanında yer almış oluyorlar.

Tasavvufun ne kadarı İslamî ne kadarı değil, ya da hangi uygulama ve anlayışları İslamî hangileri gayr-ı İslamî sorusu aslında en baştan beri hep var olagelmiş bir tartışma konusudur. Buna verilen cevap da aslında işaret ettiğimiz farklı anlayışların ortaya çıkma sebeplerini oluşturuyor. Biz bu soruyu kısmen de olsa Gazâlî öncesi olarak ele almaya gayret edeceğiz.

Zühd Dönemi

Sahabe ve selef-i sâlihîn çizgisini temsil eden ehl-i sünnetin meseleye genel yaklaşımının, bidatlerden arındırılmış bir tasavvuf anlayışı olduğuna defalarca işaret edildi. Bu

Şam'da Emeviyye Camii'sinde bir müddet riyazet ve halvette kaldığını kaynaklar haber vermektedir. Kaldığı hücreye girmek bu fakire de nasip oldu. Bu konuda farklı rivayetler olsa da ona ait olduğu söylenen ve "Gazâlî'nin hücresi" adını verdikleri bir oda, halen onun hatırasını canlı tutmaya devam ediyor.

anlayışın oluşmasına destek olan âlimler de genel itibariyle bu hareketin, önce zühd yaşantısı şeklinde peygamberle birlikte ortaya çıkan bir hayat tarzı olduğu kanaatini paylaşırlar. Bu görüşe sahip âlimlerin kimler olduğu sorusu, aynı zamanda sünni tasavvuf anlayışının ilk kaynakları nedir sorusunun da cevabı olmak durumundadır. Bir önceki yazımızda Gazâlî'nin tasavvuf ilmini öğrendiği kendi kaynaklarından bahsedilmişti. Aslında bu isimler, Gazâlî öncesi dönemin de en önemli birikimini oluşturan zülcenaheyn âlimlerdir.

Özellikle de tasavvuf, ihsan boyutunda yaşanmaya çalışılan bir hayat tarzı olmaktan çıkarılıp da felsefi teorik bir alana kaydırılınca, bu durum tartışmaların ve itirazların daha da artmasına sebebiyet vermiştir. Zamanla oluşan bu birikim, artık şahsi ve sadece ehli arasında konuşulan bir tecrübe olmaktan çıkıp yazıya dökülen ve etrafında tartışmalar yapılan yeni bir alanın oluşmasını beraberinde getirmiştir. Tasavvufî tecrübenin nasıl aktarılacağı veya ne kadarının paylaşılabileceği sorusu, aynı zamanda bu ilmin kullandığı dil etrafında oluşan tartışmaların da habercisiydi.

Tasavvuf Dili

İslam akaid anlayışına ters düşen Hallâc-ı Mansur ve Bayezîd-i Bistâmî gibi sûfîlerin sözleri, tasavvuf ıstılahında şatahât denilen ve şer'î sınırları zorlayan yeni bir problem yumağına dönüşmüştü. Müteâl ve aşkın olan Allah'ın herhangi bir aşk objesi gibi ifade edilmesi ya da insanı bu anlamda Hallâc-ı Mansur'a ait "Ben Hakk'ım" anlamına gelen "ene'l Hak" gibi yaratıcıyla aynı seviyeye çıkaran muğlak sözler, en çok tartışılan meselelerin başında gelmekteydi. Bu tartışmanın diğer önemli bir ayağını da aslında kullanılan veya kullanılmak zorunda kalınan sembolik dil oluşturmaktaydı. Gönül tecrübesini ifade etmekten aciz kalan sûfîler bu problemi temsili bir dil kullanarak aşmaya çalışmışlardır.

Gönül dünyasının tercümanı olmakta kelimelerin kifayetsiz kaldıklarını gören "ârifân" asıl itibariyle gönülde olanın dille ifadesini hoş karşılamazlar. Zira gönül âlemi, bâtın yani gizli gayb âlemine ait olandır. Âlemü'l meleküt'e ait olan gönül tecrübesini, âlemi mülk'e ait olan dil nasıl ifade edebilsin? Dolayısıyla, zâhir âleminin iletişim aracı olan dil ile iç dünyamızın yani derûnumuzdakilerin ifadesi mümkün değildir. Sevgi ve benzeri manevi duygu ve tecrübelerin makarrı olan gönül dünyasının metaforlarının, mecaz ve temsiller üzerinden anlatılmaya çalışılması bundandır.

Böyle olunca da Allah için kullanılması dinen mahzurlu sayılan ifadeler, dolaylı ve temsili anlatımlarla söze dökülmeye çalışılmıştır. Bu durum, bu sözlerin hükmü nedir, sorusunu beraberinde getirerek İslam ilim geleneğinde günümüze kadar süren bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir.

Mevlâna, İbn Arabî gibi sûfî âlimlerin üzerinden yapılan tartışmalar büyük ölçüde bu tür şeriat hududunu zorlayan ve şatahât terimiyle ıstılahlaştırılan sözler sebebiyledir. Bu âlim sûfîler her ne kadar Gazâlî sonrası döneme ait olsalar da tartışma konusu olan sembolik ve temsili dil, çok daha önce başlamış bir sürecin sonucudur.

Tasavvufî tecrübeyi dilin imkânları dâhilinde anlatma konusunda Gazâlî gibi kendinden önceki sûfî âlimler de fikir beyan etmişlerdir. İç dünyamızda ve gönül planında elde edilen derûnî tecrübenin, her hâlükârda fitneye sebep olabilecek kısmının, ifşa edilmesinin doğru olmadığı konusunda ulemânın ittifakı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Neyin söylenip neyin söylenemeyeceği konusu irfânî tecrübeyi bu manada iki ilim dalına bölmüştür.

Muâmele ve Mukâşefe İlmi

Bu bağlamda, Gazâlî'nin bu tecrübenin anlatılması câiz olan kısmına muâmele, anlatılması doğru olmayan kısmına ise mukâşefe ilmi dediğini biliyoruz. İfşası fitne olabilecek bu sır alanı ancak ehli arasında müzakere ve mütalaa edilebilir. Bu düşüncede olan Gazâlî, *İhyâ*'sında anlattıklarının tümünün bu ilkeye sadık kalarak muâmele ilmi kapsamında ele alınması gerektiğini

beyan eder.

Buna rağmen bu meseleyle ilgili sıkıntılardan bir tanesi de bu iki ilim arasındaki çizginin belirsizliğidir. Daha açık ifadeyle, muâmele ilmi nerede başlar ve nerede son bulur? Aynı şekilde mukâşefe ilminin sınırları nelerdir? İkisini tam olarak birbirinden ayıran bir ölçü var mıdır? Varsa bunu tam olarak tespit mümkün müdür? Bu sorular etrafında ehli arasında belli bir ittifakın olmadığı ise kesin olandır.

Özetle, bu yanlış anlaşılma potansiyeli yüksek olan gönül tecrübesini anlatmanın bir yolu olarak, zaman içerisinde işaret ve semboller üzerinden yeni bir dil geliştirildi. Zaman içerisinde kendine has kavram ve rumuzları olan bu özel dil, tasavvuf ehli arasında revaç buldu. Arka planda böylece hem düşmanların hedef tahtası olmaktan hem de dinin zâhirî ölçüleriyle çelişmekten kurtulmuş olacakları düşünülmüştür. Bunun ne kadar gerçekleştiği de ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, tasavvufa yakın duran âlimler açısından bunun makul bir çözüm olduğu söylenebilir.

Her hâlükârda Gazâlî gibi âlimler şeriatla çelişkili ifadelerin kullanılmasına hoş gözle bakmasalar da bu konuda hüsnü zan edilmesi taraftarıdırlar. Gazâlî, sûfîlerin özel hallerine vakıf olmayanların bu konuda konuşmamasının daha münasip olduğu fikrindedir. "Tatmayan bilmez" olarak tercüme edebileceğimiz "men lem yezuk lem ya'lem" tabiri de bu özel alanın ancak ehli tarafından kavranılabilecek özel bir bilgi ve hâli gerektirdiğini ifade için söylenmiştir.

Gazâlî de diğer sûfî âlimler gibi Hallâc'ı sırrı fâş ederek bu anlamda gizli kalması gerekeni açığa vurduğu için kınar. Gazâlî gibi düşünen âlimlere göre bu meseledeki hüküm; bu söz veya ifade manevi sarhoşluk manasına gelen sekr halinde mi yoksa bilinçli olarak mı söylendiğiyle alakalıdır. Bu konuda yapılan hata, bir cezbe ve sekr halinde yapılırsa bu tür şatahâtları yapan âşıklar mazur görülebilirler. Uyanık yani bilinçli olarak yapılan hatalar ise şer'an mazur görülmezler. Bu mahzura rağmen Gazâlî'nin bu tür şatahâtlardan dolayı ne Hallâc'ı ne de diğerlerini tekfir etmekten yana olmadığını görüyoruz. Söz ve bidat olan ameli küfr olabileceği noktasında mahkûm etseler de bu söz ve amelin sahibi hakkında daha ihtiyatlı davranmışlardır. Zarûrâtı diniyyeden olan şeâiri inkâr etmeyenlerin tekfir edilmemesi ehl-i sünnet açısından daha sağlıklı ve ahvat olan duruş ve görüştür.

Zâhid Bir Peygamber

Tekrar en başta sorduğumuz tasavvufun menşei nedir, meselesine geri dönelim. Bu ilmin ve hayat tarzının İslam kaynaklı olduğunu düşünenler, tasavvufun menşei sorusuna İslam'daki zühd anlayışı temelinde cevap vermeye çalışmışlardır. Bunu da her şeyden önce Peygamber Efendimizin kendi hayat tarzıyla delillendirirler. Onlara göre siyer ve hadis kitaplarının da açıkça ortaya koyduğu gerçek şudur: Rahmet Peygamberi kendi böyle zâhidâne bir hayatı tercih etmekle kalmamış, aynı zamanda ashabına da kurtuluş yolunun böyle bir anlayıştan geçtiğini telkin ve tavsiye etmiştir. Dünya hayatının geçiciliği ve ebedi âlemin kalıcılığı noktasında pek çok ayetin istişhadını burada zikretmeyi malumun ilâmı kabilinden zâit görüyorum.

Buhari başta olmak üzere neredeyse İslam ilim geleneğinin muteber saydığı tüm hadis kitapları, zühd konusunu en önemli başlıklarından biri yapmışlardır. Bu bölümleri süsleyen nebevi tavsiyeler büyük ölçüde dünyanın fânî, ahiret yurdunun ise ebedi olduğunu hatırlatmaktadırlar. Dolayısıyla zühd anlayışı, İslam mesajının hayata yönelik temel ilkelerinden biridir. Ahmed ibn Hanbel ve Abdullah ibn Mübarek başta olmak üzere zühd konusunda *Zühdiyyât* adı verilen çok zengin bir külliyâtın oluşması da bu anlayışın en bariz göstergesidir.

Helal olmak kaydıyla zenginlik ve dünya malı, Rabbin nimet ve ikramı olarak algılansa da kişisel tüketimden çok ümmetin maslahat ve hizmetine sunulduğu takdirde mal ve mülk anlamlıdır. Yoksa şükrü eda edilemeyen dünya nimetleri hem sinede hem de yarın mahşer gününde çile ve azaptan başka bir şey ifade etmezler.

Gazâlî'nin zühd konusunda ne düşündüğünü daha önce müstakil bir yazımızda ele aldığımız için burada zühdün mahiyetinden ziyade tasavvuf anlayışının temeli olması yönüyle önemlidir. Zühd anlayışı, İslam'ın temel öğretilerinden biri olduğuna göre, bu anlayış temelinde geliştirilmiş tasavvuf anlayışı neden İslamî olmasın! İşte irfan mektebinin, genel anlamda tasavvufun menşei meselesini dayandırdığı nokta-ı itibar budur diyebiliriz.

Âişe (r.anhâ) annemizin haber verdiğine göre, Peygamber Efendimizin evinde günlerce ateş tütmediği olurdu. Günlerce sadece hurma ve suyla kifâf-ı nefs edilirdi. Evde bulunan sadaka ve zekât malları, sabah olmadan mutlaka gidecekleri yere verilerek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılırdı. Gerçi ehl-i beytin zekât ve sadaka mallarından istifade etmesinin dinen yasaklanmış olduğunu bilmekteyiz. Rahmet Peygamberi kendine ait olanı da üzerinden gece geçmeden muhtaç olanlara dağıtmayı tercih ederdi.

İffet âbidesi olan eşleri, Hayber fethinden sonra geçimleri ile ilgili

Gönül tecrübesini ifade etmekten aciz kalan sûfîler bu problemi temsili bir dil kullanarak aşmaya çalışmışlardır.

biraz rahatlamak istediklerinde, bu talepleri Efendimizi çok üzmüş ve eşlerinden yaklaşık bir aya yakın ayrı kalması sonucunu doğurmuştu. Bu konuda nazil olan ayetler de Peygamberi destekler mahiyette olup, onları Peygamber ile dünya arasında muhayyer bırakmıştı. Bu, her iki nimetin birlikte elde edilemeyeceği mesajını da kendi içinde barındıran bir tercih yapma zorunluluğuydu. Sonuç itibariyle de tüm inananların anneleri, kendilerine yakışan tercihi yaparak Peygamberi ve Allah'ın rızasını hiçbir şeye değişmeyeceklerini ispat etmişlerdi.

Şimdi Gazâlî öncesinde zühd hareketi diyebileceğimiz anlayışın dinamiklerinin ne olduğuna bir göz atalım. Bu döneme damga vuran en önemli gelişmenin, Peygamber sonrasında fetihlerle birlikte artan refahın genel anlamda zâhidâne bir hayat süren ilk nesil sahabelerden farklılık arz etmesiydi, diye tespit edebiliriz. Zühd hareketinin, bu refah ve lüks içerisinde sürdürülen hayata direnen bir dinamizmle ortaya çıktığı tespit edilmektedir. Bu anlamda ismi zikredilen sahabelerin başında, Ebû Zerr Hazretleri gelmektedir. Özellikle de Hz. Osman (r.a.) döneminde Şam valisi Hz. Muaviye ve çevresindeki yöneticilerin ona göre şatafatlı bir hayat sürmeleri bu sahabenin şiddetli muhalefetine ve uyarılarına sebebiyet vermiştir.

Kur'an'da ve sahih hadislerde takvaya, ihsana, zühde, ihlâslı bir ibadet hayatına, dürüstlüğe ve ahlaka büyük önem ve değer verildiği bilinen bir husustur. Sahabe, Tabiîn ve Etbâu't-Tabiîn döneminde kendilerini böyle bir hayatı gerçekleştirmeye verenlere ve adayanlara zâhid, âbid, takva ehli ve salih gibi unvanlar veriliyordu. Hicrî ikinci asrın ikinci yarısından sonra, bunlara sûfî veya mutasavvıf denilmeye başlandığı konunun uzmanları tarafından tespit edilmektedir. Bu zâhid, âbid ve takva ehli sûfîlerin tuttukları yola da tasavvuf denilmeye başlandı. Önceleri farklı isimlerle anılan bu kimselerin hepsini kuşatan tasavvuf ismi yaygınlaşarak meşrep ve meslekleri farklı olan bütün sûfîler için kullanılır oldu.

İlk dönem tasavvuf ehli ile ilgili kaleme alınmış eserlerden Sülemî'nin ve Abdullah Ensarî'nin *Tabakâtü's-Sufîyye* adlı kitaplarında, Ebu Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliya*'sında, Serrâc'ın *Luma*'sı veya Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde hayat hikâyeleri anlatılan zâhidlere, âbidlere, takva sahibi kimselere, genellikle

"ilk sûfîler" denmesinin sebebi de budur.

Denge Toplumu

Kur'an-ı Kerim'in müminlerin ayırıcı vasfı olarak kullandığı özel tabir "dengeli topluluk" anlamına gelen "ümmeten vasatan" ifadesidir. Zira ilim, iman, amel ve ihlas arasında asr-ı saadet ve sonrasında kurulan denge o dönemleri daha sonraki dönemlere üstün kılan alameti fârikalarıdır. Zamanla Cibril hadisiyle ifadesini bulmuş olan bu dengenin kaybedilmesi tarihin de şehadetiyle pek çok fitne ve savaşa sebebiyet vererek ümmetin birlik ve dirliğine halel getirmiştir.

Bugün yaşadığımız fikri ve maddi derbederliğin, bâtıl ve Batı karşısında ezilmişliğin de temelinde madde ve mana arasında kurulan bu dengeli duruşun kaybedilmesi yok mudur? İlâhi hikmet pınarının "ümmeten vasatan" diye ortaya koyduğu beşerî diriliş ve dinginlik ölçüsü, cihanşümul İslam dünya görüşü ölçeğinde hem teoride hem de pratikte büyük yaralar almakla kalmamış, hayatı bir bütün olarak kuşatan bu ruh ve kimlik pek çok uygulamada zayi edilmiştir.

Demek ki mesele, kaybolan bu ruh ve anlayışın tekrar keşfedilmesiyle küllerimizden yeniden doğmaktır. Geleneğin köz olarak küller arasında muhafaza ettiği cevheri fark ederek, diriliş muştumuzu ümmet paydasında yeniden bestelemektir. İhyâ ve diriliş davasının dün ve bugünkü erleri arasında kurulan manevi köprüler bize yeni bir ruh üfleyerek özümüzü ve ne için var olduğumuzu yeniden hatırlatmaya yetecek güçtedir. Kutlu emanete talip olma şerefinin ancak kendimizin ve kimliğimizin farkına varmakla doğru orantılı olduğu aşikârdır.

Gazâlî tecrübesi de işte tam bu noktada bizler için çok kıymetli bir örnek teşkil etmektedir. Geçmişten tevarüs edilebilecek her türlü bilgi donanımına sahip olan Hüccetü'l İslam kendi içinde aradığı hakikati bulamadığını fark ederek çağlar ötesi karanlıklara ışık tutacak kutlu bir sefere çıkabilmiştir. Dün insanın kemale ve gerçek vuslata ermesi önündeki engel ne ise bugün itibariyle de yine aynıdır:

"Sahip olduğumuzu zannettiğimiz yüklerden kurtularak âfâk ve enfüs planında bizi hakikate götürecek ab-ı hayat olan diriliş iksirini yeniden keşfetmek".

Gazâlî'nin İslâmî ilim dallarında neredeyse yazmadığı hiçbir alan yoktur. Kelâm ilminde olduğu gibi aslında diğer ilim dallarında da o yeni bir dönemin habercisidir. Rahatlıkla tasavvuf, fıkıh, kelâm, felsefe ve mantık gibi tüm ilimlerde onun bir milâd olduğunu söyleyebiliriz. Onları zirve yapan da bir alanda değil ilgilendikleri her ilim dalında, kendilerinden önceki ilmi mirası da ihmal etmeksizin yeni bir ibda ve ihya faaliyetini başlatabilmiş olmalarıdır. Yenilikçi, modernist yeni yetmelerle aralarındaki en büyük nitelik farkı da bu olsa gerek. Maziden kopuk bir gelecek inşa etme, ham hayal değil de nedir?

Zâhirî ve şer'î ilimlerde derinleşen, aklî ve felsefî ilimlerde otorite olan Gazâlî, öğrendikleri ve elde ettikleri bilgilerle tatmin olmamış, hakikate ulaşmak ve kurtuluşa ermek için araştırmalarına devam etmiştir. Hakikate ulaşmak ve kurtuluşa ermek için ilmî, amelî ve ruhî tecrübeyi esas alan tasavvufu seçerek ömrünün sonuna kadar bu yolda devam etmiştir.

Şimdi ümmetin en çok ihtiyacı olan şey, içimizdeki Gazâlî'yi keşfetmek değil midir? Öyleyse biz de onun gibi önce bu konuda yazılmış olanları okuyarak işe başlayabiliriz. Varlık gayemizi açıklayan ilk emir de "OKU" değil midir?

Zâhirî ve şer'î ilimlerde derinleşen, aklî ve felsefî ilimlerde otorite olan Gazâlî, öğrendikleri ve elde ettikleri bilgilerle tatmin olmamış, hakikate ulaşmak ve kurtuluşa ermek için araştırmalarına devam etmiştir.

Sezai Karakoç'un *Hâtıralar*'ında Necip Fazıl -II-

Mustafa ÖZEL

Prof. Dr., FSMVÜ İlahiyat Fak.

(Geçen sayıdan devam)

Üstad'ın hapisten çıktığı gün, birlikte bazı yerleri dolaşırlar, sonra mimar yeğeninin ofisine uğrarlar. Bir süre Necip Fazıl'ın azlettiği avukat Danyal Kayalıbay gelir, elinde bir hediye paketi vardır. Paket açılınca içinden içki şişesi çıkar. Üstad kızar ve avukatı azarlar. Avukatın üzüldüğünü görünce de pişman olur. Sezai Bey bu durumu, kaderin bir ironisi olarak görür. Hayatını İslam davasına adamış birine tebrik için içki getirilmiştir. Her şeye rağmen ikili arasındaki ilişki sürer. Bir gün avukat Kayalıbay Büyük Postahane'ye giderken Karakoç'u durdurur ve Üstad'ın aleyhine adeta bir nutuk çeker, kendisine onu terk etmesi için öğütler verir. Sezai Bey bu olayın ardından şu değerlendirmeyi yapar: "Üstadın ve benim gerçek pozisyonumuzu anlaması mümkün değildi avukatın. Aramızdaki ilişkinin kişisel olmayıp bir ideal ilişkisi olduğunu idrâk edemezdi."[1] Ancak hatırı kırılmaması için bir şey söylemez.

1954 yılında yaza doğru Necip Fazıl Kısakürek *Büyük Doğu*'yu bir daha çıkarır. İlk sayısının kapağında, ağlayan, başörtülü bir kızın resmi üzerinde "MİLLETÇE AĞLIYORUZ" ifadesi vardır. Bu sayı çok satar. Üstad, dergide, bir felsefe yazısı dizisinin altına Karakoç'un ismini yazar. Bu dizi daha önce başka bir isimle de çıkmıştır. Daha sonra yine başka bir isimle yayınlanır. Üstad'ın bu türlü tasarruflarda bulunduğunu söyleyen Karakoç, onun bunu biraz iltifat olsun diye yaptığı, biraz da zaruret sebebiyle buna başvurduğu kanaatindedir.[2]

Bir gün Üstad Ankara'ya gelir, Sezai Karakoç'tan İstanbul'a gelip kendisine yardım etmesini ister. O da imtihanlarının yaklaştığını, ondan sonra gitmeyi teklif eder. Bunun üzerine Necip Fazıl Sezai Karakoç'a "Olmaz. Hemen gel. Bu bir emirdir." der. Yazılı olan imtihanlara girer, sözlü olanları rapor alarak eylüle bırakır. Sonra Ergani'ye gider, babasına durumu anlatır, babası yaptığının yanlış olduğunu, ancak söz verdiğinden dolayı gitmesi gerektiğini söyler. Memleketinde bir iki gün kaldıktan sonra Üstad'ın yanına, İstanbul'a gider. Üstad'ın Feneryolu'ndaki köşkünde kalır, kütüphanede yatar. Sabah matbaaya gidip kendilerine ayrılan masada çalışırlar. Akşam eve dönerler, kameriyede yemeklerini yerler. Derginin onuncu sayısını hazırlarlarken Üstad evde yazıları ve resimleri gösterir ve "Sence bir tehlike var mı?" diye sorar. Sezai Bey'in cevabı, "Herhalde dergiyi kapatırlar." şeklinde olur.

Üstad'ın tepkisi, "Ben bir aslandım, beni fareye çevirdiniz." şeklinde olur. Karakoç sabah yazıhaneye gittiğinde matbaacı ile bir arkadaşının konuşmalarından *Büyük Doğu*'nun toplatılmış olduğunu öğrenir. Üstad bir yerden telefon eder, yazıhaneye polisin gelip gelmediğini sorar. Bulunduğu yeri tarif eder ve oraya gelmesini ister. Birlikte birçok yeri dolaşır, birçok kişiyi ziyaret ederler. Olayla ilgili bilgi elde etmeye çalışırlar. Derginin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın emriyle toplatıldığını öğrenirler. 180 sivil polis akşam harekete geçmiş, bayilerden dergiyi toplamıştır. Adliyeye doğru yürürler, yaklaştıklarında Üstad, Sezai Bey'e savcıya gitmesini, selamını ve kendisini ziyaret etmek istediğini söylemesini, bir tehlike olup olmadığını sormasını ister. Karakoç, denilenleri yapar, savcı bir tehlike olmadığını, gelebileceğini söyler. Birlikte savcıya çıkarlar. Gerçekten de bir tevkif olmaz. Ama dergi kapanır. Karakoç bir hafta daha kaldıktan sonra Üstad'dan Ankara'ya dönmek için izin ister. İmtihanları vardır çünkü. Birkaç kere söyleyince Necip Fazıl izin verir, Ergani'ye gider.

Sezai Karakoç Mülkiye son sınıfta iken *Büyük Doğu*'nun hazırlanmasına yardım eder. Bu sırada birçok kişiyi tanır. Bunlar arasında Asaf Halet Çelebi, Mustafa Şekip Tunç gibi şairler ve ilim adamları vardır. Üstad bir gün kendisini felsefe profesörü Mustafa Şekiğ Tunç'a gönderir, eline de bir zarf verir. Karakoç zarfı Tunç'a teslim eder, hocanın verdiği yazıları alır. Sezai Bey bu arada Tunç'un Necip Fazıl Bey'in hocası olduğunu söyler.[3]

1954 kışında, Üstad hapisten çıktıktan sonra, Ankara'ya gelişlerinin birinde bastırdığı *Büyük Doğu* afişlerinin Ankara sokaklarında duvarlara asılması işini, bir arkadaşıyla birlikte Karakoç'a verir. Bu işi yapanları bulurlar, afişleri astırırlar. Gece geç vakitlere kadar en uzak semtlere kadar bizzat gidip işin savsaklanmaması için ilancıların başlarında dururlar. İlân parasını, Karakoç'ta yeterli para olmadığından arkadaşı verir. Necip Fazıl, para vermediğini unutmamıştır. Bir yıl sonra çıkarıp parayı verir.[4]

Üstad Necip Fazıl'ın parayla ilişkisi bilinen bir husustur.

1931'de çıkan *Ben Ve Ötesi* adlı şiir kitabından sonra, 1955 yılına kadar Üstad Necip Fazıl'ın şiir kitabı çıkmamıştır. O güne kadar yazdığı bütün şiirleri Sonsuzluk Kervanı adı altında toplar ve Serdengeçti Yayınları arasında yayınlanmak üzere Osman Yüksel'e verir, Karakoç'a da tashihine bakması için ricada bulunur. Osman Yüksel, kitabı dizgiye verir. Sezai Bey de provaların kendisine verilmesini ister. Karakoç'un dediğine göre Osman Yüksel tashihe pek önem vermezmiş. Kitap dizildikten sonra provaları alır. Son derece dikkatle tüm yanlışlıkları işaret eder. Tashihleri Osman Yüksel'e verirken de çok dikkat edilmesini, çok hata olduğunu, eğer düzeltilmezse Üstadın kızacağını söyler. Fakat hemen hemen hiçbir düzeltme yapılmadan kitap öylece hatalarla dolu olarak çıkar. Üstad da Sezai Karakoç'a sitemde bulunur.[5]

Sezai Karakoç, SBF'de öğrenci iken, kendi ifadesiyle "dergi çıkarma hevesine" kapılır. Ama parasızdır, imkânı yoktur. Bir arkadaşı getirip 250 lira verir. Bu davranışı, büyük bir cömertlik olarak değerlendiren Karakoç, ileride "Doğrusu o arkadaşın bu cesur hareketi olmasaydı dergi çıkamazdı." diyecektir. *Şiir Sanatı,* Ankara'da, Rüzgârlı Sokak'ta bastırılır. Üstad'ın yeni çıkan *Sonsuzluk Kervanı* kitabını herkes görmezden gelmiştir. İlk kez Sezai Karakoç *Şiir Sanatı'*nda, kitaplar sütununda kitabın çıkışından bahsetmiş, kısaca özelliklerini

Sezai Karakoç Mülkiye son sınıfta iken Büyük Doğu'nun hazırlanmasına yardım eder. Bu sırada birçok kişiyi tanır. Bunlar arasında Asaf Halet Çelebi, Mustafa Şekip Tunç gibi şairler ve ilim adamları vardır.

Sezai Karakoç'a Bâbıâli'de Sabah gazetesinde yazma teklifi gelir. O günlerde Üstad Necip Fazıl da bu gazetede yazmaktadır. Karakoç, mukaveleyi imzalamaya gittiğinde Üstad ile karşılaşır, "Hayırdır." der Necip Fazıl. O da "Üstad, sizin de bildiğiniz gibi benim yazmamı istiyorlardı. Yazmaya başlayacağım." cevabını verir. Ancak Necip Fazıl'ın söylediği "Ben ayrılıyorum gazeteden; son alacağımı almak için gelmiştim." şeklindeki söz, onu sarsar.

belirtmiş, ilerde hakkında incelemeler yayınlayacaklarını söylemiştir. Sezai Bey, Üstad'ın bir gelişinde dergiyi Meydan Palas'ta kendisine takdim eder. Üstad bilhassa dilini ileri sürerek dergiyi eleştirir. Karakoç'un, dergiyi iki sayıdan sonra çıkarmayışında bu tenkidin de etkisi olmuştur.[6]

Sezai Bey'in *Şiir Sanatı*'nda çıkan *Sonsuzluk Kervanı* kitabı hakkındaki yazısı, eser hakkındaki mevcut boykotu kırar. Hatta Nurullah Ataç da bir yazı kaleme alır. Karakoç, Necip Fazıl'ı yazıdan haberdar eder. "Neler söylüyor?" der. O da özetleyip anlatır. Bunun üzerine, Üstad, "Yaz!" der. Üstad söyler, Karakoç yazar. Sonuçta "Eşşek" başlıklı yazı çıkar. Bir akşam gazetesi olan *Ankara Telgraf*'ta yayınlanır. Ataç'tan ses seda çıkmaz.[7]

27 Mayıs darbesi olmuş, ülke karmaşa içindedir. Darbeciler, Adnan Menderes'in yanında, yakınında bulunan, görünen herkesi tutuklamaktadırlar. Darbe yanlısı olmayıp da yolu mahkemeden geçmemiş kimse yok gibidir. Üstad da şahit olarak Yassıada'ya çağrılır. Necip Fazıl, Menderes'i över. İfadeleri hep radyodan dinlenmiştir. Bunun üzerine hâkim, "Sen, örtülü ödenekten para aldın mı?" diye sorar. Hiç çekinmeden, yekten, "Aldım, davam için aldım. Taştan taşa çalınan Anadolu'nun gençliğini kurtarmak için aldım." deyince hâkim, "Davan nedir?" diye sorar. Bunun üzerine Üstad, "Davam, şarkın ruhuyla garbın kafasını birleştirmek, mezcetmektir." diye cevap verir. Hâkim, "Ama seni gençlik tutmuyor. Senin aleyhinde gösteri yapıyor." deyince Üstad Necip Fazıl, "O gürültü yapanlar, hakiki gençlik değildir. Gençlik, susuyor. Bir bandonun arkasına takılan gürültücü çocuklardan ibaret değildir bir semtteki bütün çocuklar." şeklinde bir benzetmeyle cevap verir. Şahit olarak geldiği mahkemede tutuklanır, hapse atılır. Hatta 27 Mayıs İhtilâli ile ilgili genel af çıktığında Necip Fazıl'ın bazı mahkûmiyetleri af dışı tutulur.[8]

Zamanın solcu olmayan aydınları, milliyetçileri, muhafazakârları toplanabilecekleri bir yer ararlar. Bu arama neticesinde, Aydınlar Ocağı kurulur. Sezai Karakoç'un da kurucuları arasında bulunduğu teşkilatta seminerler, konferanslar düzenlenmektedir. Necip Fazıl, bir gün Adalet Partisi milletvekili olan İhsan Sabri Çağlayangil'i getirir. O zamanlar, Adalet Partisi, 27 Mayısçıların büyük baskısı altındadır. Hatta bazı yaşlı milletvekillerini bile dövmüşlerdir genel merkezlerinde. İşte o günlerde İhsan Sabri Çağlayangil, Üstad'a sık sık uğra-

maktadır. Hatta bir seferinde yirmi kadar milletvekili ve senatörle ziyaretine gitmiştir. Bu ziyaretlerin evde olanların birinde Necip Fazıl, Karakoç'u Çağlayangil'le tanıştırır. Sezai Bey'in kanaatine göre İhsan Sabri Bey'in gelişleri, o zor zamanlarda Üstad'a fikir danışmak içindir.[9]

Büyük Doğu'nun çıktığı zamanlardır. Sezai Karakoç, matbaada Üstad'a yardım etmektedir. Güvensizlik hissi veren bir adam gelir, Üstad ile bir şeyler konuşur. Necip Fazıl ara ara kızar, azarlar; ancak adamın umurunda değildir. Hararetle konuşulan konu, at yarışlarıdır. Karakoç'a göre adam, at yarışı kumarında, bahs-i müşterek işlerinde çalışan biridir. Adam, Üstad'ı götürmeye ya da oynamaya iknaya çalışmaktaydı. Üstad ise iki his arasında gidip gelmektedir. Sonunda gitmez, çalışmaya devam eder. Bu hadiseyi anlatmasının gerekçesini şöyle izah eder Karakoç: "Necip Fazıl Bey, hâtıra gibi yazdığı eserlerinde, bu oyun hastalığından bahsettiği için şahidi olduğum bu nefs mücadelesini zikrettim. Kendisi yazmasaydı benim yazmam söz konusu olamazdı şüphesiz."[10]

Sezai Karakoç'a *Bâbıâli*'de *Sabah* gazetesinde yazma teklifi gelir. O günlerde Üstad Necip Fazıl da bu gazetede yazmaktadır. Karakoç, mukaveleyi imzalamaya gittiğinde Üstad ile karşılaşır, "Hayırdır." der Necip Fazıl. O da "Üstad, sizin de bildiğiniz gibi benim yazmamı istiyorlardı. Yazmaya başlayacağım." cevabını verir. Ancak Necip Fazıl'ın söylediği "Ben ayrılıyorum gazeteden; son alacağımı almak için gelmiştim." şeklindeki söz, onu sarsar. Bunun üzerine kendisinin de yazmaya başlayamayacağını ifade etmeye çalışırken Üstad, "Hayır," der, "Sen yaz, benim ayrıldığıma bakma." Ve yazması için ısrar eder. Yazmaya başladığında mevsim kıştır, aylardan da Ramazan. İlk yazıları oruçla ilgili olur. Hemen onun ardından "Büyük Doğu" başlıklı, Üstad Necip Fazıl'a milletçe olan borcu belirten bir yazı yazar. Bu yazının kaleme alınmasındaki saiklerden biri, gazetede yazan birine, ayrıldıktan sonra kadirşinaslık göstermektir. Çünkü basın dünyasında vefa yoktur. Bir iki gün sonra Üstad da Bugün gazetesinde yazmaya başlar. İlk yazısının altında Sezai Bey'e, "*Büyük Doğu*" yazısından dolayı iltifatlı sözlerle teşekkür eder.[11]

*

Merhum Sezai Karakoç'un Diriliş dergisinde yayınlanan Hâtıralar'ından yola çıkarak kaleme aldığımız bu iki bölümlük yazı, elbette yazarın Üstad hakkındaki bütün anılarını, izlenimlerini ve değerlendirmelerini kapsamıyor. Biz konuyu elimizden geldiğince kısa ama özlü bir şekilde ele almaya çalıştık. Büyük bir derya olan Hâtıralar, birçok konuyu, değişik şahısları ihtiva etmektedir. Bir an evvel bunların okuyuculara sunulması gerekmektedir.

Son olarak hem Üstad Necip Fazıl'a hem de Sezai Karakoç'a Allah'tan rahmet ve mağfiret niyaz ederim. Her ikisinin de mekânı cennet olsun.

Büyük Doğu'nun çıktığı zamanlardır. Sezai Karakoç, matbaada Üstad'a yardım etmektedir.

[1] *Diriliş*, "Hâtıralar - LVII - Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 57, 18 Ağustos 1989, syf. 11.
[2] *Diriliş*, "Hâtıralar LVIII- Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 58, 25 Ağustos 1989, syf. 10.
[3] *Diriliş*, "Hâtıralar LIX - Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 59, 1 Eylül 1989, syf. 12.
[4] *Diriliş*, "Hâtıralar LX - Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 60, 8 Eylül 1989, syf. 13.
[5] *Diriliş*, "Hâtıralar LXI - Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 61, 15 Eylül 1989, syf. 12.
[6] *Diriliş*, "Hâtıralar LXI - Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 61, 15 Eylül 1989, syf. 12.
[7] *Diriliş*, "Hâtıralar LXII - Ankara - S.B.F. Yılları", Cilt: 7, Sayı: 62, 22 Eylül 1989, syf. 10-11.
[8] *Diriliş*, "Hâtıralar XC Ağrı-(Karaköse)-Yedeksubay Kıta Hizmeti", Cilt: 7, Sayı: 91, 13 Nisan 1990, syf. 7.
[9] *Diriliş*, "HâtıralarXCI Ağrı (Karaköse)-Yedeksubay Kıta Hizmeti-İstanbul", Cilt: 7, Sayı: 92-93, 27 Nisan 1990, syf. 31.
[10] *Diriliş*, "Hâtıralar CII İstanbul- Derginin İkinci Çıkışı", Cilt: 7, Sayı: 109-110, 24 Ağustos 1990, syf. 13.
[11] Diriliş, "Hâtıralar CIV İstanbul- Sabah Gazetesi-Mahkemeler", Cilt: 7, Sayı: 113-114, 28 Eylül 1990, syf. 22-23.

“Müslümanlık” Değil, Tırnaksız Olarak Müslümanlık

Dünyanın kalbini dinle geliyor adım adım
Dallar meyvaya dursun toprak tohuma dursun
İnsan barışa dursun selama dursun zaman
Sabır savaş zafer. Adım: MÜSLÜMAN

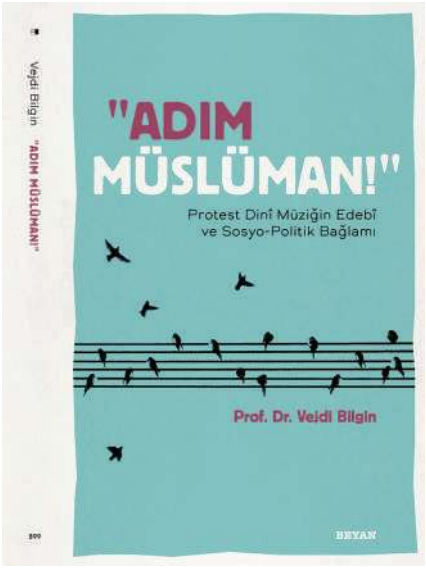
Betül ZEYREK

Bu mısralar Erdem Bayazıt'ın "Sürüp Gelen Çağlardan" şiirinden. Bu şiir ile neden başladım, çünkü bu eser ismini bu şiirin son dizesinden alıyor: "Adım Müslüman".

Kitap, Prof. Dr. Vejdi Bilgin Hoca tarafından kaleme alınmış. Beyan Yayınları tarafından Ekim 2020’de İstanbul’da yayımlanmış. Eserin tam olarak adı: “Protest Dini Müziğin Edebi ve Sosyo-Politik Bağlamı ‘Adım Müslüman’ ”. Bu çalışma, hocanın doktora tezi hazırladığı yıllarda yazdığı iki makalesine dayanıyor. Biri, “Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü” (2003), diğeri ise önce bildiri olarak sunulan (2012) daha sonradan ise makale haline getirilen “Popüler Dini Müzik ve İktidar İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış” (2019).

Eser dört ana başlık ve ana başlıklar altında yer alan konu başlıklarından oluşuyor. İlk başlık, “80’lere Doğru Türkiye’de Dini Hayatın Genel Görünümü”. Bu bölüm altında dinin tarihsel gelişimine, dindarlık biçimlerine, geleneksel dindarlık ve cemaat dindarlığına yer veriliyor. Özellikle dinin tarihsel gelişimini incelerken İslam Enstitülerinden İmam Hatip Liselerinin kurulmasına, Din derslerinin okutulmasına kadar geniş bir bilgi yelpazesi ile karşılaşıyorsunuz. Bazı konuları daha iyi anlatabilmek için tarihi seyir içerisindeki yerini bilmek, takip etmek ve anlamak gerekiyor. Dini doğru kaynaktan, doğru şekilde öğrenemediğimiz takdirde yanlış anlamlar, yükler ve yanlış din algısı kavramına bir katkıda biz yapmış oluruz. 1980’in dine ve dindarlığa bakışını iyi okumak, tabir-i caizse iyi hazmetmek gerekiyor. Tabii ki tarihi seyirden bahsedip o dönemlerin iktidarlarını ele almama durumu olmayacağı için bu konuda gerektiği kadarı ele alınmıştır. Adnan Menderes, Özal ve devam eden süreç hakkında bilgiler de yer alıyor. Sayın Vecdi Bilgin ciddi bir birikimi paylaşmış okuyucusu ile.

İkinci bölümün başlığı, “Dini Protest Kültürün Doğuşu ve Tartışmalar”. Bu bölümde ise genel hatlarıyla baktığımızda toplum, iktidar ve sanat kavramları ve bu kavramlara bakış ele alınmış. Bu kavramlar ne ifade ediyor, Batı’da ve günümüzde bu kavramlara yüklenen anlamlar neler, buna yer veriliyor. *Popüler Sanatın Yükselişi ve Popüler Kültüre Yüklenen İşlevler, Dindarların Popüler Kültüre Yaklaşımı, İlk Popüler ve Protest Dini Kültür Ürün-*

leri ve son olarak bu konu ile ilgili *Fıkhi Tartışmalar*'a yer veriliyor. Ben bu bölümü iki kere okudum mesela. Çünkü "dindar insanın hayatının temel belirleyicisi fıkıhtır." (s.54)

Üçüncü bölüm, "Protest Dini Müziğin Ana Temaları". Bu bölümde ise *Geleneksel Dini Musikiden Protest Dini Müziğe* başlığı altında bu müziğe konu olan kavramlara yer verilmiştir. Mücadele ruhunu diri tutan bu kavramlar, hem şiirin hem de müziğin konusunu oluşturmuştur. *Kur'an ve Peygamber, Zulüm, Baş örtüsü ve Bacı, Komünist Jargon: Özgürlük ve Devrim, Uyanış veyahut Diriliş, Zulme Karşı Kıyam ve Cihat, Ümmet Şuuru: Müslüman Coğrafya, Şehit ve Şehadet, Aydınlık ve Yeniden Doğuş İmgeleri, Gurbet, Yalnızlık ve Melankoli* gibi konulara yer verilmiştir. Şairlerin, yazarların bu konular hakkında yazdığı şiirler ve beraberinde şiirlerin bestelenerek marş ve ezgi formuna gelmesi ile ilgili detaylı bilgiler yer alıyor.

Dördüncü ve son bölümde ise "Dönüşüm" başlığı altında 1990'lı yıllarda ilk defa kamuoyunun önünde dinin konuşulması ve dinin popüler hale gelmesi konusu değerlendiriliyor. TRT'de programlara konu oluyor din, tesettür bahsi işleniyor, defileler düzenleniyor. *Popüler Kültür Araçlarının Dini Hayata* girişi işleniyor. İktidar ve üzerinde etkisini hissettirdiği protest müziğin geldiği nokta işleniyor. Günümüz ve geçmiş arasında tarihi seyir içinde bir eser okuyorsunuz. Bunun için dönemleri ve bakış açılarını iyi bilmek ve araştırmak gerekiyor.

İslam geleneği oldukça köklü ve güçlü bir dini musiki geçmişine sahiptir. Değişen şartlar, gelişmeler sadece günlük hayat üzerinde değil dini musiki üzerinde de kendini hissettirmeye başlamıştı. Fakat dini musiki geleneğini daha dar bir alanda düşünen kişiler, ortaya çıkan yeni müzik türüne sanatsal açıdan olumlu bakamadılar. Sanatsal açıdan bakamayanlar, daha farklı şekillerde eleştirdiler. Bir diğer eleştiri noktası ise yeni türü ortaya çıkaran ve yaygınlaştırmaya çalışanların gençler olmasıydı. Örnek alabilecekleri kimseler yoktu önlerinde ve ilk defa yeni bir tür deneyeceklerdi müzik üzerinde.

Beste açısından olmasa da aslında güfte açısından, vermek istediği mesajlar açısından oldukça kabul görebilecek bir gerçeklik ve ciddiyete sahipti. Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan İslami uyanışı müzik alanına döken çalışmalardı. Bu yeni tür, marş olarak kendini gösterdi. Marşlarda İslami kaygıları yüksek, hassasiyet sahibi ve fakat edebi niteliğinden de asla taviz vermeyen Sezai Karakoç, Necip Fazıl Kısakürek gibi şairlerin şiirleri kullanıldı.

Sayın Bilgin, kendi çalışmasını şu şekilde özetlemektedir: "Çalışmamız daha çok marş ve ezgilerde somutlaşan yeni protest dinî kültürün ortaya çıkışına, yayılışına ve zayıflamasına etki eden sosyal ve siyasal şartları ortaya koymayı, düşünsel ve edebî temellerini keşfetmeyi, bu çerçevede 1980'lerin ve 90'ların dinî bilincini ve dindarını tahlil etmeyi amaçlıyor. Fakat konu-

Büyük sanatçı olabilmek için aslında kendi geleneğinin içinde yeniliklere gitmek ve yeni şeyler üretmek gerekir. Geleneğin dışına çıkılarak, belli bir kesimin sanatını taklit ederek büyük sanatçıdan söz etmek doğru olmayacaktır.

nun daha iyi anlaşılması için 1980'e kadar dinî hayatı ilgilendiren gelişmelere de yer verildi." (s.11)

Genel olarak baktığımızda karşımıza çıkan hep müziğin fıkhi açıdan tartışılması olmuştur. Geçmişte, günümüzde, belki de gelecekte tartışma konusu olmaya devam edecek. Gelişen, yenilenen müzik ve dünyanın seyrine ayak uydurmak durumunda kalındığında geçmişe takılıp kalan çok oluyor, bu yüzden bu mevzular fıkhi açıdan hep sıkıntılı ve tartışmalı hale geliyor. Fıkhi literatürde, şarkı, çalgı ve kadının sesi hep tartışmalara konu olmuş durumda. Çünkü geleneksel dindarlığın ve fıkhi literatürün azımsanmayacak kadar bir kısmı müzik, çalgı, kadının sesi ve din kavramını yan yana dahi getirmezler. Bu duruma verilecek çok fazla örnek yer alıyor kitabı içerisinde. Hocasından tambur dersi almak isteyen bir müezzin cemaatinin bakış açısından ve düşüncesinden dolayı çekingenlik gösteriyor. Halk arasında bazı dini gruplar, çalgı ile icra edilen müziğin haram olduğunu iddia ediyorlar. Bu düşünceden dolayı müziğe ve müzik aletine merakı olanlar dahi temkinli yaklaşıyor. Bu konuda fetva veren çok fazla din adamı yer alıyor. Özellikle 1970'lerde müziğe mutlak anlamda karşıt olan çok fazla söylemden bahsediliyor eserde.

Dinde müzik genel anlamda baktığımızda hep tartışmalara konu olmuş. Küçüğünden büyüğüne, öğrencisinden öğretmenine, dini gruplardan halk arasında bu konularda pek bilgisi olmayan kişilere kadar herkesin kendince fikri vardır bu konuda. Bu eseri okuyunca bazı şeyler hakkında daha derin, daha kapsamlı düşünmeye ve bakmaya başlıyorsunuz. İnsanın bakış açısına farklı bir pencere aralıyor. Her dönemi bir arada okuduğunuz için aklınızdaki soru işaretlerine daha net cevaplar bulabiliyorsunuz. Müzik hakkında derli toplu okuduğum ilk eser. Her dönemi hem okuyor hem de o dönemdeki müziğe olan bakış açısını görüyor ve karşılaştırıyorsunuz. Özellikle fıkhi açıdan tartışmalı olan konuları okumak ve aydınlanmak, aydınlatmak için güzel bir kaynak olduğunu düşünüyorum.

1990'ların ilk yarısından itibaren dini müzik kendisine farklı bir alternatif aradı toplum içinde yer edinebilmek adına. Ve bu arayış kendi kalıbını bulana kadar mücadeleye devam etmiş. Sanırım zor olan, hangi konuda olursa olsun fikri mücadele. Zihinlerde oluşan kalıplaşmış düşünceleri değiştirmek kolay olmuyor ne yazık ki. Olumsuz bakış açısına sahip olanların yanında kendi geleneğini koruyarak müziğini icra eden belli bir kesim şairler ve yazarlar da mevcut. Kültürün içinde kendi geleneklerinden kopmadan sanatını icra eden birbirinden değerli isimler. Bu isimleri takdir eden bir kısmın yanında tekfir eden bir kısım da var. Ama onlar mücadelesini sürdürmeye devam ediyorlar. Belki de o mücadele olmasaydı, bu kadar zengin bir birikim günümüze kadar ulaşamazdı. Gerçi günümüzde hala bu konular fıkhi tartışmaların konusu durumunda.

Arnold J. Toynbee'nin de ifade ettiği gibi: "Toplumsal ortamın sanat eserlerinin hem biçim hem de içeriğini belirlediğinden şüphe edilemez, sanatçı da bu ölçüde çağının ve sınıfının tutsağıdır." Büyük sanatçı olabilmek için aslında kendi geleneğinin içinde yeniliklere gitmek ve yeni şeyler üretmek gerekir. Geleneğin dışına çıkılarak, belli bir kesimin sanatını taklit ederek büyük sanatçıdan söz etmek doğru olmayacaktır.

Kendi gelenekleri içinde mücadelesini şiirle, müzikle, sanatla vermek isteyen bir kesim de var, edebi tavrından ödün vermeyen şairler ile kendini gösteren. Özellikle dönemin şairleri güçlü bir coğrafya bilincinin oluşmasında öncü rol oynuyor. Şiir ile ön plana çıkıyor savunulan düşünceler. Zulmün karşısına şiirle dikiliyor şairler. Zulüm nerede ise oralı oluyor tüm şairler ve şiirlerini oraya ithafen yazıyor. Sadece İslam coğrafyası değil şiire konu olan, zulmün olduğu tüm coğrafyalar. O zaman anlıyorsunuz neden "Müslüman" değil de tırnak dışı Müslümanlık kavramının ön plana çıkarıldığını. Müslüman, genel olarak ayrım yapmadan zalimin karşısında yer alan her mazlumun destekçisi olmuştur, olmalıdır da. "Müslüman zulme dur diyendir" olmalı sloganı bir Müslümanın.

"Sezai Karakoç 'Kutsal At' isimli şiirini Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın ortasında (1954-1962) yazmıştır. Yine Sezai Karakoç 'Kan İçinde Güneş' şiirini Macar halkının Sovyetler Birliği yanlısı hükümete karşı giriştikleri silahlı mücadele için (1956-1957) yazdı." (s.110)

Nuri Pakdil şiirlerinde iç savaş ya da işgal yaşayan Şili, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Kamboçya, Vietnam gibi ülkeler yer aldı. Erdem Bayazıt ise bütün zulüm gören coğrafyalardan bahsetmiştir şiirlerinde. Yeni zulümler ortaya çıktıkça şiire de eklenmiştir bu yeni ülkeler. *"Sezai Karakoç 1979-1988 yılları arasındaki şiirlerini içeren Alınyazısı Saati isimli kitabında Kudüs, Beyrut, İran, Irak, Afganistan'a yer verir. Nuri Pakdil'in şiirlerinde genel olarak 'Ortadoğu' ve Ortadoğu coğrafyasındaki ülke ve şehirler sık sık geçer." (s.111)*

Bosna'da iç savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte edebiyat Balkanlara yönelir. Erdem Bayazıt "Bosna'ya Yazıt" yazar ve kendisinden sonra Bosnalı bir anne ve çocuğu konuşturur. Nuri Pakdil ise Kudüs'ü anlatırken anneler ve çocuklarından bahseder. Çünkü zulmün yoğun olduğu yerlerde en masum

ve mazlum, korunmaya muhtaç olanlar, anneler ve çocuklarıdır. Bu yüzden gözyaşlarını akıtan anneler ve çocuklar sembol olarak ele alınmış ve şiire, yazılara konu olmuştur.

O dönem İslam âleminde yara olan çoğu konu, şiire olduğu gibi müziğe de yansımıştır. Kudüs şairi olarak bilinen Nuri Pakdil'in yazdığı şiirler daha sonradan bestelenerek müziğin de ritmi haline gelmiştir. Sezai Karakoç, Necip Fazıl Kısakürek şiirleri de bestelenerek mazlumun sesi olmuştur. Bu dönemde ezgi ve marşlarda zulmün evrenselliğine vurgu yapılmıştır. Sadece Müslüman coğrafyada kalmamıştır bu ses, bu çığlık. Hiroşima, Vietnam, Çeçenistan ile birlikte zikredilir. Yine Bağdat, Beyrut o dönemde marşlarda yoğun olarak zikredilir. Özellikle döneme damgasını vuran "Şeyh Şamil" marşı dilden dile dolaşmıştır.

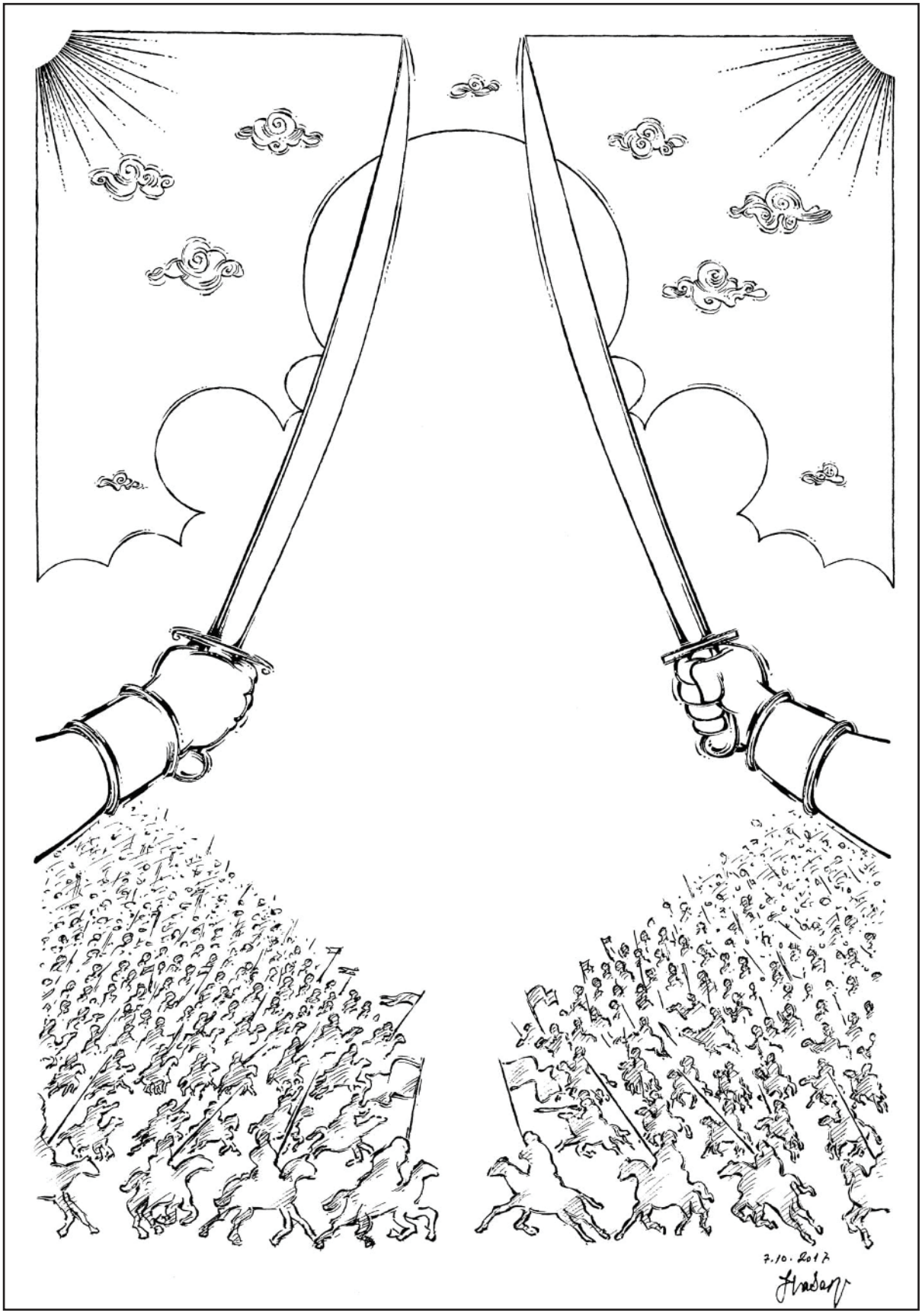
"İslamcı edebiyatın izinde protest dini müzik İslam coğrafyası üzerine müstakil albümler yapılır. Abdülbaki Kömür Afganistan'dan Filistin'e, oradan Bosna'ya uzanan Müslüman coğrafyayı 'Zulüm Coğrafyası' olarak ezgileştirir. Ah Kudüs (1991) isimli albümde Filistin merkezli olmak üzere bütün İslâm coğrafyası yer alır. Ayrıca Abdülbaki Kömür Ah Bosna (1992) isimli bir albüm çıkarır, Rüzgâr (1991) isimli albümde tamamen Filistin'i, Dağlarda Kardeşlerim Var (1992) isimli albümde ise Afganistan'ı işler. Benzer bir şekilde Eşref Ziya Terzi, İbrahim Tanrıkulu ve Taner Yüncüoğlu Afgan cihadına adanan Dayan Mücahidim (1992) albümünü yapar. Yine bu dönem de Arif Ay'ın yazdığı Bosna Alevler içinde isimli bir çizgi film çıkar. (s.114-115)

Yine bu dönemde yalnızlık ve dini kaynaklarla da beslenen gurbet kavramları şiire ve protest dini müziğe yansır. Bir yanda sabah, güneş, bahar, mutluluk, ümit kavramları varsa diğer yanda muhakkak yalnızlık, hasret, gurbet, hüzün, göç teması yer alır. Müminin yalnızlığı, özellikle çok fazla ezgiye konu olmuştur. Bu kavramlar üzerinden göç etme konusu da işlenmiştir. Ya hicret yahut ölüm anlamındaki gitmek, konusu olmaya başlamıştır şiirin ve ezgilerin.

Bu şekilde dini müzik kendi kültür ve geleneği içinde hayat bulmaya devam ededursun, ta ki 2000'li yılların başına kadar. Siyasi anlamda değişen durumlar neticesinde artık şiirlerin konusu yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Şiirle beraber bu tarihten itibaren müziğin içeriğinde de değişimler başlıyor. Daha önce şiire, müziğe konu olan her şey değişime uğruyor. Filistin, Kudüs, Bosna, Çeçenistan gibi coğrafyalara atıf yapılan şiir ve sonrasında bestelenerek müziğin de konusu olan bu şehirlere yapılan vurgular, atıflar azalıyor. Ve yerini aşk, sevgi, sevgili, sevda gibi temalar alıyor. Bu dönemde ilk kez Müslüman kesim, çoğunluk haline gelip sesini duyurmaya başlıyor, saygın hale geliyor. Bu da doğal olarak rahatlığı, rehaveti beraberinde getiriyor. İlk kez Müslüman giyimli hanımlar televizyon önüne çıkıyor, defileler yapılıyor ve Türkiye'de ilk kez Tekbir giyim tarafından tesettür defileleri düzenleniyor. Kısacası dini yaşam popüler hale geliyor. İlk ortaya çıktığında fıkhi literatür içinde yeri yok diye eleştirilen kadın sesi, çalgı aletleri ve müzik normal olarak görülmeye başlanıyor. Fakat bu dönemde de herkes birbirini tekfir etmeye başlıyor. Bilgisi olsun veya olmasın herkes din hakkında söz söyler hale geliyor. İktidar değiştiği için bu tarihten itibaren ciddi bir güce sahip olan İslami çevrenin mücadele gücü de yavaş yavaş kayboldu. Protest dini müziğin mücadelede önemli rol oynadığı dönemler geride kalmıştır artık. Tamamen yok olduğunu söylemek doğru olmasa da oldukça zayıflamıştır. Günümüzde protest dini müziğin temsilciliğini Ömer Karaoğlu yapmaktadır. Yeni müzisyenler eklense de protest dini müzik gücünü kaybetmiş ve bunun yerini genç kuşağın eğitimlerine ve bölgelerine göre "İslami pop'tan zikirli ilahilere" kadar geniş bir yelpazede eserler dinlenmeye ve yayılmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra protest dini müzik ön planda olmasa da varlığını sürdürerek yaşamaya devam edecektir. Çünkü hala zalimin zulmü devam etmektedir. Bu durum protest dini müziği besleyecek ve uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmesine yardımcı olacaktır.

Kısaca özetleyecek olursak, Osmanlının son döneminde ortaya çıkan İslami uyanış hareketinin müziğe olan yansımasından, yine edebi değerini koruyarak marşa konu olan, İslami uyanışı destekleyen dini müziği sosyo-politik bağlamı içerisinde inceleyen güzel bir eser sizleri bekliyor. Dili ağır değil fakat fazla yoğun bir anlatıma sahip. Bazı noktalarda, gerek var mıydı bu bilgiye, diye düşündüğünüz yerler olacaktır. Bu duruma farklı zamanlarda kaleme alınmış, farklı konular üzerine yazılmış iki farklı makale olarak bakarsanız eğer bazı yerleri iki kere okumuş gibi gelen yinelemelerin sebebini de anlamış olacaksınız.

Son olarak çok geniş bir bibliyografyasının olduğundan da bahsetmek gerekiyor. O kadar fazla kaynaktan faydalanılmış ki okuduğunuzda çok ciddi bir çalışma yapılmış bir konu olduğunu anlıyorsunuz. Albümlerin yer aldığı bir bölüm de eklenmiş. Soru işareti oluşturabilecek alan neredeyse bırakılmamış diyebiliriz. Zaten alıntılanan yerler, sayfanın hemen altına eklenmiş. Daha geniş yelpazede bir araştırma yapmak istediğinizde faydalanabilirsiniz.

Çizgi: Hasan Aycın